

CHRIS GOSDEN

TARİHÖNCESİ

KÜLTÜR KİTAPLIĞI 165

DOST

KÜLTÜR KİTAPLIĞI: 165

D

Chris Gosden

Pitt Rivers Müzesi'nde küratör, Oxford Üniversitesi'nde okutman olan Gosden'ın başlıca çalışma alanları Pasifik bölgesi tarihöncesi ve geç tarihöncesi dönem Avrupa'sıdır.

Gosden, Chris
Tarihöncesi
ISBN 978-975-298-563-6 / Türkçesi: Sinem Gül
Ağustos 2016, Ankara, 178 sayfa
Kültür Kitaplığı: 165; Tarih: 31

TARİHÖNCESİ

Chris Gosden

DOST

ISBN 978-975-298-563-6

Prehistory
Chris Gosden

Türkçesi, Sinem Gül

Yayına hazırlayan, Rojda Yıldırım

Teknik hazırlık, Mehmet Dirican

Erdal Akalın - Dost Kitabevi
Sertifika No: 12386
Paris Cad. No: 76/7, Kavaklıdere 06680 Ankara
Tel: (0.312) 435 93 70 • Faks: (0.312) 435 79 02
www.dostyayinevi.com • bilgi@dostyayinevi.com

Baskı, Pelin Ofset Ltd. Şti.
Sertifika No: 16157
İvedik Organize Sanayi Bölgesi, Matbaacılar Sitesi
1514. Sokak no: 28-30 Yenimahalle / Ankara
Tel: (0.312) 395 25 80-81 • Faks: (0.312) 395 25 84

İÇİNDEKİLER

Teşekkür 7
Tarihöncesi ve Arkeoloji: Bir Not 9
Kronolojiye Çok, Çok Kısa Bir Giriş 11

I. Bölüm – Tarihöncesi Nedir ve Ne Zamandır? 17
II. Bölüm – Tarihöncesiyle İlgili Sorunlar 39
III. Bölüm – İnsan Becerileri ve Deneyimleri 56
IV. Bölüm – Kıtaların Tarihönceleri 77
V. Bölüm – İnsanın Sosyal Yaşamının Doğası 121
VI. Bölüm – Geleceğin Tarihöncesi 162

Ek Kaynaklar 170
Zaman Çizelgesi 174

Teşekkür

Rastlantı bu ya, hepsi David adını taşıyan üç kişiye teşekkür etmek istiyorum. Arkadaşlarım David Morgan'la David van Oss bu kitabı müsvedde halindeyken okudular ve hem acımasızca eleştirip hem de beni teşvik ettiler, ki ikisi de eşit derecede önemliydi. Amcam David Gosden küçüklüğümde beni Cold Kitchen Hill'deki hisarla South Cadbury'deki kazılara götürerek genç yaşta tarihöncesine ilgi duymamı sağladı. Bu nedenle ona teşekkür mü etmek gerekiyor yoksa onu suçlamak mı, kararı okur verecek, ama ben kendisine minnettarım.

Tarihöncesi ve Arkeoloji: Bir Not

Paul Bahn'ın yazdığı, *Arkeoloji: Çok Kısa Bir Giriş* adlı bir başka kitap daha var bu dizide. Arkeolojiyle tarihöncesi arasındaki fark kafa karıştırıcı olabilir. Arkeoloji, genellikle, buluntular, kazılar, analizler ve insan faaliyetinin kalıntılarının tarihlendirilmesi yoluyla geçmişten anlam çıkarma süreci anlamına gelir. Yakın geçmiş de dahil olmak üzere geçmişin her dönemi arkeolojinin inceleme alanına girebilir. Tarihöncesiyse yazıdan önceki dönem hakkında anlattığımız öyküdür (gerçi ben, ileride de göreceğiniz gibi, burada bu terimi biraz farklı bir biçimde kullanıyorum). Arkeolojik alanların nasıl bulunduğu, tarihlendirildiği ve analiz edildiği değil, geçmiş hakkında anlattığımız öyküler üzerinde odaklanacağım bu kitapta.

Kronolojiye Çok, Çok Kısa Bir Giriş

Tarihöncesi konusunda çok kısa bir giriş yazmanın zor yanı, tarihöncesinin çok uzun olmasıdır. Şu anda insanın kökenleri 6 milyon yıl öncesine dayanmaktadır ve farklı tarihöncesi ve jeoloji dönemlerini kapsayan bir zaman aralığıdır bu. Tarihöncesi, elimizdeki kanıtları o dönemin hem fiziksel hem de sosyal ortamı bağlamına oturtarak bugün anlamaya çalıştığımız, geçmişe ait arkeolojik alanlar, insan yapımı nesneler ve çevreler hakkındadır. Geçmiş dönemler için yaygın olarak kullanılan terimlerden bahsedecek ve zaman zaman metne ara verip bunların her birini açıklamak yerine burada kısaca ele alacağım. Ayrıca, kitabın sonunda dünyanın her bölgesi için çok kısa zaman çizelgeleri de vereceğim.

Güney Britanya'nın merkezindeki bu yerde oturduğumda, altımda kalan tortu ve arkeolojik kanıt dizisi genel olarak şöyle özetlenebilir: Toprağın ve toprakaltının üst kısmında son 10.000 yıla ait kanıtlar görülür – Mezolitik (y. İÖ 8000-4000), modern iklim şartlarında yaşayan avcı-toplayıcıların dünyası; Neolitik dönem (y. İÖ 4000-1800) – ilk çiftçiler; Tunç Çağı (İÖ 1800-800) – ilk yaygın metal kullanımı; Demir Çağı (İÖ 800-İS 43) – tarihöncesinin

sonu. 10.000 yıldan önceki dönem Paleolitik olarak bilinir ve insanın ilk doğrudan atalarının ortaya çıkışına dek uzanır. Son 2 milyon yıl, genel olarak Buz Çağları adıyla bilinen, soğuk ve sıcak dönemlerin birbirini izlediği bir dönem oldu. Bir sonraki bölümde de göreceğimiz gibi, bu döneme ait kanıtlara ırmak çakılları arasında, mağara birikintilerinde ve görece ender sayıda eski tortular arasında rastlıyoruz. Paleolitik 6 milyon yıl önce, en eski doğrudan atalarımızın ortaya çıkıp 1,8 ila 1 milyon yıl önce arasında Avrasya'ya ve Güneydoğu Asya'ya yayıldığı Afrika'da başlar (erken insangillerin evrimi için bkz. Şekil 6). Britanya'da bulunmuş olan en eski kanıt bundan daha eski değildir. İnsan evriminin bu aşamasında karşımızda *Homo erectus* var – küçük beyinli, toplumsal yaşamı kısıtlı ve maddi kültürü sınırlı olan tıknaz bir yaratık (gerçi yaşamı bu tanımın düşündürdüğü kadar sıkıcı olmayabilir). Son 2 milyon yılda yaşanan Buz Çağları aslında iklimin dalgalandığı dönemlerdi ve bu nedenle altımdaki Thames çakıllarında soğuğa uyum sağlamış direylere (mamut, tüylü gergedan vb.) ve Avrupa'da belki de yalnızca ılıman dönemlerde yaşamış olan insangiller dahil olmak üzere sıcağı seven yaratıklara dair kanıtlara rastlanabiliyor. Yaklaşık 40.000 yıl önce başlayan ve doruk noktasına 18.000 yıl önce ulaşan son buzullaşma içinse durum böyle değildi. Bu dönemde Avrupa'da sürekli olarak yaşayan iki insangiller türü –biz (*Homo sapiens sapiens*) ve Neanderthaller (*Homo neanderthalensis*)– vardı; Neanderthal, Britanya ile Orta Asya arasında yaşamış ve soyunun tükenmesi en büyük detektiflik öykülerinden birine –onları doğrudan biz mi yok ettik, daha dolaylı olarak rekabette baskın mı geldik, yoksa şartlardaki değişimle

başa çıkamadıkları için mi yok oldular?– konu olmuş, soğuğa uyum sağlamış bir türdü. Son buzul çağının doruk noktasında kuzey kutbundan gelen buzullar Thames'e kadar indi; buranın güneyinde tundra, Akdeniz'e inildiğindeyse açık savan şartları görülüyordu. Kanada'nın büyük bölümü buzlarla kaplıydı ve güney buzullarının yayılması Tasmanya, Avustralya anakarası ve Arjantin'de buzullaşmaya neden oldu. Yerküredeki suyun büyük bölümü donduğundan ve buz sudan daha yoğun olduğundan, küresel deniz seviyesi alçalarak Britanya'nın Avrupa'ya, Papua Yeni Gine'nin Avustralya'ya ve Borneo'nun Malezya Yarımadası'na bağlanmasına yol açtı. Tropik bölgelerde hüküm süren kuraklıksa çöllerle savanların genişlemesine neden oldu ve ekvator yağmur ormanlarında gedikler açtı. İÖ 14.000'den sonra yerkürede iklimin ısınmasıyla birlikte buzullar geriledi ve her iki yarıkürede bitkiler, hayvanlar, böcekler ve kuşlar daha yüksek enlemlere doğru ilerleyerek, eskiden çöl olan yerlere yeniden yerleştiler. Özellikle de Güneydoğu Asya'da denizlerin yükselmesi sonucunda kara alanları kaybedildi ve yağmur ormanlarının kesintisizliği tropiklerde bazı bariyerler yaratmış olabilir. Bu sıcak ve soğuk döngüsü son 2 milyon yıl içerisinde pek çok kez yinelenmiştir.

Genel olarak zamanın içerisinde öykünün yalnızca küçük bir parçasını oluştursalar da, daha çok bizim gibi insanlarla –*Homo sapiens sapiens*– ilgileniyoruz. Yaklaşık 120.000 yıl önce Afrika'da ortaya çıktık, 90.000 yıl öncesine gelindiğinde Ortadoğu'ya, 70.000 yıl öncesindeyse Hint altkıtasına ve daha ilerilere ulaşmıştık. Avrupa ve Avustralya 50.000 yıl önce kolonileştirildi (Avustralya ilk

kez kolonileştiriliyordu) ve insanların ulaştığı son büyük kara parçası 20-15.000 yıl önce Amerika kıtaları oldu. Bundan sonra yaşanan son büyük hareketler adaları hedef alacaktı – Karayip ve Akdeniz adalarında sürekli yerleşim yaklaşık olarak İÖ 6000'de, uzak Pasifik adalarında İÖ 1500'den sonra başladı ve kuzey yarıküredeki İzlanda'yla güney yarıküredeki Yeni Zelanda yaklaşık 1000 yıl önce insanların ulaştığı son büyük kara parçaları oldu.

Tarihöncesini anlamakta kullanılan ve Üç Çağ sistemi denen kronolojik şema temelde Avrupa'da geliştirilmiştir. Taş Çağı tarımın başlamasıyla ikiye ayrılır; Eski Taş Çağı (Paleolitik ve üç bölümü – alt, orta ve üst) ve ardından Yeni Taş Çağı (Neolitik). Metalin kullanıldığı Tunç ve Demir çağlarının, gelişmiş bir tarımın ve hem kullanım hem uzun mesafeli alışveriş amacıyla metal nesneler yaratma ya da hisar gibi anıtlar inşa etme yeteneğinin görüldüğü kabile toplumlarının gelişimine tanıklık ettiği düşünülürdü. Üç Çağ sistemi Avrasya'nın büyük bölümünde (ama Japonya'da değil) ve bazı istisnalarla Güneydoğu Asya'da sorunsuzca kullanılabilir. Avustralya ve Pasifik'te yalnızca taş çağları yaşandı; ilk metalleri Avrupalılar getirdi. Afrika'da tunç çağı muhtemelen demir çağından sonra yaşandı, Amerika kıtalarındaysa tunç ya da demir yerine yalnızca bakır geliştirildi. Tarihlerinin farklılığı nedeniyle Amerika kıtaları için kendi terminolojileri oluşturuldu; bu terminolojiler kimi zaman Orta ve Güney Amerika'da devlet ve uygarlıkların oluşumunu (Arkaik, Formatif, Klasik vb) ya da Kuzey Amerika'daki yerel sıralamaları (Woodland, Anasazi vb) anlama amaçlıdır. 1960'lardan bu yana mutlak tarihlerin saptanabilmesi, özellikle de rad-

yokarbon saptamaları sayesinde karşılaştırmalı bir dünya tarihöncesinin temeli atıldı; bu sayede İÖ 18.000'de ya da 5000'de dünyada neler olduğunu artık sorgulayabiliyoruz. Mutlak tarihlerin saptanması kronoloji sorunlarımızın tümünü çözmedi belki, ama dikkati bir şeylerin ne zaman olduğu sorusundan, neden olduğu sorusuna kaydırdı.

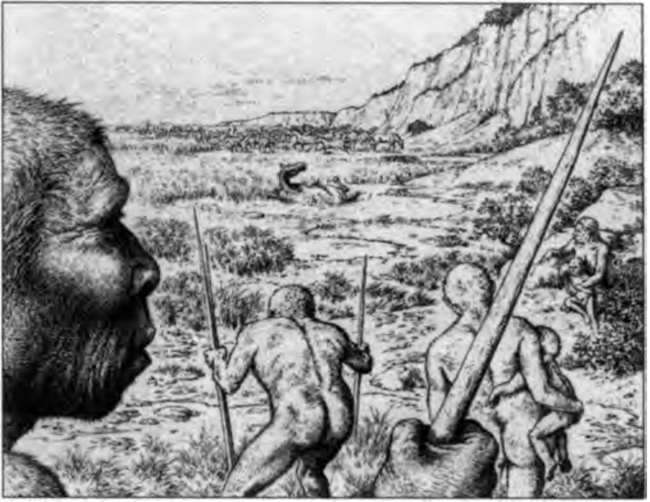
Mutlak tarihler, süreçlere dair görüşlerimizi değiştirdi. Eskiden ani ve çarpıcı bir değişim olarak görülen tarımın benimsenmesinin dünyanın pek çok yerinde genellikle uzun bir süre içerisinde gerçekleştiğini artık görebiliyoruz. Batı Avrasya'nın büyük bölümünde koyun, sığır, domuz, buğday, arpa ve yulaftan yararlanılmaya başlanması farklı bölgelerde İÖ 10.000 ila 3000 arasında, yavaş yavaş ve karmaşık yollar aracılığıyla gerçekleşti; muhtemelen ilk olarak İÖ 6000 civarında Çin'de ehlileştirilmiş olan pirincin Japonya, Hindistan ve Güneydoğu Asya'ya ulaşması binlerce yıl aldı; Afrika'da darıyla kocadarının, Amerika kıtalarında mısırla fasulyenin ilerleyişi için de aynı durum söz konusuydu. Hatta artık asıl önemli konunun tarımın başlangıcı olmadığını düşünenler var. Yalnızca bitkilerle hayvanları değil, taş aletleri, çanak çömleği, sepetleri, tekstil ürünlerini ve metalleri de içeren toplu, ama değişen üretim ve tüketim modeli çok daha önemli. Son on bin yıl içerisinde insanlar, daha da eski beceri ve kaynaklardan yararlanarak, kendileri için karmaşık dünyalar yarattılar – ama bizi kronolojiye girişin ötesine taşıyan bu konuları sonraki bölümlere bırakacağım.

I. Bölüm

TARİHÖNCESİ NEDİR VE NE ZAMANDIR?

Yerde bir at yatıyordu. Kendilerini yaptıkları işe kaptırmış bir grup yaratık atın etrafını sarmıştı: aralarından bazıları ölü hayvanın etrafını saran sırtlanları gözlüyor, onları uzak tutmak için arada bir taş atıyordu. Bazılarının tahta mızrakları hâlâ ellerindeydi.

Aralarından altısı başlarını öne eğmiş, çakmaktaşı işliyordu. Yakınlardaki yalıyardan topladıkları büyük çakmaktaşı yumrularının bazılarından yongalar çıkarıp kabaca el baltası şeklini vererek önceden hazırlamışlardı; şimdi her biri önceden hazırlanmış bir parça üzerinde büyük bir hız ve beceriyle çalışıyordu. Öteki leş yiyiciler ve avcılar onlardan uzak duruyordu: bu yaratıklarla daha önce de karşılaşmış ve uzak durmayı öğrenmişlerdi. İlk taş yontucu bugün "el baltası" adını verdiğimiz jilet keskinliğindeki aleti bitirdiği anda atın üzerine üşüşüp eti kesmeye başladılar. Bacak ve but etleri kesildi; kemikler ortaya çıktığında, büyük olanlar içlerindeki iliğin çıkarılması için parçalandı. Yetişkinlerin çocukların doyurulmasına ve gençlerin



1. Boxgrove'da yaşayan insangiller at avında.

yaşlılara yardım ettiğini hayal edelim; gerçi zayıf olanlar belki de ellerine ne geçirebilirlerse onunla yetinmek zorundaydılar. Etin birazını anında yediler, seçme parçalarıysa grubun üslendiği tepeye götürüp sonradan rahat rahat tüketeceklerdi. Artık bir-iki gün rahatlayabileceklerini, mızraklarını yenileyebileceklerini, uygun bir at kemiğini kullanarak çakmaktaşı işlemek için yeni bir çekiç yapacaklarını ve çocuklarıyla oynayacaklarını hayal edelim.

İngiltere'nin güneyindeki Chichester yakınlarında, yarım milyon yıl sonra Boxgrove adını alacak olan bir yerde yaşandı bunlar. Yaptıkları şeylerin izlerinin çöken tepelerin tortuları altına hızla gömülüp korunarak yarım milyon

yıl sonrasına kalacağı bu yaratıkların hiçbirinin aklına gelmemişti. Bunu ve öteki sayısız olayı anlatacak tek bir sözcük bile kalmadı geriye, ama söze dökebileceğimiz sayısız soru var. Boxgrove sıradışı bir arkeolojik alan olduğundan, pek çok şeyi kesin olarak bilebiliyoruz. Bu arkeolojik alanın ayrıntılı olarak kazılması ve kaydedilmesi sonucunda, el baltalarının şekillendirildiği altı (belki de yedi) ayrı çakmaktaşı işleme alanı ortaya çıktı. Üç boyutlu bir yapbozla uğraşan arkeologlar geriye doğru çalışarak daha erken çağlarda yaşamış insangillere ulaştılar ve büyük bir çakmaktaşı yumrusunu bölüp daha küçük yongalara ve büyük bir el baltasına dönüştürmek yerine, yongaları yeniden bir araya getirip, yalnızca ortasındaki tek bir parçası kayıp olan eksiksiz bir yumru yaptılar – bu eksik parça, el baltasıydı. Taşın ortasında kalmış olan boşluk, dünyanın bazı yerlerinde daha yakın tarihlerde yaşamış taş yontucuların yaptıkları işi taştan bir alet üretmek değil, aleti hapsedildiği taştan kurtarmak olarak gördüklerini hatırlatıyor bize. Bu el baltaları bir kez özgürlüklerine kavuştuktan sonra arkeolojik olarak keşfedilmekten kaçabildiler, ama aynı arkeolojik alanın dinlenecek emniyetli bir yer arayan bir yaratık tarafından fırlatılıp atıldıkları başka bir yerinde hâlâ duruyor olabilirler. Gerçekten de Boxgrove'da neredeyse hiç bozulmamış düzinelerce el baltası bulundu ve bunlardan bazılarının üzerinde et kesmekte kullanılmış olduklarını gösteren mikroskobik izler var.

At kemikleri de kendi öykülerini anlatıyor. Öncelikle, Britanya'da bulunmuş olan en büyük gerçek at türüydü ve, bu nedenle, bir avcı grubu için son derece çekici bir avdı. Çakmaktaşı döküntülerinin arasına dağılmış at kemikleri,

kemik yüzeyinde et ve kas parçalarının fileto şeklinde çıkarılması sonucu oluşan ince çentiklerle, et kesimine kanıt oluşturuyor. İliğin çıkarılması için, muhtemelen, çakmaktaşı çekiçler kullanılarak kemikler parçalanmış. Mikroskopla incelendiklerinde hayvan diş izleri görülüyor; insangiller gittikten sonra sıra sırtlanlara gelmişti. Diş izlerinin mevcut çakmaktaşı izlerinin üzerinde açtığı oyuklara bakarak, cesede hangi sırayla ulaştıklarını anlayabiliyoruz; sırtlanlar kemiğe insangiller gittikten sonra saldırmışlardı (ve bu arada çakmaktaşı döküntülerini biraz dağıtmışlardı). Bu kıyı topluluklarının efendileri sırtlanlar değildi ve sosyal açıdan örgütlenmiş olmalarına karşın, insangillerin aletleri, zekâları ve örgütlenmeleriyle başa çıkmaları olanaksızdı.

Bu yaratıkların mızrakları olduğunu nereden biliyoruz? Çıkarımların biraz daha bulanık olduğu bir alana giriyoruz burada. Atın skapulalarından (kürek kemiği) biri üzerinde kusursuz bir daire şeklinde bir delik var ve günümüz iskeletleri üzerinde deney amacıyla yapılan deliklerle karşılaştırıldığında bunun ancak büyük bir hızla hareket eden sivri uçlu bir nesne tarafından yapılmış olabileceği anlaşılıyor. Uzak mesafeden atılıp ata büyük bir hızla çarpan bir mızrakla uyumsuz değil bu bulgu. Neden böyle muğlak bir dil kullanıyoruz? Bunun önemsiz nedeni şu ki, 500 bin yıl gömülü kalmış olan at kemiğinin incelip kireçleşmiş olması, deliğin doğası ve nasıl yapıldığı konusunda sorular uyandırıyor; ama aslında yaranın nedeni konusunda fazla kuşku yok. Daha önemli nedense, bu yaratıkların avlanıp avlanmadıkları sorusunun büyük önem taşıması. Avlanmanın ancak modern insanlarda ve yaklaşık 50.000 yıl önce başladığını, daha önceki dönemlerdeyse büyüt eto-

burların avlarının leşlerini yiyip bitki toplamaktan fazlasını yapmalarını sağlayacak sosyal birlik, teknoloji ya da zekâlarının olmadığını söyleyenler var. Büyük ve güçlü bir atı yere yıkmak, öldürmek ve kesmek hiç de kolay iş değil ve grup organizasyonu, fiziksel beceri düzeyi ve zihinsel keskinlik konularını düşünmeye yöneltiyor bizi. Elimizde yalnızca taş devri teknolojisiyle yapmaktan çoğumuzun hoşlanacağı bir iş değil bu.

İnsanlığımız sosyal işbirliğine ve dünyaya verdiğimiz zihinsel ve fiziksel tepkilerin esnekliğine bağlı olduğundan, bu yeteneklerin ortaya çıkışı bizi büyülüyor. Yarım milyon yıl önce yaşamış yaratıkların bugün bizi insan yapan pek çok şeye sahip olması, insan varlığına dair bazı derin soruları düşünmemize neden oluyor. Bu yaratıklar fiziksel açıdan bizden oldukça farklıydılar; öyleyse, bedenlerin, beyinlerin (kısacası, biyolojinin) ve kültürün doğası arasındaki bağ nedir? Maddi kültürleri (en azından günümüze ulaşmış olanlar), son 50.000 yıldan bildiğimiz modern maddi kültürle bağdaştıracağımız süsleme ve tarz unsurlarından yoksun görünüyor. Bunun bir önemi var mı? Maddi ve sosyal dünyalara dair daha kaba bir anlayışa işaret ediyor mu bu? Maddi kültürlerinin tarz ve sembol içeriğinden yoksun olması, bu yaratıkların en gelişmiş sembolik sistemden –yani dilden– de yoksun oldukları anlamına geliyor mu? Yalnızca jestler, homurtular ve yiyecek paylaşımı yoluyla mı iletişim kuruyorlardı? Yoksa sonradan hep birlikte oturup haftalarca, aylarca bu atın öldürülmesini tartışmışlar mıydı? Bunu bilmiyoruz ve hiçbir zaman kesin olarak bilemeyeceğiz elbette, ama en çok ilgimizi çeken sorular bunlar.

Arkeolojik kazı, bilinenden bilinmeyene doğru ilerlemek olarak tanımlanır genellikle; arkeolojik alanın daha iyi anlaşılan bölümlerindeki birikinti ve sıralamadan başlayarak anlaşılamayan bölümlere doğru ilerlenir. Tarihöncesini yaratan çıkarım süreci de benzer bir sıralamayla ilerler. Yontuculuk ve kasaplık döküntüleriyle başlarız işe ve son yüzyıl içerisinde geliştirilmiş yeniden kurulum yöntemleri bunları belli bir kesinlikle anlamamızı sağlar. Ardından, ortasında bir el baltasının hayaleti olan yeniden kurulmuş çakmaktaşı yumrusundan yola çıkarak, bu aleti üreten el işlerine, kayıp aletin atın kesiminde kullanılmasına, bu eylemlerin ardındaki sosyal ve fiziksel becerilerin doğasına ve bireysel ve toplumsal etkilerine doğru ilerleriz. Tarihöncesi uzmanları makul derecede kesin olanla ayakları daha az yere basan çıkarım arasındaki çizgiyi ne zaman aşacaklarına hem kendi adlarına hem de başkalarının adına büyük özen göstermelidirler. Anlamaya yöneldiğimiz meseleler her zaman belirsizliğin en az olduğu alanlardadır; bu nedenle, aşırı derecede ihtiyatlı bir tutum benimsediğimizde, taş alet teknolojilerinin ya da kasaplık uygulamalarının büyüleyici olmakla birlikte sonuçta önemsiz dünyasında kalakalırız. Özellikle de elinizdeki gibi sentez amaçlı bir kitapta ihtiyatı bir kenara bırakıp büyük tablonun peşine düşebilir, taş ya da kemik analistlerinin emniyetli çıkarımlarından giderek daha fazla uzaklaşabilir ve böylece onları haklı olarak burun kıvırmaya yöneltebiliriz: "*Bundan* emin olman mümkün değil."

Tarihöncesini yazmak bir denge işidir. Tarihöncesinin muazzam boyutu (şu anda yaklaşık altı milyon yıl), hem bireyler hem de grupların üyeleri olarak bizi neyin insan

yaptığı konusunda çok önemli soruları gündeme getirir. Elimizdeki kanıtların azlığı ve anlaşılmalarının zorluğu nedeniyle, geçmişi anlamak için gereken hayal gücü kolayca fanteziye, dünyaya dair sağduyulu görüşlerimizi insan tarihöncesinin büyük ekranına yansıtmaya sürükleyebilir bizi. Tarihöncesi yazımı biraz arkeolojinin elde ettiği sonuçlara, insanların kazıp bularak bir anlam çıkardığı şeylere, biraz da önyargılarımız ve kesin gözüyle baktığımız şeyler hakkında eleştirel bir farkındalığa dayanır. Geçmişle ilgilenmemizin nedeni bugünden farklı olmasıdır ve bu da tarihöncesinin en önemli paradokslarından biridir; tarihöncesinin incelenmesi, geçmişte ve bugünde insanlığa dair yeni ve çok önemli içgörüler edinilmesini sağlayabilir. Ama tarihöncesi farklı olduğundan, bugün bizim dünyayı anladığımız biçimde anlaşılamaz.

Bir zaman makinesi bizi alıp yarım milyon yıl öncesine, Boxgrove kıyılarındaki düzlüklere taşısaydı, gördüklerimiz bizi derinden sarsardı. İnsangiller grubunun davranışları, bizim hemen anlayabileceğimiz türden davranışlar olmazdı (öteki insansımaymunlar ya da tümüyle modern insanlar gibi davranmazlardı) ve zaten onları incelemekten çok, hayatta kalmakla ilgileniyor olurduk. Gruplarına katılmamıza izin mi verirlerdi, yoksa bizi tehdit olarak mı görürlerdi; peki biz bunu canımıza mal olmadan nasıl anlayabilirdik? Bizi öteki türlerden ayıran bazı ortak insanlık özelliklerini karşılıklı olarak fark edebilir miydik? Yoksa kendilerini bizden çok, yaşamlarının daha sürekli ve yakın bir parçası olan sırtlanlara mı yakın hissederlerdi? Bu gruba katılsaydık, gruba yararlı olacak bazı beceriler geliştirebilir miydik? Elimde porsukağacından yapılma mızrakla

bir atı yere yıkmayı ya da iyi bir el baltası yapıp sırtlanlar gelmeden eti kesmeyi öğrenebileceğime hiç emin değilim doğrusu, ama çocuklara bakabilirdim belki. At etindeki kum, diş dolgularımıza ne yapardı? Gruba karşı sorumluluğumuz ne olurdu? Britanya'da yaşanmış en ağır buzul soğuğunun torunlarını bu bölgeden süreceğini onlara söylememiz gerekir miydi? Ya da yemeği pişirmenin hiç de fena bir fikir olmadığını? Günümüze döndüğümüzde hem medya hem de akademik dünya ayrıntılı saha notlarımızın ve video çekimlerimizin üzerine atlardı elbette, ama yarım milyon yıl öncesine ait bir yaşamın şipşak fotoğrafı ille de arkeolojinin sunduğu parça parça, ama uzun süreli tarihten daha bilgilendirici olur muydu? Kolay ya da bariz yanıtları olmayan sorular bunlar.

Boxgrove, Avrupa tarihöncesinin erken bir safhasına götürüyor bizi. Bir süreliğine, Britanya'nın en eski arkeolojik alanı olduğu iddia edilebilirdi (şu anda, iki kat daha eski olabilecek arkeolojik alanlar var). Bu arkeolojik alanda bulunan bir kavalkemiği *The Times*'da "ilk Avrupalı"ya dair bir kanıt olarak gösterildi. Böylesine eski bir tarihe ait en iyi korunmuş ve en iyi kazılmış arkeolojik alan olduğu kesin. Varsayımsal zaman yolcularımız gerçek olmadığına göre, bu dönemden kalmış hiçbir sözlü ya da yazılı kayıt yok elbette ve tarihöncesinin tanımı da zaten bu. Tarihöncesi, sözcüklerden önceki zamandır. Tarihöncesi, fiziksel kanıtlardan çıkardığımız anlamdır. Yazılı ya da sözlü tarihlere ulaşabildiğimizde yapabildiğimiz gibi ayrıntılı anlatılar yazamıyorsak, tarihöncesi hangi biçimi almalıdır? Tarihöncesiyle ilgili kanıtların bolluğu ve ayrıntıları, insani derinliğin eksikliğini, gündelik deneyim, düşünce

ve duygulara erişemememizi telafi eder mi? Ilerideki sayfalarda biraz aydınlatmaya çalışacağım çok önemli sorular bunlar.

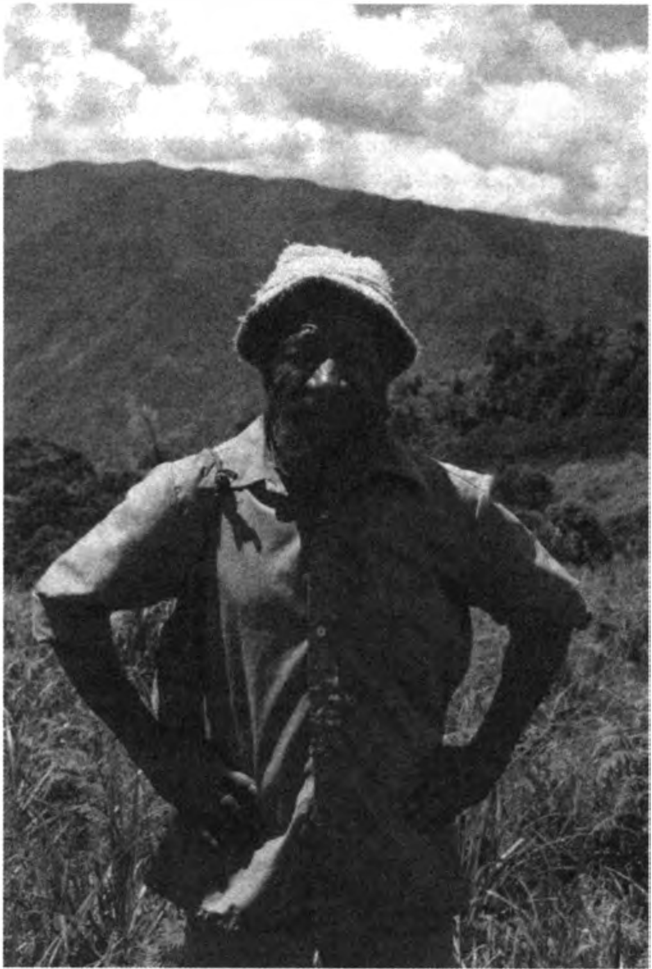
Tarihöncesinin sonu

Tarihöncesinin ne olabileceğine bakmaya başladık, ama ne zaman olduğu sorusunu ele almadık. Boxgrove, Britanya'nın uzak geçmişine bir pencere açıyor. Tarihöncesi, bir rastlantı eseri, Julius Caesar'ın Boxgrove'dan çok da uzak olmayan güney kıyılarına çıkmasıyla birlikte sona erdi. *1066 and All That*'in yazarları (yalnızca çoğu insanın hatırladığı tarih ve olaylardan oluşan), unutulmaz Britanya tarihlerine, "İngiliz tarihinin ilk anı, (*unutulmaz* Roma İmparatoru) Julius Caesar'ın bu adaları başarıyla istila eden tüm öteki fatihler gibi Thanet'e çıktığı İÖ 55 yılıdır," diye başlarlar. Caesar'ın imparator olmadığı gerçeği, bu yorumun geneldeki doğruluğundan, İngiliz tarihinin –bölük pörçük de olsa– Caesar'ın bu istilaya dair anlatılarıyla başladığı gerçeğinden uzaklaştırmamalı bizi. Bu ön-tarih dönemi sonraki Roma döneminde tarihsel olarak daha ayrıntılı ele alındı, ama bu dönemde bile yaşamın yazılı anlatıların aydınlatmadığı pek çok alanı var. Mezopotamya gibi tarihi Caesar'dan 3.000 yıl öncesine dek uzanan yerlere kıyasla geç bir tarih olsa da, tarihöncesinden tarihe geçiş burada dünyanın pek çok yerinden çok daha önce gerçekleşmiştir. Papua Yeni Gine gibi bazı yerlerde, tarihöncesi, yaşayan en yaşlı insanların hatırlayabilecekleri bir dönemde sona erdi.

Ongka dehşete düşmüştü. Olayları (çevirerek) kendi sözcükleriyle anlatmasına izin vereceğim. Sözcüklerinin günümüze ulaşmış olması gerçeği çok büyük önem taşıyor.

> Beyaz adamların ilk uçağı geldiğinde ben dere kenarındaydım. Çok sayıda yaşlı adam ve genç çocukla beraber taş baltaları şekillendiriyorduk. Yürürken hırıldayan ve kertenkeleye benzer kuyrukları olan keseli hayvanlardan birinin sesini duyduğumu sandım. Çalılık boyunca sesin peşinden koştuk; önümüzde ilerleyip duruyor, bir türlü yetişemiyorduk. Sonra yukarı bakıp gökyüzünde olduğunu gördük ve, "Bizi vurup yemeye gelmiş bir büyücülük işi bu!" dedik. Sonra tartıştık: gerçekten büyücülük işi miydi, yoksa büyük bir boynuzgaga ya da kartal mı? Çıldırıp gökyüzünden inmiş bir gök gürültüsü olduğunu söyledi bazıları. Sonra kayboldu, biz de ne olduğunu sonra öğreniriz dedik. (…) Sonra Jim Taylor'ın kendisini gördük [Taylor, iki altın arayıcısı olan Mick ve Dan Leahy'ye Yeni Gine dağlarında eşlik eden devlet görevlisiydi], yanımıza gelip çok sayıdaki hamalı için erzak istedi. İnsanlar ona şekerkamışı, tatlı patates, muz ve domuz götürdüler. Büyük pantolon ceplerinden bizim değerli bulduğumuz türde büyük alacalı deniz salyangozu kabukları çıkarıp gösteriyor, onlar da, "Ah! Büyük bir deniz salyangozu var, üstelik kendi gerisinden çıkardı!" diyorlardı. Beyaz adamı işte böyle tanıdık. (Ongka 1979: 5-6)

Ongka'yla Kawelka grubunun öteki üyeleri için tarihöncesi 8 Mart 1933 sabahı saat 10'da, Leahy'nin keşif grubunun altın bulmak için umut vaat eden yerler aramak



2. Sözü edilen Ongka.

üzere kiralık bir Junkers uçağıyla Yeni Gine dağları üzerinde ilk kez uçmasıyla sona erdi.

İki hafta sonra yürüyerek geldiler; kalabalık, Yeni Gine dağlarına ilk giren beyaz adamlar olarak, tarihöncesini sona erdirmişti. Ongka'nın çıktığı balta yapımı seferi, muhtemelen, Kawelka halkının bu tür son seferi oldu; taşın bir kesim aracı olarak yerini çelik ve bir tür başlık parası olarak sahip olduğu işlevin yerini de artık yaygın olarak kullanılan deniz kabukları aldı. Yanındaki 16 milimetrelik film kamerasıyla saatlerce çekim yapan Mick Leahy tarihöncesinin sona erişini filme alırken, Leica marka bir makineyle 5.000'den fazla 35 milimetre fotoğraf da çekti ve bunlar sonradan birleştirilerek, bu olayları hatırlayan yerlilerin anlattıklarıyla birlikte, Anderson ve Connoly'nin *First Contact* adlı filmlerinde kullanıldı.

Tarihöncesi Yeni Gine dağlarındaki gibi aniden sona ermez genellikle. Yeni Gine'nin iç kesimlerinde yaşayan gruplar, ilk olarak bundan 5.000 yıl önce başlayan tarihsel belgeleme alanına son giren gruplardandı. Bildiğimiz en eski yazı, Mezopotamya'daki (günümüzde Irak'ta) bir arkeolojik alan olan Uruk'ta bulunan Eanna Tapınak kompleksi kökenlidir. Yüzeyleri üzerinde mühür damgaları olan ve genellikle bir dizi küçük kil hesap taşını içeren içi boş kil toplar olan *bulla*'lar oluşturur bu yazıyı. Çok geçmeden düz kil tabletlere aktarılmaya başlanan bu damgalar çok çeşitlidir, ama ilk kez İÖ 3000 civarında ortaya çıkan çiviyazısı işaretlerinin ataları oldukları fark edilebilmektedir. En eski damgalar resimyazı biçimindedir – temsil ettikleri şeyin stilize edilmiş versiyonları olan küçük resimler. Temsil edilen şeylerin çoğunun bitki ve hayvanlar

olduğu görülmektedir. En eski yazı, sesten çok görüntüye dayanıyordu. Fonetik temelli olan heceli yazı yavaş yavaş ortaya çıktı ve hem resimleri çizilemeyecek soyut kavramları, hem de dilin sesini temsil edebiliyordu. Heceli metnin kendini kanıtlaması, İÖ 2300'den sonra Akad dilinin başlıca konuşma dili olarak Sümer dilinin yerini almasından sonradır. İlk yazı şiirler ya da yaratıcı ifade biçimleri için değil, muhasebede kullanıldı: yani üretim noktasından itibaren çeşitli değiştokuş biçimleri boyunca bitkilerin, hayvanların ve zanaat ürünlerinin izinin sürülmesinde. İşte, tarihöncesinin en çekici yönlerinden biri – tarihöncesi, muhasebecilerin dünyaya hâkim olmalarından önceki dönemdir. Epik şiirin yazıyla kaydedilmesiyse daha sonraya rastlar; *Gılgamış Destanı*'nın günümüze kalmış ilk yazılı şiir olduğu öne sürülmektedir. Başka yerlerde yazı yaklaşık olarak aynı sıralarda, ama muhtemelen Mezopotamya etkisiyle gelişti. Mısır'ın hiyeroglif yazısı biçim açısından çiviyazısından tümüyle farklıdır, ama Mezopotamya etkisine dair kanıtlar da bulunmaktadır ve Mezopotamya *bulla*'larında gördüğümüzün tersine, yazının öncellerine dair herhangi bir işarete rastlanmaz. İran'ın Elam yazısı çiviyazısından esinlenmiş ve muhtemelen her iki yazı da İndus'un (günümüzde Pakistan ve Hindistan) erken dönem yazı sistemlerini etkilemiştir. Çin'in yazı konusunda kendi yolunu izlediği kesindir, ama örneğin Aztekler ve Mayalar gibi Orta Amerika'da yaşamış gruplara benzer biçimde onlar da resimyazı kullanmışlardır. Tarihin başlangıcı tek bir olay ya da süreçten ibaret değildir; insanların kayıt tutmaya aşamalı olarak ve farklı nedenlerden ötürü başlamış oldukları görülmektedir.

Tarihöncesinin aşamalı olarak sona ermesinin çeşitli nedenleri var. Muhasebe yönelimi yaşamın büyük bölümünün dikkate alınmamasına neden oluyordu, bu nedenle, insanların çoğunun yaşamlarının pek çok yönü konusunda çok az tarihsel belge bulunmaktadır. Ev içi düzenlemeler, çocukluğun doğası, kadınla erkek ya da insanlarla tanrıları arasındaki ilişkiler, günlük iş ve eğlence döngüsü ancak sonraki dönemler için yeniden kurulabilir ve daha önceki dönemleri aydınlatmakta kullanılabilir. İlk resimyazıların soyut kavramları içermemesi nedeniyle, yazının varolduğu ilk binyıl için soyut felsefeleri ya da sevgi ve nefret biçimlerini anlama arzumuz karşılıksız kalır. Pek çok bölgede yazının kullanıldığı dönemlerin arasına, okuryazarlığın olmadığı "karanlık çağlar" serpiştirilmiştir. Minosluların yaklaşık olarak İÖ 1600'den itibaren geliştirdikleri resimyazı ilk olarak Michael Ventris tarafından, İkinci Dünya Savaşı'nda geliştirilmiş şifre kırma teknikleri kullanılarak çözülmüştür. Yazı resimyazıydı, ama aynı zamanda Yunanca'nın erken bir biçimi olarak gösterilebilirdi ve bu da en azından geç Tunç Çağı'yla günümüz arasında uzun vadeli bir sürekliliğe işaret ettiğinden, çoğu kişiyi şaşırttı. Mezopotamyalılar gibi Minoslular da Knossos gibi yerlerde saplantılı bir biçimde listeler hazırladılar, üretimle ve prosedürlerle ilgili ufak tefek ayrıntıları kaydederek büyüleyici metinler oluşturdular. Bu metinlerden koyun yetiştiriciliği, tekstil üretimi ve çanak çömlekler hakkında pek çok şey öğreniyor, ama insanların yaşamlarının dokusuna erişemiyoruz.

Sonra, İÖ 1200 civarında hat kesiliyor. Hem Girit'te hem anakara Yunanistan'da saraylar çöküyor ve bu ne-



"Ai-ke-u tipi, Girit işi, üç ayaklı iki kazan; tek kulplu (?), tek ayak üzerinde duran, üç ayaklı bir kazan; Girit işi, ayakları yanmış üç ayaklı bir kazan, (?) kullanılamaz durumda; üç (?) şarap küpü; dört kulplu, büyük boyutta bir dipa; üç kulplu büyük boyutta iki dipa; dört kulplu küçük boyutta bir dipa; üç kulplu küçük boyutta bir dipa; kulpsuz küçük boyutta bir dipa."

3. Lineer B yazısı ve çevirisi.

denle yazıya artık gerek kalmıyor. Burada yine bir tarihöncesi dönemine giriyoruz.

İÖ sekizinci yüzyıldan itibaren yazı yeniden ortaya çıkıyor, ama bu kez, evrilerek de olsa günümüze dek devam eden, (Fenikelilerden alınmış) heceli Yunan yazısı bu. Geçmişin muhasebecilerinin Lineer B yazısının yerine, artık bir şairin sesini duyuyoruz. Şair Homeros'un kişiliği ve yazıları çok tartışmalıdır (tek bir kişi miydi, yoksa tek bir ad altında kişileştirilmiş bir gelenekler dizisi mi; anlatıları önceki Tunç Çağı toplumunun dünya görüşünü ne derece yansıtır, yoksa yazıldıkları zamana daha uygun görüşleri mi yansıtmaktadır?). Emin olabileceğimiz tek şey, Truva Savaşı'nın öyküsünün bize kadar ulaştığı ve sonradan bu öyküye Batı kültürünün temellerinin bir parçası olarak Sokrates, Platon ve Aristoteles'in felsefelerinin eklendiğidir. Antik tarihsel geleneklerin Roma dünyası, Rönesans ve Aydınlanma aracılığıyla yeniden icat edilip yeniden üretilmiş olmasına ve Aristoteles etkisinin Avrupa'ya daha çok Arap dünyası aracılığıyla ulaşmasına karşın, sekizinci yüzyıl Yunanistan'ıyla günümüz arasında, yazılarının yeniden keşfedilip çözülmesi gereken eski dönemlerde rastlanmayan bir yazılı gelenek sürekliliği görülmektedir. Yazılı geleneklerin sürekliliği ve süreksizliği sorunları, tüm yazı biçimlerinin aynı olmadığını ve, bu nedenle, tüm tarihsel dönemlerin aynı tipte tarihler üretmediğini anlamamızı sağlıyor. Yazılı tarihin büyük bölümü boyunca okuma-yazma becerisi seçkinlerle sınırlı kaldı ve bize onların ilgi alanlarının ve dünya görüşlerinin bir kaydını (o da ancak kısmen) veriyor. İnsanların çoğu hakkında ya çok az şey öğreniyor ya da hiçbir şey öğrenemiyoruz.

Tarihte, ayrıca, kimi zaman ön-tarih denen yarı gölgeli alanlar da vardır. Bunlar arasında, Julius Caesar'ın İÖ 55 ve 54'teki sonuçsuz istilası sırasında Güney Britanya hakkındaki anlatısı yer alır. *Veni, vidi, vici* bu sanatın ustasından gelen etkileyici bir retorik örneğidir belki, ama çok fazla bilgi ya da tarihsel doğruluk içerdiği söylenemez. (Sözde) galiplerin anlatılarını olduğu gibi kabul edemeyiz. Yunan Pytheas'ın İÖ üçüncü yüzyıla ait, olasılıkla Galya üzerinden Britanya'ya yaptığı yolculuk hakkındaki anlatısıysa daha ilgi çekicidir; günümüze ulaşamamış olmakla birlikte ikincil kaynaklara dayanılarak güçlükle yeniden kurulabilen bir anlatıdır bu. Daire biçiminde bir ipe bağlı düğümlenmiş ipler (*quipu*) sistemini kullanan, ama yazıları bulunmayan İnkalar için ne diyeceğiz peki? *Quipu*'ların kullanılmasından İspanyol istilasından kısa bir süre sonra vazgeçildi ve sistemin nasıl işlediğini aslında bilmiyoruz. İplerdeki düğümler, muhtemelen, temelde uzmanların akıllarında sakladıkları bir bilgi sisteminin hatırlatıcılarıydı; çeşitli iplerdeki düğümlerin konumu, uzmanlara, büyük güçlüklerle belleklerine yerleştirdikleri bilgileri hatırlatıyordu. İspanyol istilasının yıkıcı etkisi yüzünden uzmanlar bir kez yok olduktan sonra düğümler anlamını yitirdi. İnkalar, yazısı ve bir muhasebe yöntemi olmadan ayakta kalmış ender, belki de eşsiz bir devlet örgütlenmesi örneği sunarlar ve, bu nedenle, bu terimlerin genelde tanımlandığı biçimiyle tarihle tarihöncesinin ortasında bir yerde yer alırlar.

Tarihöncesi böylesine puslu bir kavramsa, tarihöncesiyle neden uğraşıyoruz ve tarihöncesi ne işe yarıyor? Bu sözcük ilk olarak 1832'de kullanıldı, ama yaygın kullanıma

ancak 1865'te, Sir John Lubbock'ın *Prehistoric Times*'ının yayımlanmasından sonra girdi (1912'de hâlâ basımı yapılan bu yapıt, Victoria çağının çok satan kitaplarındandı). Ante-tarih gibi alternatif terimler hiçbir zaman tutmadı. 19. yüzyılda hayal edilebilen evrenin genişlemesi, biyoloji ve insan tarihinde daha uzun dönemlerin gözler önüne serilmesi nedeniyle bu kavrama gerek duyulur olmuştu. O yüzyılın başında, bu konuları düşünenlerin çoğu Kutsal Kitap kronolojisine inanır ve Tekvin kitabını sözcüğü sözcüğüne kabul ederlerdi. 18. Yüzyılda, Piskopos Ussher, yerkürenin İÖ 4004 tarihinde yaratıldığı tahmininde bulunmuştu; kısalığı kadar bu denli kesin oluşuyla da bize gülünç görünen bir tarih bu. Böyle bir tahmin, daha eski bir entelektüel tarihin biraz komik bir yan ürünü olarak görülebilirdi belki (gerçi, bir yüzyıl sonra bizim hatalarımızın da müstehzi gülümsemelere neden olacağını gayet iyi biliyoruz), ama yerkürenin tarihinin kısa olduğu inancı yeniden güçleniyor. Yaratılışçılık inancı, dünya tarihinin kılavuzu olarak Kutsal Kitap'ın kesin doğruluğu ve ilahi yaratıcı olarak Tanrı'nın bu tarihte oynadığı yaşamsal rol üzerine kurulu. Arkeologlarla yaratılışçılar arasındaki tartışma, bilimle din arasında süregiden tartışmanın bir parçası olarak görülüyor; yaratılışçılar mevcut inançları sarsan kuru bir bilimi yerden yere vururken, arkeologlar sorgulamaya, eleştiriye ve yeniden değerlendirmeye açık kavram ve sonuçların önemini vurguluyorlar. Tarihöncesi, farklı dünya görüşlerinin birbirleriyle savaştığı bir meydanı temsil ediyor: arkeologlar en eski insan atamız için 6 milyon yıl öncesine uzanan bir tarih düşünürken, yaratılışçılar, varolduğumuz sürenin tamamı Tekvin'den

itibaren kapsandığından, herhangi bir tarihöncesinin varlığını reddediyorlar.

Cehaletle arasındaki bağ tarihöncesine zarar veriyor. Uygar olmak, okuryazar olmak demektir; bu nedenle, tüm eğitimimizin ve kültürlü ve duyarlı insanlar olarak yetiştirilişimizin temelini büyük oranda okuma ve yazma oluşturur. Okuryazarlığı olmayan kişilerin pek çok hayal gücü, eğitim ve deneyim dünyasıyla bağları kopar. Tarihöncesi dönemler, elimizdeki kanıtların eksik olduğu dönemler değil yalnızca; aynı zamanda, yazılı sözcüklerin uygarlaştırıcı etkisinden yoksun oldukları için insanların yaşamlarının eksik olduğu dönemler. Bu tür görüşler, açıkça dile getirilen önyargılar olmaktan çok, geçmişe dair tutumlarımızda üstü örtülü olarak yer alıyor, ama yine de etkili oluyorlar. Farklı kültürel değerlere sahip kişiler zıt görüşler benimseyebilir elbette. Avustralya yerlileri için tarihöncesi kavramı kuşkuludur. İnsanın ve insan-öncesinin tarihinin tamamı Düş Görümü kavramında kapsanmıştır. Düş Görümü, geçmişte sonsuz uzaklıktaki, ataların çevrede hareket ederek bu çevrenin biçimini oluşturdukları ve ona kozmolojik önemini kazandırdıkları bir dönemdir. Bir ağaç dizisi, bir kaya oluşumu ya da bir ırmak yılanlar, köpekbalıkları, goannalar ya da başka ata formlar tarafından yaratılmış ve bunlara yalnızca bir biçim değil, insanların yaşamlarında birer rol de verilmiştir; bu nedenle, kimi yerler tehlikelidir, kimilerinin yararlı güçleri vardır, kimilerinin durumuysa muğlaktır. Günümüz insanlarının görevi çevreyi korumak ve ona doğru şekilde muamele etmektir; bu görevler öykülerde, danslarda ve sanatta kaydedilip şifrelenmiştir. Topluma kabul edilme bu bilgi biçimleri te-

melinde bir eğitim verilmesiyle mümkün olur ve en güçlü bilgiler yalnızca birkaç kişiye verilir. 1788'de beyazların gelişine kadar olan dönemde hiçbir şey yazılmamış, ama tarihin önemli olayları kültürel açıdan uygun biçimlerde kaydedilip aktarılmıştır. Tarihöncesi kavramı, yazılı tarihlerin erişemediği ve arkeoloji yoluyla keşfedilmesi gereken unutulmuş bir zamanın anlatımı kafa karıştırıcı ve belki de saldırgancadır, bu da Avustralya yerlileriyle yerli olmayan arkeologlar arasındaki ilişkileri zora sokar. Bu tür durumlarda, tarihöncesi, geçmiş hakkında ama sonuçta bugünkü yaşamın kontrolüyle yakından bağlantılı bir tartışma ve bilgi arenası olur.

Tarihöncesi dilsiz ve sessizdir. Tüm sözcüklerin çıkarılmış olduğu bir tarihtir. Pek çokları için bu kadarı yetersiz kalıyor, tarihöncesindeki geçmişte yaşamış insanların düşünce, duygu ve deneyimlerine dair doğrudan kanıt arıyorlar. Var olmayacak şeyleri ümit etmek zaman kaybından başka bir şey değildir; üstelik, tarihöncesinin bize anlatabileceklerindeki ana fikri gözden kaçıran bir yaklaşımdır bu. Sözcükler insan deneyiminin yalnızca bir parçasını oluşturur. Ben bu kitabın yazarı ve siz okuru olarak hayli simge merkezciyiz; sözcükleri, seslerini ve anlamlarını, özellikle de yazılı biçimlerini seviyoruz. Okul eğitimimizin tamamı ve deneyimlerimizin çoğu, sözcükleri yaşamlarımızın merkezine yerleştirecek şekilde geçmiştir. Ama yaşam bundan ibaret değildir. Fiziksel yeteneklerimizin pek çoğu, maddi şeyleri ve öteki insanları hissetme ve değerlendirme yeteneğimiz sözcüklere dayanmaz; dünyada bizi memnun eden, rahatsız eden ya da sıkan şeyler de kolayca sözcüklere dökülemez. Bizi tarihöncesine sözcüklerin dışında kalan

fiziksel ve sosyal dünyaya dair deneyimimiz bağlar ve benim keşfetmek istediğim de bu deneyimin doğası.

Tarihöncesi bulmacası 1

Devam etmeden önce, sizin *kendi* tarihöncenizi düşünelim. Tarihöncesi, yaşamın sözcüklerin erişemediği yönüdür. Tarihöncesinin büyük bölümü geçmişte kalmıştır, ama hepimizin yaşamında, yaşamımızın kesin gözüyle baktığımız parçaları oldukları için sözcüklere dökmekte zorlandığımız unsurlar vardır. Tanıdık nesneler ve bunları kullanma becerisi, herkesin varlığının temel yönleridir. Aşinalık küçümseme uyandırabilir, ama, aynı zamanda, gündelik yaşama temel duygusal ve kılgısal biçimini verebilir. Melbourne'da, eskiden çalıştığım bir üniversitede maddi kültür incelemeleri konulu bir ders vermiştim. Buzları kırmak ve öğrencilerin maddi şeyleri kişisel düzeyde düşünebilmelerini sağlamak için, bir metreküplük hayali bir alanı hem yaşamlarının öykülerini anlatan hem de onlar için büyük anlam taşıyan şeylerle doldurmalarını istedim. Öğrencilerden ikisinin gösterdiği tepki hiç aklımdan çıkmadı. İçlerinden biri, bunu gerçek hayatta zaten yapmış olduğunu söyledi. 1983'teki Ash Wednesday orman yangınları Melbourne'un hemen dışındaki evini tehdit etmiş ve bu nedenle ailesine, dördü için yalnızca bir araba dolusu eşya alarak evlerini tahliye etmeleri söylenmişti. Anında seçim yapmak zorunda kalmış ve hem bireysel yaşamlarının hem de bir aile olarak tarihlerinin öyküsünü anlatan şeylere koşmuşlardı – bir keman, bir boya seti,

mücevherler, çocukların en sevdiği oyuncaklar ve aile fotoğrafları, bir de hepsine yedek giysi. Bazı nesneler olmadan yaşamlarının bir daha asla aynı olamayacağını neredeyse hiç düşünmeden anladıklarını ve bunları aldıklarını anlattı. Şanslarına evleri yanmamış, ama evle ve içindeki şeylerle ilgili hisleri sonsuza dek değişmişti. İkinci öğrenciyse kısa bir süre önce babasının ölüp toprağa verildiğini anlattı. Cenaze töreninin en etkileyici bölümü, yakın aileden herkesin, kendilerine babasını ve onunla ilişkilerini hatırlatan bir nesneyi mezara koymalarıydı. Mezar kapatılmış ve bu nesneler de babasıyla birlikte gömülmüştü. Bu nesneleri seçmenin hepsini babasını, onunla ilişkilerini ve yaşadıkları büyük kaybı düşünmeye yönelttiğini ve bu beklenmedik ölümün yasını tutmalarına yardımcı olduğunu söyledi.

Aynı düşünce deneyini siz de yaparsanız ne olur? Yaşamın hangi alanları vazgeçilmez bir önem taşıyor, nesnelere duyulan bir bağlılığa dayanıyor ve kısmen sözcüklerin erişim alanının dışında kalıyor? Bir metrekarelik alanınızı siz nelerle doldurur, size çok yakın birisiyle ilişkinizi nasıl sona erdirip özetlerdiniz? Gelmiş geçmiş yüzyıllar arasındaki bu en iyi belgelenmiş yüzyılda bile hepimizin kendi tarihöncemiz var ve duygusal, entelektüel ve sosyal esenliğimiz açısından yaşamsal önem taşıyor.

II. Bölüm

TARİHÖNCESİYLE İLGİLİ SORUNLAR

Tarihöncesi fikri 16. yüzyılla 19. yüzyıl başları arasında aşamalı olarak doğmuş, 19. yüzyıl ortalarındaki evrim tartışmaları sırasında güçlenip etkisini artırmıştır. Tarihöncesinin uzun bir dönem olduğunun anlaşılması o yüzyılın en büyük başarılarından biridir ve, insanların dünyaya bakış açılarını değiştirme açısından, önceki 300 yılın keşif seyahatleri kadar önemlidir. Amerika kıtalarının keşfedilmesi Avrupalılar için büyük bir şok olmuş ve, Kutsal Kitap'ta hiçbirinden bahsedilmediğinden, Amerika halklarının nereden geldiklerini ve ne tür ilişkilerin farklı halklar yaratıp onları dünyanın dört bir yanına dağıttığını sorgulamalarına yol açmıştı. Tarihöncesinin çok uzun bir dönem olduğunun keşfedilmesi, yeni bir kıtanın bulunmasıyla aynı etkiyi yarattı; tarihöncesinin de bir kıta gibi kendine özgü sayısız tuhaf yaşam biçimleri vardı ve tek fark, tarihöncesi kıtasının sakinlerinin bazılarının, tarihöncesini yazanların ataları olmalarıydı. Britanya gibi kimliğin o zaman da şimdi de bir sorun olduğu yerlerde soy konusu sorunluydu

– Britanyalılar soylarını Normanlara mı, Anglo-Saksonlara mı, Romalılara mı, yoksa artık Keltlere, hatta belki de Keltlerden önce yaşamış halklara mı dayandırmalılar? Britanyalıların soyları karışık köklere dayanıyorsa, geçmişe dayanan dil, gen, insan yapımı ürün ve çevre bileşimlerini nasıl değerlendireceğiz? Nijeryalılar, Brezilyalılar, Amerikalılar ya da Çinliler için de aynı sorular söz konusu.

Ulusal ve kişisel kimliklerle, ileride de göreceğimiz gibi ırk ve sınıf kimlikleri sorunluydu, ama 19. yüzyılın tartışmaları sırasında yüzeye çıkıp bir daha asla ortadan kalkmayan daha derin kimlik sorunları da vardı. British Association for the Advancement of Science'ın 30 Haziran 1860 Cumartesi günü Oxford'daki Doğa Tarihi Üniversite Müzesi'nde gerçekleştirilen efsanevi bir toplantısında, Oxford Piskoposu "Soapy Sam" Wilberforce, yaklaşık 700 kişilik bir izleyici kitlesi önünde "Darwin'in Buldoğu" Thomas Huxley'yle karşı karşıya geldi. Lady Baxter'ın bayıldığı, dinleyicilerin nefeslerinin kesildiği, kahkahalar attığı, alkışladığı ve (en azından günümüzde en iyi hatırlanan efsanevi anlatılara göre) her şeyin serbest olduğu, yoğun duyguların yaşandığı bir toplantıydı bu. "Soapy Sam" kökenlerinin nine tarafından mı yoksa dede tarafından mı maymuna dayandığını sordu Huxley'ye, ama maymun soyundan gelmenin bir piskoposun soyundan gelmekten daha iyi olduğu yanıtı Huxley'den değil, bir başka ön-Darwin'ci olan Hooker'dan gelecekti.

Yarım yamalak hatırlanan bu tartışma, uzak geçmişle ilgiliymiş gibi görünen, ama aslında insanların bugünkü kişisel kimliklerini ilgilendiren tartışmanın ruhunu kristalize etmişti. Kitabının yaratacağı tartışmalardan ve ileri gelen

bir kişi olarak sahip olduğu konuma zarar vermesinden korkan Darwin, 1859'da yayımlanan *Türlerin Kökeni*'nin basımını uzun süre ertelemişti aslında. Farklı düşünce ve inanç akımları tarafından insanların inanca karşı tarih ve ampirizm meselelerinde hangi konumu benimsedikleri konusunda mükemmel bir sınav olarak algılanan yapıtı, beklediğinden de karmaşık tepkiler yaratacaktı. Tarihöncesinin köken miti bizim için biraz da tarihöncesinin uzunluğunun kabul edilmesinin, dünyanın başlangıcını İÖ 4004'e tarihlendiren Kitabı Mukaddes kronolojisinin reddedilmesi anlamına gelmesidir ve bu nedenle de aklın batıl inanca, bilimin dine karşı kazandığı zaferin bir parçasıdır. Daha geniş çaplı bir sosyal değerler çatışmasının minyatür versiyonuna benzeyen 1860 tartışması, bu nedenle, günümüz için de ilgi çekici bir olaydır. Ama bilim adamlarının kökenleri, genellikle, Kutsal Kitabı kesin gerçek olarak gören yerleşik dinlerden çok, ampirik araştırmaya ve şahsen keşfedilen gerçeklere önem veren Quaker'lık gibi dini arka planlara dayanır. 19. yüzyılın tüm tartışmaları, çağın yoğun dindarlığı nedeniyle, bir yere kadar dinsel tartışmalardı. Bilimin dinle daha basit bir biçimde karşı karşıya gelmesi için yirminci yüzyılın ve daha laik bir toplumun beklenmesi gerekecekti. Evrim ve tarihöncesi konuları günümüzde her iki taraftan aşırı görüşler için tam anlamıyla birer parolaya ve çocukların eğitimi konusu da kritik bir turnusol testine dönüşmüştür. Tarihöncesi uzmanlarının meleklerden çok insansımaymunların tarafında oldukları düşünülür ve onlar da bu durumdan genellikle gurur duyarlar.

1858'de gerçekleştirilen Brixham Mağarası kazısı, insanın kökeninin eskiliğinin bilimsel olarak kabul edilme-

sinde çok önemli bir adım oldu. Modifikasyon yoluyla türeme fikrini merkez alan klasik Darwin kuramına göre, kuşaktan kuşağa gerçekleşen modifikasyonlar yeni soyları dönemin çevre şartlarına ya daha uygun ya daha az uygun hale getiriyor veya hiçbir fark yaratmıyordu. Daha uygun olanların hayatta kalıp kendi yavrularını üretme şansları artıyor, yararlı özelliklerini yavrularına geçirebiliyorlardı; daha az uygun olanlarınsa üremeden ölme olasılıkları daha yüksekti: kapitalizmin rekabet ruhunun biyolojik karşılığı olan, en uygun olanın sağkalımı buydu. Darwin'e göre, değişim küçük adımlarla gerçekleşiyor ve özellikle de tek hücreli organizmalardan karmaşık insana geçiş için gereken tüm o değişimler düşünüldüğünde yoluna girmesi için uzun zaman gerekiyordu. Bütün bunların Kitabı Mukaddes'e göre yerkürenin yaratılmasından itibaren geçen 6.000 yıl gibi kısa bir süreye nasıl sığdırılabileceğini anlamak mümkün değildi. Jeologlarla biyologlardan daha uzun zaman ölçeklerini destekleyen ampirik kanıtlar akıyordu. 19. yüzyılın ilk yarısı boyunca, insanların Kitabı Mukaddes'te adı geçmeyen tüylü gergedan ve mamut gibi soyu tükenmiş hayvanlarla yan yana yaşadıkları konusunda kesin kanıtlar sunabilecek bazı arkeolojik alanlar çerçevesinde, o dönemki terminolojiyi kullanırsak "insanın antikitesi" konusu tartışıldı. Victoria çağında yaşayanlar için görmek inanmak demekti ve Brixham arkeolojik alanı insanın antikitesine görsel kanıt oluşturuyordu. Torquay Doğa Tarihi Derneği'nin kurucu üyesi ve Brixham'daki Kemik Mağarası olarak bilinen çatlakta yapılan kazıların düzenleyicisi olan Pengelly, 29 Temmuz 1858'de, 7,5 santimlik dikitin altında, gergedan ve sırtlan kemikleriyle bir-

BRIXHAM.

GREAT NATURAL CURIOSITY.

INTERESTING EXHIBITION ! !

THE

"Ossiferous Cavern"

Recently discovered on Windmill Rea Common, will be exhibited for a short time only, by Mr. PHILP, who has just disposed of it to a well-known scientific gentleman.

Those who delight in contemplating the mysterious and wonderful operations of nature, will not find their time, or money mis-spent, in exploring this remarkable Cavern, and as the fossils are about to be removed, persons desirous of seeing them had better apply early.

Many gentlemen of acknowledged scientific reputation, have affirmed that the stalactitic formations are of the most unique and interesting character, presenting the most fantastic and beautiful forms of crystallisation, representing every variety of animal and vegetable structure.

Here too, may be seen the relics of animals that once roamed over the Earth before the post-tertiary period, or human epoch.

THE BONES AND TEETH, &c., OF

HYENAS, TIGERS, BEARS,

LARGE FOSSIL HORNS

of a Stag, all grouped and arranged by an eminent Geologist.

N.B. Strangers may obtain particulars of the locality, &c., of the Cavern, on application to Mr. BROWN, of the Bolton Hotel; or at the residence of the Proprietor, Spring Gardens.

THE CHARGE FOR ADMISSION TO THE "CAVERN," SIXPENCE.

Children will be admitted for FOURPENCE.

[illegible] June [illegible]

EDWARD FOX, PRINTER, &c., BRIXHAM.

4. Taş aletlerin soyu tükenmiş hayvanlarla birlikte keşfedildiği Brixham Mağarası'ndaki buluntularla ilgili ilk açıklama.

likte ilk çakmaktaşı aleti buldu. Çeşitli jeoloji, arkeoloji ve antropoloji derneklerinden beyefendi akademisyenler burayı ziyaret ederek Pengelly'nin kazı ve kayıtlarındaki özen ve titizlikten etkilendiler; onları en çok sarsansa, insana ait olduğu kuşku götürmeyen ürünlerle yerküre tarihinin farklı ve daha erken bir evresine ait soyu tükenmiş hayvanlar arasındaki bağlantı oldu. Öteki arkeolojik alanlar da hızla yeniden değerlendirildi; bunların en önemlilerinden biri, yüzeyin biraz altında gergedan kemikleriyle birlikte yine taş aletlerin bulunmuş olduğu ve daha önceden İngilizlerin Fransız abartısı olarak görüp burun kıvırdıkları (sonradan aynı adlı ünlü savaşın yaşanacağı) Somme çakıllıklarıydı.

Brixham'ı ve Fransa'nın kuzeyindeki Abbéville'i ziyaret eden, Britanya'nın en nüfuzlu jeoloğu Sir Charles Lyell, "insanın yaşı" konusundaki eski kuşkuculuğunu bir yana bırakıp, 18 Eylül 1859'da Aberdeen'de gerçekleştirilen British Association of the Advancement of Science toplantısında bir konuşma yaptı. Lyell'ın fikrini değiştirmesi, İngiliz entelektüellerinin, tarihöncesinin son derece uzun bir dönem olması olasılığını dikkate almaya başladıklarının işaretiydi. Lyell, konuşmasında, zaman ölçeği ve insanla doğa arasındaki ilişki konuları hakkındaki düşünceleri etkileyeceğine inandığı bir kitabın yayımlanmak üzere olduğundan da bahsetti – 24 Kasım 1859'da yayımlanacak olan *Türlerin Kökeni*'ydi bu kitap.

Darwinci düşüncenin sonuçlarından biri modern genetiktir. Tek bir insan genomu dizisinin tamamıyla çıkarılmasını amaçlayan İnsan Genomu Projesi'nde hepimizin yaklaşık 30.000 geni olduğu sonucuna varıldı; önceki

tahminlerin üçte biri düzeyinde bir sayıydı bu. Genomumuzun küçüklüğü pek çok açıdan Darwin'e dayanan ve genlerimizin çoğunu öteki türlerle paylaştığımıza göre doğanın bir parçası olduğumuzu vurgulayan fikirlerin kesin kanıtıdır. *Guardian* gazetesine mektup yazan bir okur, ikisi arasında şaşırtıcı derecede az fark bulunduğu için, insan mı yoksa fare mi olduğunu artık bilemediğini söylüyordu. Diğer taraftan, öteki türlerle genetik yakınlığımız farklı olduğumuz gerçeğinin altını çiziyor. Ortak genetik mirasımız kültür için genetik bir temelden söz edilmesini olanaksızlaştırıyor. Yalnızca insanlarda görülen gen sayısı, kültürel karmaşıklığın temelini burada bulacak kadar çok değil. Biyoloji nedeniyle değil, toplumsal ilişkilerimize maddi şeyleri böylesine derinden katmış olduğumuz için bir kültürümüz olduğunu savunuyorum ben (bkz. III. Bölüm). Kimileri kültürle doğa arasında bir ayrım görüyorlar; bu ayrıma göre, insan yaşamı ehlileşmiş çevreler, bitkiler, hayvanlar ve ürünler yaratmaktan ibarettir ve insanın bütün bunlar üzerine vurduğu damga, bunları doğaya değil de kültüre atfetmemizi gerektirecek kadar güçlüdür. Doğanın "dişleri ve pençeleri kanlıdır" ve dünyanın, insan etkisinden kurtulabilmiş bir parçasıdır. Doğanın bir bölümü dışımızda değil, içimizdedir ve yaşam için içgüdüsel bir temel sunar bize; serpilmek için (insan ya da başka) öteki organizmalarla mücadele etmeye kilitlenmiş bireyin (ya da genlerinin) bencilliği terimlerinde görülen bir temeldir bu. Ama dünyadaki herkesin doğayla kültürü birbirinden ayırdığı söylenemez.

Dünyaya dair tüm anlayışlar hem sosyal temellidir hem de dünyadaki, bize dünyanın özelliklerini öğreten eylemler

yoluyla inşa edilir. Tüm insanların dünyanın işleyişi hakkında peşin hükümleri vardır ve bunlar eylem yoluyla sınanır. Hepimizin dünyayı kendi gözlerimizle gördüğümüzü söylemeye gerek bile yok, ama zaman zaman yanıldığımız ortaya çıkabilir. 200 yıl boyunca kendilerini bağımsız bireyler olarak görmeye sosyal ve kültürel açıdan teşvik edilmiş olan Batılılara, seçilim birimi ve herkesin herkese karşı mücadelesinin temeli olarak birey üzerinde durulması mantıklı görünebilir. Ama herkes dünyayı aynı şekilde görmez.

Örneğin, Zaire'deki Ituri yağmur ormanında yaşayan Mbuti pigmeleri ormandan ya "Anne" ya "Baba" olarak söz ederler ve bunun tek nedeni ormanın onlara yiyecek, sıcaklık, giysi ve barınak sağlaması değildir. Tıpkı anne-baba gibi orman da şefkat sunar. Malezya'da yaşayan Batek Negritoları bitkiler, hayvanlar ve *hala*'yla (hem insanları hem de orman dünyasını yaratmış olan ve bunlara bakan yaratıcı ruhlar) yakın ilişki içinde olduklarını düşünürler. Tim Ingold, dünya hakkındaki bu tür duyguları anlamak için, sosyal ilişkileri (ebeveyn-çocuk) sonradan doğal dünyaya (orman) yansıtılan temel ilişkiler olarak görmek yerine, bütün bu kavram ve ilişkileri bir ve aynı olarak görmemiz gerektiğini savunur. Toplum doğadan ya da doğa toplumdan önce gelmez; her ikisi de eylem yoluyla gelişen kesintisiz bir ilişkiler ağı yoluyla var olur. Ormanların da insanın dikkatini yöneltmesi gereken niyetleri ve duyguları vardır; bu nedenle, ormanda yürüttükleri avcılık ya da toplayıcılık işi doğru teknoloji ve eğitimden ibaret değildir, saygıyı ve insanları saran tüm ilişkilerin anlaşılmasını da içerir. Bu çizgide bir evrim biyolojisi yaratmak

(kültürel açıdan gerekli ya da mümkün olsaydı) için işe bencil genden ya da bireyden başlanamazdı, çünkü örneğin Mbuti halkı bencillik ya da birey gibi kavramları anlamakta zorlanırdı.

20.000 yıl önce Avrupa'da yaşamış avcı-toplayıcıları anlamaya çalışıyorsak, duygularının ve dünya görüşlerinin günümüz avcı-toplayıcılarıyla aynı olduğunu varsayabilir miyiz? Bu sorunun yanıtı "hayır" elbette. Böyle bir varsayımda bulunamayız. Dünyaya bizim yaklaşımımızın, bizim kozmolojimizin doğru olduğunu da varsayamayız kuşkusuz, oysa pek çokları analizlerini bu temel üzerine kurar. Bir kozmoloji, ister insanlar arasında olsun ister dünyanın öteki unsurlarıyla, ilişkilerin nasıl gelişeceğine dair beklentiler oluşturur. Bir kozmoloji, aynı zamanda, ister saygı yoluyla olsun ister düşmanlık, özen ya da kaçınma, ilişkilerin nasıl işlemesi gerektiğini belirtir. Kozmolojilerin hem fiziksel hem de metafiziksel unsurları vardır, dünyanın nasıl işlediğini, ahlaki açıdan nasıl işlemesi gerektiğini ve içerdiği sorumlulukları tanımlarlar. Örneğin, biyoloji gibi bilimlerimizin daha genel toplumsal ve kültürel değerlerden türeyen kozmolojik bir temelleri vardır ve bu durum başka insanların yaşam biçimleri için de geçerlidir. Başkalarının kozmolojilerinin anlaşılması için hayal gücü geniş bir anlayışa gerek vardır, ama hayal gücümüzü fanteziden ayıran ince çizgiye de dikkat etmemiz gerekir; tarihöncesinin anlaşılmasında sürekli karşılaşılan bir sorundur bu.

Özellikle de sözcüklerden yararlanamadan, yalnızca ürünlere, arkeolojik alanlara ve manzaraya bakarak çalıştığımızda, başkalarının yaşamlarını anlamak için bazı zihinsel araçlara ihtiyaç duyarız. Burada kullanılacak te-

mel terimlerden biri ilişkidir. Örneğin, insanlar ya da nesneler gibi, bizim varlık olarak gördüğümüz şeyler aslında kendi başlarına değil, başkalarıyla ilişkileri aracılığıyla var olurlar. Farklı durumlarda biraz farklı insanlara dönüştüğümüzün hepimiz farkındayızdır. Anne-babalarımızın yanındayken çocuklarımızın yanında olduğundan farklı davranır, bir arkadaşımızla spordan ve siyasetten söz ederken ötekiyle psikolojik durumumuzu ya da aile ilişkilerimizi inceleriz. Her biri sizden belli türde bir ilişki ve kişilik beklentisi içinde olacağından, arkadaş gruplarını bir araya getirmek rahatsız edici olabilir. İlişkilerin insanları değiştirip dönüştürdüğü ilkesini kabul edersek, çeşitli sosyal formların belli türde ilişkilere diğerlerine kıyasla daha fazla değer ve prestij atfettiğini görebiliriz ve tek bir insan farklı ilişki ağlarından değişerek geçebilir. Bir toplum başka yerlerde göremeyeceğimiz belli ilişkiler tayfından oluşur ve insanlar yaşamlarında ilerlerken bu tayfın çeşitli parçalarından geçerler. Erkeklerin her zaman (yerel olarak tanımlanmış) erkek nitelikleri sergilemelerini değil, belli şartlar altında kadın özellikleri geliştirmelerini beklemeliyiz; kadınlar da erkekliği keşfedebilirler. Cinsiyet nitelikleri de, insanların kimliklerinin başka yönleri de tümüyle sabit ya da değişmez değildir. İnsanların ne derece ayrı bireyler, ne derece bir grubun parçaları olarak var oldukları konusunda da aynı şey geçerlidir. Yine farkında olduğumuz gibi, zaman zaman, örneğin bir sunum yapmamız gerektiğinde, mahkeme önüne çıktığımızda ya da onurumuza bir parti verildiğinde, bir birey olarak öne çıkarız. Bu tür durumlarda kendi kişisel eylemlerimiz gözler önüne serilir ve bunlarla ilgili sorumluluklarımız sorgulanabilir. Başka zamanlar-

daysa, örneğin iyi bir film izlerken ya da Noel'de aile içinde birbirimize hediyeler verirken, temelde bir grubun parçası olarak var olur, başkalarıyla duygularımızı paylaşır ve paylaşıldıkları için de bu duyguların güçlenmesini sağlarız.

Daha önce de görmüş olduğumuz gibi, ilişkiler yalnızca insanlar arasında değil, insanlarla şeyler arasında da kurulur. 18.000 yıl önce, 3.000 boncuktan yapılmış Sungir kolyesini (bkz III. Bölüm) takan insanı, günümüzde Kuzey Rusya olan yerde karların üzerinde dururken düşünün. Düzgünce dikilip belki de süslenmiş kürkler içindeydi, ışık gözlerini kamaştırmasın diye muhtemelen bir koruyucu takmıştı, ayağında kar ayakkabıları ve belki de kızağı ve başka aletleri vardı. Evlerin mamut kemiğinden yapılmış olduğu bir yerleşmede taş, kemik ve boynuzdan yapılmış çok sayıda alet bulunmuştur. Sungir'deki yerleşmede iki çocuk başlıklarına ve giysilerine fildişi boncuklar dikilmiş olarak gömülmüştü, ayrıca heykelcikleri ve fildişi mızrakları vardı. Son Buz Çağı'nda, Kuzey Kutup dairesindeki marjinal bir çevrede insanlar kendilerine zengin bir ortam yaratmışlardı; sosyal konumları ve başkalarıyla bağları, karmaşık maddi kültür biçimleri aracılığıyla yaratılmıştı. Yeni Gine dağlarını, Ongka'nın orada yaşamasından 6.000 yıl önceki haliyle düşünelim; tropik ısıyı bir tek yükseklik etkileyebiliyordu ve tarımın bağımsız olarak icat edildiği yerlerden biri olmuştu. Orta dağ kordonunun doruklarında, insanlar, bataklıkları kurutarak gölevez gibi büyük kök bitkiler ve muz gibi ağaçlar ekmeyi öğrenmişlerdi. Verimli bir biçimde kullanmayı öğrendikleri bataklıklara erişim olanağı bulunanlar balta, deniz kabuğu ve cennetkuşu tüyü değiştokuşlarında daha başarılı olabiliyorlardı;

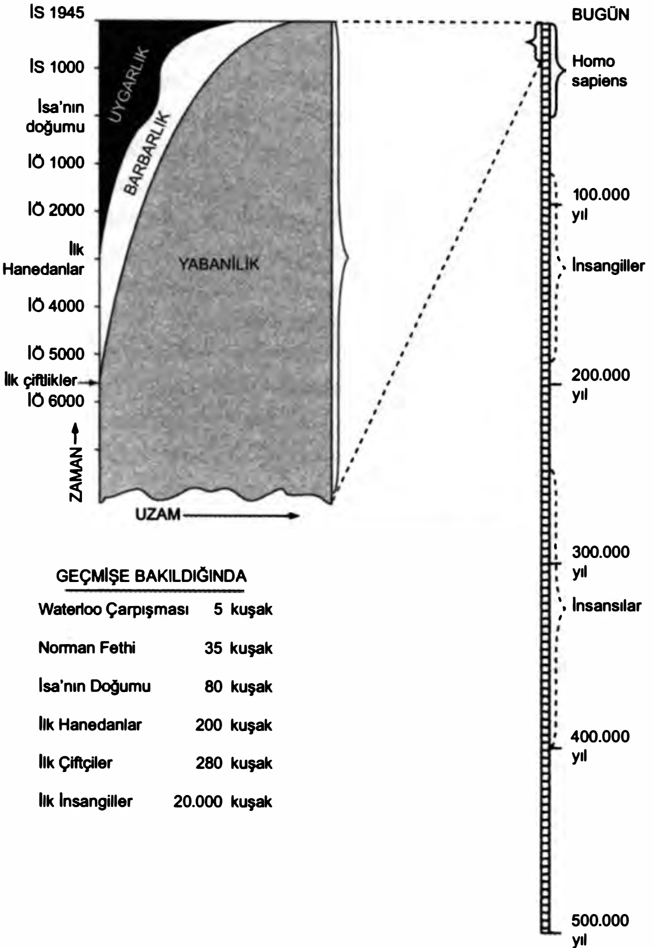
temelde yiyecek üretiminin belirlediği değiştokuşlardı bunlar. İnsanlar yaptıkları ve kullandıkları nesnelerle sosyal açıdan kendilerini yaratıp tanımlıyor, insanlığın yeni boyutlarını keşfediyorlardı. Bizim için sonuçta ilgi çekici olan, insan boyutlarının çeşitliliği; tarihöncesi, bu kadar çok boyutun keşfedilip geliştirildiği bir dönemdir.

Geçmişi öğrenmenin bir parçası da bugün hakkında öğrendiklerimizi unutmak, el üstünde tuttuğumuz değerleri sorgulayıp belki de onlardan kurtulmaktır. Tarihöncesini anlamak hem ampirik hem de felsefi bir iştir. Geçmiş hakkında güvenilir bilgilere erişmek için kazılar ve incelemeler yapmamız gerekir; aynı şekilde, aynı dünyadan farklı bir anlam çıkaran başka yaşam düzenlerine hayal gücümüzü açmak için de nasıl yaşadığımızı, düşündüğümüzü ve hissettiğimizi sorgulamamız gerekir.

Tarihöncesi, büyük oranda, "Biz"e benzeyen insanların kökenlerini araştırmıştır. 19. yüzyılda, tarihöncesi, kendi kimliklerine ve üstünlüklerine inanan, temelde beyaz, orta sınıftan erkekler tarafından yaratıldı. Evrimle ve insanın kökeninin eskiliğiyle ilgili tartışmaların yaratmış olduğu gerilim, dinin bilimle karşı karşıya geldiği, uluslararası imparatorluk bağlarının sınıf ve ulus devletin rolü meselelerini yeniden şekillendirdiği ve "ilkel" gibi kavramların işçi sınıfıyla ve sömürgelerdeki kitlelerle araya mümkün olabildiğince mesafe koymak için kullanıldığı bir dönemde, tartışmanın katılımcılarının kendilerini hiç de güvende hissetmediklerini gösteriyordu. Darwin bu dönemin iyi bir "leitmotif"i, sağlık durumunun kötülüğüyse, evrimin insanlar açısından taşıdığı anlam ve akranları tarafından ne şekilde kabul edildiği konularındaki endişesinin fiziksel

bir ifadesidir. Tarihöncesi, insanlığı Onlar gibi insanlardan –değişken bir çevrenin insafına kalmış halde yaşayan talihsiz avcı-toplayıcılar, yani yabaniler– Bizim gibi insanlara –tarımın (barbarlık), kentlerin (uygarlık) ve sanayiciliğin/emperyalizmin icadı yoluyla insanlara fiziksel dünyayı kontrol etme olanağı tanıyan akıl güçlerinin giderek daha fazla kullanılması sayesinde mümkün kılınmış medeni yaşam tarzının tadını çıkaranlar– taşıyan bir dizi adım ve aşama olarak doğdu.

Avrupalılar için bile tarihöncesinin zafer öyküsünün karşısına her zaman karanlık bir öykü çıkmıştır – kapitalizmin maddi zenginliğinin ruhsal yoksullaşma pahasına elde edilmesini lanetleyen Marx; uzmanlaşmış, rutinleşmiş, bürokratik bir dünyada sihrin kaybedilmesinin yasını tutan Weber; uygarlığı ve hoşnutsuzluklarını analiz eden Freud; kısaca, "Hayattaki tek pişmanlığım başka birisi olmamaktır," diyen Woody Allen. Tarihöncesi, anlatı tellerini ikiz o zaman ve şimdi kutupları arasında uzatır ve bu telleri gergin tutan gerilim, bizim bu ikiz kutuplara dair fikirlerimize dayanır. Günümüzde hâlâ var olduğu şekliyle tarihöncesi, 19. yüzyılın ortasında, geçmişle bugünün hızla yeniden belirlendiği ve bu nedenle gerilimin doruğa ulaştığı devrimci bir anda doğdu. 19. yüzyıl sonuna gelindiğinde, hayvani doğamızın yarattığı şok, teknoloji halinde maddeleşmiş aklın kullanılması sayesinde özgün durumumuzdan kurtulmamıza dair öykünün altına gömülmüştü. 20. yüzyılın sonuna gelindiğindeyse, uygarlığın akla yatkınlığının kabul edilmesi zorlaştı. İmparatorluk düzeninden kopuş Batı'nın üstünlüğünü tarih yazımı için kuşkulu bir temel haline getirmişti ve insan kişiliğinin akıl melekesi



5. Yabanilik-barbarlık-uygarlık geçişi olarak tarihöncesi.

dışındaki unsurlarının keşfi hız kazanıyordu. Tarihöncesi yazımına gerginlik geri geldi. Geçmişle bugün arasındaki ilişkinin ne olduğu artık tüm dünyada entelektüel ve siyasi iklime göre fark gösteriyor; bu farklılıkları biraz ileride inceleyeceğim.

Tarihöncesi bulmacası 2

Arkeoloji, çerçöp bilimi olarak tanımlanmıştır. Tarihöncesi, bu çerçöpten çıkardığımız anlamdır. 1970'lerin başlarında, Bill Rathje önderliğinde bir grup arkeolog, Güney Arizona'daki Tucson kentinde Tucson Çöp Projesi'ni başlattı. Amaçları, insanların çöpe attıklarının yaşam biçimlerini ve tüketim modellerini ne şekilde yansıttığını bulmaktı. Tucson'ın o dönemde, dörtte birden fazlası Meksikalı olan 360.000 sakini bulunmaktaydı. Kentin 66 nüfus sayım bölgesinde örnekleme yapılarak farklı etnik geçmişleri, ekonomik statüleri ve yaşları içeren bir dizi alan saptandı.

Tucson Sağlık Müdürlüğü 19 nüfus sayım bölgesinin çöplerini analiz etti ve (gerekli aşıları yaptırmış olan) 300'den fazla gönüllü öğrenci çöpü ayrı yiyecek ve ev atığı kategorilerine ayırdı. Üç nüfus sayım bölgesinde, insanların tüketimleriyle ilgili olarak anlattıklarını çöp tenekesine attıklarıyla eşleştirmek için görüşmeler yapıldı. "Ön kapı" kanıtlarıyla "arka kapı" kanıtları arasında önemli farklılıklar vardı. Bunlardan bazıları hiç şaşırtıcı değildi. Bira tüketimi genellikle olduğundan az tahmin ediliyordu, ama orta sınıf hanelerin tahminleri işçi sınıfı hanelerine

kıyasla daha doğruydu. Hiçbir zaman bira almadıklarını söyleyen 33 haneden yalnızca 12'sinde çöpe bira kutusu atılmamıştı. "Bira tüketmeyen" hanelerden birinde, üç buçuk kasaya denk gelecek bira kutusu atılmıştı. Bu uyumsuzluğun nedenlerinden biri, yoksul hanelerden çoğunun bira almakta kullanılamayacak yiyecek karneleriyle geçinmesi ve bira alma alışkanlıklarının yetkililerin dikkatini çekmesini istememeleriydi.

Yoksul hanelerin tüketimi zenginlerinki kadar ekonomik değildi. Paraları kısıtlı olduğu için, deterjanları ya da kahvaltı gevreklerini ucuz büyük paketlerle alamadıklarından, alabildikleri kadarını ve alabildikleri zamanlarda alıyorlardı. Gelirleri daha yüksek ve daha düzenli olan hanelerse alışverişlerinde ölçek ekonomisinden yararlanabiliyorlardı. 1973'teki sığır eti kıtlığı sırasında, çöpe atılan sığır eti miktarı artmıştı. Araştırmacılara göre, bunun nedeni, insanların bulduklarında çok miktarda sığır eti almaları ve hepsini yiyemedikleri için normalden daha fazlasını çöpe atmalarıydı. Rathje'yle ekibinin tahminlerine göre, 1974'te, bir zamanlar yenilebilir durumda olan 9.500 ton yiyeceğin sonu atık alanları oldu; 1974 fiyatlarıyla 9-11 milyon dolar değerinde yiyecekti bu. Rathje bundan sonra atık alanlarının arkeolojisine yöneldi ve atık imha döngüsü hakkındaki bilgilerini tamamlamak amacıyla çöp katmanlarına daldı.

Çöpe attıklarınız yaşınızı, gelirinizi ve ait olduğunuz sınıfı ne derece yansıtıyor sizce? Ne kadar tüketip ne kadar attığınızı ne doğrulukla tahmin edebiliyorsunuz? Ürettiğimiz çöpe bizim çöp kutularımızdan çıktıktan sonra ne olduğunu hangimiz tam olarak biliyoruz? Ürettiğimiz çöp

dağlarıyla başa çıkmak için ne tür yeni siyasi ve kişisel politikalara ihtiyaç var?

Tucson Çöp Projesi, sözcükler ve bizim şeylerle ilişkilerimiz arasındaki, kimileri tahmin edilebilir olan uçurumların aydınlatılmasına katkıda bulundu. Tüketim konusunda bir biçimde konuşup düşünüyoruz, ama ürettiğimiz çöp bambaşka bir şey söylüyor. Yazılı kayıtların bulunmadığı dönemlerde tüm öyküyü çerçöp anlatıyor; sözcüklerin günümüze ulaşabildiği yerlerdeyse, bu sözcükler, bilinçli düşünce ve konuşmayla eylem arasındaki gerilimi gösteriyor.

III. Bölüm

İNSAN BECERİLERİ VE DENEYİMLERİ

Saç modelinin sürekli değişmesi, savurgan yaşam tarzı ve moda saplantısı, Beckham'ın zekâsının doğasını kabul ya da takdir etmemizi zorlaştırabilir (Beckham ya da futbol hakkında yeterince bilginiz yoksa, istediğiniz spor karakterini seçebilirsiniz – Michael Jordan ya da Venus Williams için de benzer şeyler herhalde söylenebilir). Ama zorlu meselelerin pek çoğu gibi bunun da bir tanım sorunu olduğu anlaşılmaktadır. Ben yalnızca Beckham'ın gündüz yaptığı işle, futbol sahasında ne yapabildiğiyle ilgileniyorum. Başka insanların çoğunun ulaşamayacağı fiziksel başarılara ulaşıyor; bir maç sırasında 16 kilometre koşabilmekle kalmayıp bir topu 60 metre öteye, koşmakta olan takım arkadaşının tam koşu yolunun üstüne yollayabiliyor. Ardından, sahanın topu yeniden alabileceği bir yerine geçebiliyor; yana hamle edip dönerek topu kalecinin etrafından dolaştırabiliyor. David Beckham olmak için hangi yeteneklere gerek duyulduğunu bir düşünün. Belki ender görülen, ama temelde fazla da ilgi çekici olmayan fiziksel form, esneklik ve güç düzeyleri

var örneğin. Ama aynı zamanda, futbol oyununun, hem bu oyun hem de benim tezim açısından çok önemli olan fiziksel ve sosyal yönlerinin doğasıyla ilgili bazı beklentiler de var. Beckham formda olduğunda, belli bir hızla ve ayağının belli bir yeriyle vurduğunda topa ne olacağını biliyor. Çamurlu, ağır bir sahayı ya da rüzgârlı bir günü telafi edebiliyor, ama bunu her zaman tam olarak doğru yapamayabiliyor. Daha da önemlisi, takım arkadaşlarının ve rakiplerinin ne yapacaklarını ve ne bekleyeceklerini önceden tahmin edebiliyor. Her şey yolunda gittiğinde, topla birlikte koşarken kafasını kaldırabiliyor, hem kendi tarafının hem rakip tarafın dağılımını algılayabiliyor ve topla, son derece deneyimli bir rakip tarafın beklemediği, ama kendi takımının bekleyeceği bir şekilde oynayabiliyor. Yüksek hızlı futbol oyunu, anında, düşünmeye fırsat kalmadan harekete geçirilebilen bir dizi sosyal ve maddi beceriyi kesintisiz biçimde birleştirir. Antrenman elbette çok önemlidir. Her gün saatlerce topa vurarak, koşarak ve tekrar topa vurarak kas belleği denen şey oluşturulur: kasların doğru sırayla ve doğru düzeyde hassasiyet ve güçle hareket etme yeteneği. Bir ya da iki haftalık hareketsizlik bile bir futbolcuyu paslandırmaya yeter. Taktikler de tartışılır. Rakibin güçlü ve zayıf yönleri nelerdir, geçen sefer ne olmuştur, önceki oyunların filmleri izlendiğinde neler öğrenilebilir? Ama taktik, hazırlıkların küçük bir parçasıdır yalnızca; belki de ancak takıma hazırlıklı oldukları, bir planları olduğu güvenini verdiği derecede önemlidir. Maçı çevirense sahadaki anlık eylemler, top kaptırmalar, parlak anlar ve sürprizlerdir.

Şimdi de, ellerinde mızraklarıyla at sürüsünü kovalayan Boxgrove insangillerini düşünelim (burada, belli bir

bilgiyi tanımlayan çizgiyi hızla aşıyoruz). Avda başarılı olmak istiyorlarsa, maddi olanla sosyal olan arasında benzer bir denge kurmak zorundalar. Sürünün otladığı açık alanı saran çalıların arkasına çömelmiş haldeyken gruplarının her üyesini ya da atların hepsini göremezler. Gruplarındaki diğer kişilerin ve atların neler yapacaklarını önceden tahmin etmek ve bu tahmini bir anda tartmak zorundalar. Bir atı sürüden ayırmak için saklandıkları yerden çıkarak, ellerinde fırlatılmaya hazır mızraklarıyla açık alanda koşuyorlar ve fazla zamanları yok – büyük, tehlikeli ve hızlı bir at bu. Bireysel ustalık işe yarayacaktır elbette, ama birlikte hareket etmeleri, ötekilerin ne yapabileceklerini bilmeleri ve kendi hareketlerini buna göre ayarlamaları şart. Grup halinde hareket etmek, başarının üzerine kurulduğu temeldir. Tıpkı David Beckham –ve başka pek çok sporcu– gibi, becerileri ve zekâları en çok bir grubun parçası olarak çalıştıklarında işlerine yarıyor.

Bunların hepsi, yaşamın sözcüklerin ulaşamadığı alanlarıdır – bir mızrağın ağırlığı, rüzgârın hesaba katılması ve atın aniden dönerek koşması. Sözlü talimatlar yoluyla bir dereceye dek öğretilebilir bunlar, ama ancak yapılarak *öğrenilebilirler*. Çocuklara bisiklete nasıl binileceği konusunda talimatlar verebiliriz, ama doğru kas belleğini, dengeyi geliştirerek, tepeyi aşmak için ne hızla pedal çevirmek gerektiğini ve elbette sürücülerin, yayaların ve öteki bisikletlilerin eylemlerini anlayarak, kendi başlarına öğrenmeleri gereken bir iştir bu. Yaşamımızın büyük bölümü sözel olmaktan çok fizikseldir; nesnelerin fiziksel özelliklerinin ve (ister insan olsun ister bitki ve hayvan) başkalarının sosyal eylemlerinin bedensel olarak anlaşılmasını gerektirir. Bi-

siklete binmek hakkında konuşabilir, ama gerçek deneyimin hakkını asla veremeyiz. Bildiğimiz değil, olduğumuz şeylerdir bunlar.

Zekâya dair Batılı bir görüşte soyut düşünce vurgulanır. Beckham futbol oyununu topun farklı şartlar altındaki seyir ve hızını betimleyen bir dizi denkleme indirgeyebilseydi, herhalde kimse zekâsından kuşku duymaz, ama onu iş başında görmek için para verecek insan pek çıkmazdı. Önceden hesaplamalar yapmadan topu pek çok farklı yönlere uçurabilmesi bizim tanımlarımıza uymuyor. Ama dünyanın nasıl işlediğini ve bu dünya içinde insanların hayatlarını nasıl sürdürdüklerini bilmenin gündelik becerilerimizin ve zekâmızın temelini oluşturduğunu ve bu beceriler olmadan tam olarak insan olamayacağımızı düşünüyorum.

Biz insanlar bir şeyler yaparken aynı anda yaptığımız şey, hatta yapmamız gereken ama yapmadığımız şeyler hakkında düşünebilir, konuşabilir ve yazabiliriz. Zekâyla ilgili geleneksel görüşlerde, düşüncelerimizi biçimlendirip ifade ettiğimiz sözcükler vurgulanır. Bilinçli düşüncenin ya da sözcüklerin önemini inkâr etmiyor, bu önemin yerine eylemi koymuyorum. Daha çok, insan yaşamının gerçek gizeminin alışkanlığa bağlı ama beceri isteyen hareketle bilinçli düşüncenin kesişim noktasında yattığını söylüyorum. Sabah işe gitmek için bisikletime bindiğimde bisikletin farkına varmıyorum genellikle; bunun yerine, evde biraz önce olanları, işte olacakları ve o gün yapmayı (ya da yapmamayı) umduğum şeyleri düşünüyorum. Bisiklete ancak zinciri çıkarsa durup dikkat ediyor, ellerime yağ bulaştığı ve düşüncelerimin akışı bozulduğu için sinirleniyorum. Bisiklet sürmek hakkında düşünmem

gerekseydi, gerçekten önemli olduğunu düşündüğüm sayısız şeye dikkatimi veremezdim. Ve herkesin günü gibi benim günüm de çok fazla bilinçli düşünce gerektirmeyen eylemlerle bunu gerektiren eylemlerden oluşuyor, dikkatimiz kesin gözüyle baktığımız dünyayla ("Bu lanet olası yazıcı neden bu kadar yavaş?") bilinçli olarak düşünmemiz gereken şeyler ("Üzerinde iyice çalışmazsa tezinin kabul edilmeyeceğine Jones'u nasıl ikna edebilirim?") arasında gidip geliyor. Yaptığımız şeyi bilinçli olarak düşünmemiz ancak kesin gözüyle baktığımız dünya bir sorun getirdiğinde (çok önemli bir anda yazıcının bozulması) ya da, daha ender olarak, yeni ve beklenmedik bir fırsat sunduğunda (Jones bunu hemen kabul edip kütüphaneye gidiyor, böylece bana fazladan 45 dakika veriyor) gerekiyor.

Tarihöncesi sözcüklerden yoksundur ve bu nedenle yoksul görünür. Tarihin büyük bölümü, alışkanlığa bağlı, beceri gerektiren eylemlere dair bir anlayıştan yoksundur, çünkü doğru türde kanıtlar kaydedilmemiştir, ama insanlar bu yoksunluğun bu denli farkında değildirler. El baltası üretmek için yumrunun şeklini, el baltası şeklinin gelişmesi için yongaları hangi sırayla çıkaracağınızı düşünmeniz ve el baltası geliştikçe eylemlerinizi değiştirmeniz gerekir. Doğru şekle ve yonga büyüklüğüne ulaşmak için gerekli beceriye, arkeoloğun yongaları analiz etmesi sonucunda doğrudan erişilebilir (gerekli beceriye sahipse elbette). El baltasının ardındaki düşünce modelini yeniden üretmekse daha güçtür, daha fazla varsayım gerektirir, ama yine de mümkündür.

Bir zamanlar, insanlarla hayvanlar arasındaki sınırı alet kullanımının çizdiği düşünülürdü. "Alet yapabilen

insanın" şempanze, goril ve maymunlarda bulunmayan bazı teknik becerileri vardı ve insan evriminin temelinin bu olduğu sanılırdı. 1960'lardan itibaren, Jane Goodall, Tanzanya'da yaşayan şempanzelerin ince dal parçalarından ya da otlardan alet yaparak akkarınca yuvalarına soktuklarını ve bunlarla böcekleri çıkarıp yediklerini gösterdi. Batı Afrika'da, Liberya'da ve Fildişi Kıyısı'nda yaşayan şempanzeler kabuklu yemişleri kırmaya iki saatten fazla zaman harcıyor, ağaç köklerine kıstırdıkları kabuklu yemişlere taş ya da dalla vuruyorlar. Kabuklu yemiş kırmak ancak yetişkinlerin yapabileceği zor bir iştir. Anneler yavrularına alet yapıp kullanmayı öğretirler, ama bu becerinin öğrenilmesi zaman alır. İyi taş çekiçler kabuklu yemiş ağaçlarının yakınlarına saklanır ve şempanzeler çekiçlerin saklanmış olduğu pek çok yeri hatırlayabilir. Daha da ilginci, kabuklu yemiş ağaçlarının ve çekiç yapmaya uygun taşların birbirlerine yakın yerlerde bulunmasına karşın, Fildişi Kıyısı ve Liberya'daki şempanze gruplarının hepsinde kabuklu yemişler kırılmaz. Bir grubun tarihinin bir noktasında bir birey kabuklu yemiş kırma becerisini geliştirip yavrularına aktardı, ama bu tüm gruplarda olmadı. Her grubun kendi tarihi ve kültürü vardı. Şempanzeler arasında, farklı yerlerde aynı amaç için kullanılan aletler arasındaki farklılıklar açısından da bazı kültürel farklılıklar gözlenmiştir. Yaban ortamındaki şempanzelerin teknolojileri varsa, insanlarla aralarındaki ayrım ortadan kalkar. Ne var ki, arada gerçekten önemli bir fark var bence: şempanzeler maddi kültürü hiçbir zaman sosyal ilişkilerinin temeli olarak kullanmazlar; insanlarınsa maddi kültürü kullanmadan sosyal ilişkiler kurdukları çok enderdir.

Fransız antropolog Marcel Mauss, *Essai sur le don* adlı klasik denemesinde, kapitalist olmayan toplumlarda armağan vermeyi, tüm insan yaşamının izinin hediye verip alma yükümlülükleri üzerinden sürülebileceği anlamında, "topyekûn sosyal olgu" olarak tanımlamıştır. Mauss, armağana dayanan üç yükümlülük olduğunu söyler – verme yükümlülüğü, alma yükümlülüğü ve geri ödeme yükümlülüğü. Kimi durumlarda armağan verilmesi şarttır (ergenlik ayinleri, evlilikler, ölümler, ayrıca resmileştirilmiş değiştokuşlar için oluşturulmuş değiştokuş ortaklıkları). Size bir armağan verdiğimde bana hakaret etmeden bu armağanı reddedemezsiniz ve bu armağanı aldığınızda geri ödeme yapmanız gerekir. Ne zaman geri ödeme yapılacağı (çok çabuk olması ilişkinin reddedilmesi, çok geç olmasıysa unuttuğunuz ya da önem vermediğiniz anlamına gelebilir), neyle geri ödeme yapılacağı (verilen şeylerin doğru niteliği ve miktarı özenle değerlendirilmelidir) ve ne düzeyde bir törenle verileceği konularında özenli bir sosyal yargıya gerek vardır. Birinci bölümde tanışmış olduğumuz Ongka, domuzların, deniz kabuklarının ve daha yakın zamanlarda bira, para ve Toyota Landcruiser arabaların büyük törenlerle verildiği ve bu törenlerde yerli kodamanların sosyal güçlerini prova edilmiş bir belagatla ve tiyatro duygusuyla, dağıtmayı göze alabilecekleri serveti sergileyerek ilan ettikleri Yeni Gine dağları törensel değiştokuş sisteminin bir parçasıydı (yerel olarak Moka adıyla bilinen değiştokuş sisteminin parçası olan bu tür törensel bir işlem hakkında *Ongka's Big Moka* adlı güzel bir film yapılmıştır). Kimi zaman eş değiştokuş yapılır, örneğin baltaya karşılık balta verilir; bu karşılıklılık, alınıp verilen şeylerin fayda-

sından çok, ilişkinin önemli olduğunu gösterir. Armağan vermek, sosyal ilişki yaratma amaçlı bir dizi sistem olarak nitelenmiştir ve bu açıdan, bizim anladığımız şekliyle, yalnızca ekonomik bir eylem değildir: insanlar yaşamak için ihtiyaç duydukları şeyleri elde etmek için değil, başkalarıyla ilişkilerini sürdürmek ve (en önemlisi) güç ilişkilerini yönlendirmek için değiştokuş yaparlar. Pek çok toplumda, değiştokuş, aile içerisinde yiyecek paylaşımından grup içerisindeki düzenli, ama sosyal açıdan önemsiz yiyecek ve öteki gerekli maddeler değiştokuşuna ve gruplar arasındaki geniş çaplı törensel değiştokuşlara (ya da hırsızlıklara) dek uzanan bir tayf içerisinde gerçekleşir. Biz bu değiştokuşlara kâra dayalı piyasa ilişkilerini ekledik, ama maddi şeylerin değiştokuşu ve biriktirilmesi pek çok toplumsal etkileşimde hâlâ temel önem taşır. Sosyal ilişkilerin hepsi aynı zamanda maddi ilişkilerdir. Alet kullanan hayvanlardaysa bu durum geçerli değildir; sosyalliğin temeli daha çok tüy temizleme, seks ve şiddettir. Yiyecek paylaşılır, ama başka pek az şey değiştokuş edilir.

Yarım milyon yıl önce Boxgrove insangillerinin (şempanzelerin hiçbir şekilde üretemeyeceği) gelişmiş bir teknolojileri vardı, ama bu teknolojiyi sosyal yaşamlarının temeli olarak ne derece kullanıyorlardı? Onların sosyalliklerinin bizimkine benzemesini beklememeliyiz; şempanzelerinkine de benzemiyordu ve bu da o kadar uzun bir zaman önce Güney Britanya'nın kenar köşelerinde sosyal yaşamın nasıl olabileceği sorusunu yanıtsız bırakıyor. Primat zekâsının temelini anlatan yeni ve etkili bir kuramda sosyal yaşama temel önem verilir. Aiello'yla Dunbar, beyin büyüklüğüyle grup büyüklüğü arasında bir ilişki buldular;

grup ne kadar büyük ve karmaşıksa, beyin de o kadar büyüktür (ya da, daha doğrusu, beden boyutuna oranla o kadar büyüktür). Bir primatın yaşamının en karmaşık ve en çok düşünce gerektiren bölümü, içine girdiği ve maddi dünyanın gereksinimleriyle başa çıkmaya kıyasla çok daha karmaşık nitelikli sosyal ilişkiler olduğu için, beyinle grup büyüklüğü arasında bu ampirik ilişkinin bulunduğu sanılıyor. Bu fikirleri insan evrimine uyguladığımızda, beyin boyutunun yalnızca beden boyutunun büyümesine bakarak bekleyeceğimizden çok daha fazla büyüdüğünü ve yaklaşık son bir milyon yılda hem beyin büyüklüğünün hem de aynı derecede önemli olan beyin yapısı karmaşıklığının çok arttığını görüyoruz. Aiello'yla Dunbar bu artışı dile bağladılar. Bana göreyse dil, öykünün yalnızca bir parçası ve dille maddi kültür birleşerek insangillerin fiziksel ve zihinsel becerilerini eşi görülmemiş bir karmaşıklık düzeyine taşıdılar. Dil, değişimin bir parçası, ama tek ya da hatta en önemli unsuru değil. Alet kullanımı bildiğimiz kadarıyla yaklaşık 2,5 milyon yıl önce başladı. Dilin başlangıcıysa hâlâ hararetle tartışılıyor, ama çok daha yakın tarihli bir olgu.

Tarihöncesi, sosyal yaşamımızın ve maddi kültürün işaret ettiği gibi, sosyalliğimizi destekleyen sosyal ve fiziksel yetenekler kümelerinin tarihidir. Sosyalleşmek için belli becerilere ve zekâya ihtiyaç duyarız. Zeki saydığımız öteki türlerin çoğunda (primatlar, yunuslar ve balinalar) gelişmiş sosyallik modelleri görülür, ama aralarından bir tek insan sosyal yaşamını iç içe geçmiş iki yoldan geliştirir, hem fiziksel dünyayı hem sosyal dünyayı yönlendirir. Bunu yapabilmek için, bazı eşsiz zihinsel yeteneklerle fiziksel be-

cerileri birleştirdik. Yaşamlarımız iki boyutlu: alışkanlığa bağlı olan bir yönü var ve düşünce, yapabileceğimiz şeyler ve sözel düşünme ve konuşma yeteneklerimiz var. Bunlar, birbirlerine zıt düşünce ve alışkanlık kutupları olmaktan çok, karmaşık biçimlerde bilinç akışımızı oluşturuyorlar. Bisiklete nasıl bindiğimizi düşünüp yeni ve daha iyi bisiklete binme yolları bulabiliriz, ama aynı zamanda hem bisiklete binip hem yaşamı, evreni ve her şeyi düşünebiliriz; arabaların, trafik ışıklarının ve yayaların farkına ancak arada bir varırız. Beceri sahibi Boxgrove taş yontucusu çakmaktaşı yumrusunu döndürürken bir yandan da sohbet ediyor ya da grup ilişkileri veya mızrak yapmakta kullanabileceği farklı ağaçların özellikleri hakkında sessizce endişeleniyor muydu, yoksa tüm dikkatini yumruya mı vermek zorundaydı ve bu nedenle de yontma eylemi sırasında dünyanın geri kalan kısmı yok mu oluyordu, bunu bilmeyi çok isteriz elbette. El baltaları ya da mızraklar hediye ediliyor muydu? Pek çok modern toplumda olduğu gibi, özel et parçaları belli insanlara mı veriliyordu? Bu insangillerin endişelenirken ya da değiştokuş yaparken kullandıkları sözcükleri var mıydı? Bunların hiçbiri yoktuysa, düşünce ve alışkanlık bileşimini içeren insan sosyal yaşamı ne zaman başladı?

İnsan olmak

İnsan olmak ne anlama gelir? Yanıtın önemli unsurlarından birini az önce verdim – sosyal yaşamını şeyler aracılığıyla yaratan tek hayvan türüyüz biz. Modern insanlarda bazı ortak yetenekler görülür. Hepsi sosyal yaşamlar

sürerler ve yaşamlarını sosyal yükümlülüklerin gerektirimleri şekillendirir: toplumun üyeleri olarak kalmak istiyorlarsa, almak, vermek ve geri ödemek zorundadırlar, ama bu yükümlülükler kültürel açıdan farklı biçimlerde ifade bulur. Sosyal yaşamlarının yaratılmasında hepsi maddi kültürden yararlanır; yalnızca değiştokuş biçimleri değil, yiyecek, giysi, barınak ve öteki servet biçimleri de farklı türlerde sosyal kimlikler yaratır. Hepsinde müzik ve dans aracılığıyla sözel olmayan ifade biçimleri görülür. Hepsi uyuşturucular, esrime ve dans yoluyla bilinçlerini ve duygusal durumlarını değiştirmeye çalışırlar. Tüm insanlar dil üretip dili kullanır. Bu evrenseller hepimizi birleştirir ve gezegenimizde görülen büyük kültürel yaşam farklıklarına rağmen kültürlerarası iletişimi mümkün kılar. Bu tür yeteneklerin son 40.000 yıldır var olduğunu sanıyor, ama kesin olarak bilemiyoruz. Ta Boxgrove'a ve daha da öncesine dek, bizi insan yapan şeyin daha da uzun tarihi son derece puslu; gezegenin farklı yerlerinde insan yaşamının ve insanlar arasındaki farklılıkların izlediği yörüngeler de öyle.

Öyleyse, ne zaman tam olarak insan olduk? Bu geniş çaplı soruya çok farklı yanıtların verildiğini öğrenmek sizi şaşırtmayacaktır. Bedenlerimizin kullanımı, şeylerin yaratılması ve yönlendirilmesi ve sözcük yeteneklerimiz; insanlık duygumuz açısından bunların tümü yaşamsal önem taşıyor ve her birini sırayla ele alacağım.

Anatomik açıdan modern insan bedeninin gelişimi artık daha iyi biliniyor. Anatomik açıdan modern insan olan *Homo sapiens sapiens*'in ilk olarak Afrika'da, 120.000 ila 150.000 yıl önce ortaya çıktığı düşünülüyor, ama bu konu bile tartışmalı. Yakın (yani, evrim terimleriyle yakın!) ta-

6. Son 5 milyon yılda insangillerin evrimini gösteren soyağacı.

rihli Afrika kökeni modeline göre, günümüzde dünyada yaşayan herkesin soyu, Afrika'da yaşamış ve 100.000 yıldan az bir süre önce bu kıtadan Ortadoğu'ya ve oradan Avrupa'ya, Asya'ya ve daha ilerilere yayılmış ortak bir ata gruba dayanmaktadır. Modern insanlar daha eski insan

gruplarıyla karşılaştılar; bunlar arasında en ünlüsü, tüm Avrasya'da görülen ve muhtemelen *Homo heidelbergensis*, yani Boxgrove insangilleri gibi türlerden türemiş ve soğuğa uyarlanmış bir tür olan Neanderthaller'di (*Homo sapiens neanderthalensis*). Özellikle de Ortadoğu gibi yerlerde önemli bir süre boyunca aynı dönemlerde yaşamalarının ardından Neanderthaller yok oldu (soylarını atalarımızın mı kuruttuğu, yoksa bizimle aynı çevrede hayatta mı kalamadıkları bilinmiyor, ama televizyon programlarında ve romanlarda bol bol spekülasyon konusu oluyor) ve böylece bizler tek insangiller türü olarak kaldık. Çoklu bölge modeli olarak bilinen rakip hipoteze göreyse, modern insanın kökeni, yaklaşık 1.8 milyon yıl önce Afrika'dan çıkarak Avrupa'ya (muhtemelen), Asya'ya ve Güneydoğu Asya'ya, günümüz Cava'sı gibi yerlere yayılan *Homo erectus*'a dayanmaktadır. *Homo erectus* fosilleriyle günümüz Avustralya yerli halkları arasındaki, örneğin güçlü yanak kemikleri gibi sözde kafatası tipi benzerlikleri, sonradan gelen tümüyle modern nüfusların etkisinin kısıtlı olduğu yerel bir evrim sonucuna ulaşılmasına neden olur.

Bu iki model, yani yakın tarihli Afrika kökeni ve çoklu bölge hipotezleri, insanın kökeni ve çeşitliliğiyle ilgili her şey gibi, insanın birliği, ırksal farklılıkların doğası ve bölgesel tarihler konularında farklı düşünce dizilerini desteklemektedir. Çoklu bölge hipotezi insanlar arasındaki farklılıkları vurgular, örneğin Avrupa ve Asya'da görülenler gibi ırk tiplerinin ardında uzun bir tarih bulunması olasılığını gündeme getirir, insanları ve tarihlerini birbirlerinden ayrı ve farklı gösterir. Avustralya yerli halkları insanın daha eski çağlarda yaşamış atası olan *Homo erectus*'a

bağlandığında, bu halkların başka halklara kıyasla "ilkel" olarak görülmesi tehlikesi bile doğar; 19. yüzyılda Avrupalılar arasında yaygın olarak benimsenen, ama günümüzde eleştirilen bir görüştür bu (bkz IV. Bölüm). Çoklu bölge hipotezinin aleyhinde pek çok kanıt, özellikle de fosillere ve genetiğe dayanan kanıtlar bulunmaktadır, ama taraftarları hâlâ inatla bu görüşü savunuyorlar. Hepimiz Afrika'da yaşamış popülasyonlardan geliyorsak, Afrikalıların genetik olarak geri kalanlarımızdan daha fazla çeşitlilik sergilemesi (ki bu doğru görünüyor) ve Afrika dışındaki modern insan genetiği çeşitliliğinin Afrika genetik soylarının bir alt kümesini temsil etmesi beklenirdi. Görünüşe bakılırsa, hepimiz Afrika'da yaşamış ortak bir atadan türemiş olmakla kalmıyoruz, aynı zamanda, Afrika dışındaki tüm insan genleri muhtemelen günümüz Somali'sinde ve Etiyopya'sında görülen bir soya dayanıyor; tam da kıtadan dışarıya göç eden insanların bulunmalarını bekleyeceğimiz yerler buralar. Bir bütün olarak bakıldığında, insanda genetik çeşitlilik çok az; şempanzelerle goriller arasında görülen çeşitlilikten çok daha düşük. Bazılarının fazlasıyla abarttığı deri rengi, saç ve yüz şekli farklılıkları yalnızca birkaç gen tarafından kontrol ediliyor ve çok daha derin bir insan birliğini ardında gizliyor. Çoklu bölge hipotezine karşı aynı derecede önemli bir kanıt da, Avrupa ve Kafkaslar'da keşfedilmiş olan üç ayrı Neanderthal iskeletinde bulunan DNA'nın, bizimle Neanderthaller arasında genetik bir bağa işaret etmemesi; bu durumda, herhalde dünyanın geri kalan kısımlarında yaşayanlar gibi kökenleri Afrikalı göçmenlere dayanan günümüz Avrupalılarının ataları olmaları hiç de mümkün görünmüyor. Üstelik,

tümüyle modern insanlara ait en eski fosillere Afrika'da rastlanıyor, başka yerlerdeyse daha ileri tarihler görülüyor; doğrudan atalarımızla bağlantılı bazı taş alet tipleri için de aynı durum geçerli olabilir.

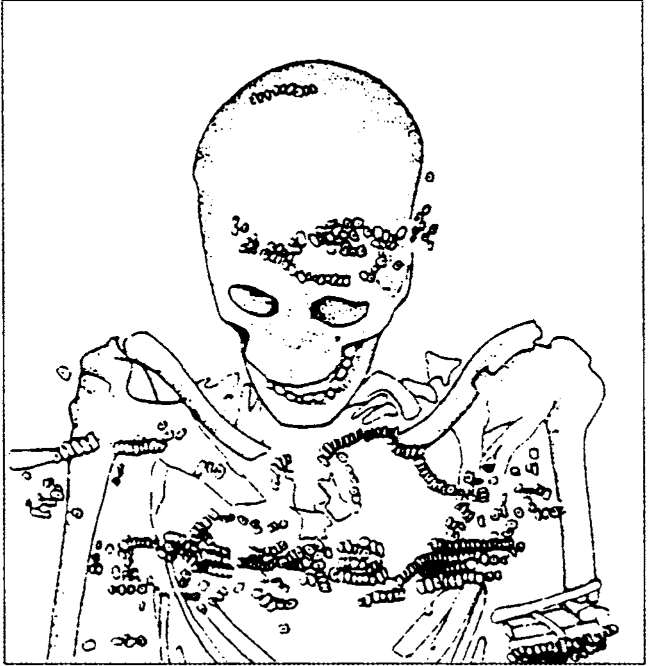
Tarihöncesi uzmanlarının çoğuna göre, tümüyle modern insanın yakın tarihli bir Afrika kökenine dayandırılması, elimizdeki kanıtlardan bir anlam çıkarmanın tek yolu. Davranış açısından ne zaman insan olduğumuzsa çok daha zorlu ve kısmen felsefi bir soru. 100.000 yıl önce yaşamış tümüyle modern insanları kopyalayıp modern kıyafetlere sokmamız, uygun biçimde temizleyip saçlarını kestirmemiz ve bir otobüse oturtmamız mümkün olsaydı, fiziksel açıdan kimsenin onları farklı bulmayacağını sanıyorum. Ama tuhaf davranabilirler. En yaşlı tümüyle modern atamızda bile bizimle hemen hemen aynı boyu, kiloyu ve beyin büyüklüğünü görürdük; kolları, bacakları, gözleri, kulakları ve beyinleri aynı şekilde çalışıyor olurdu. Ama bizimle aynı fiziksel ve zihinsel yeteneklere sahip olmaları, bunları aynı biçimde kullanmayı öğrenmiş oldukları anlamına gelmiyor. Burada, tezimin çok önemli bir unsuruna dönüyoruz. Hangi zamanda ve nerede yaşamış olurlarsa olsunlar, tümüyle modern insanların hepsinde bizimle aynı kültür kapasitesi vardı, ama bu kapasiteyi kullanmayı öğrenmemiş ya da buna ihtiyaç duymamış olabilirler. Tümüyle insan olmak yalnızca bedensel kapasiteyle değil, bedenle maddi dünya arasındaki, bedensel kapasiteleri pek çok farklı biçimde geliştirmiş olan bağlarla ilgili bir durumdur. Şu anda tüm insanların öteki bitki ve hayvan türleriyle, ayrıca pek çok maddi şeyle yakın bağları var ve bu ilişkiler binlerce yıl boyunca gelişti. Kopyalanmış ata-

mızı otobüsten indirip ona bisiklet sürmeyi öğretebiliriz, ama bunun için, bisikletin üstünde kalıp sürücülerin ve yayaların ne yapacaklarını tahmin etmek için gerek duyacağı, eskiden sahip olmadığı fiziksel ve sosyal becerileri öğrenmesi ve böylece pek çok yeni açıdan kendini geliştirmesi gerekirdi. İnsan tarihi, bedenin içkin kapasitelerinin kullanım sonucunda geliştirilmesi demektir ve, çeşitli kültürlerin farklı gereksinim ve değerleri olduğundan, insan bedenleri farklı beceriler kazanır ve çok çeşitli yetenekler geliştirir. Papua Yeni Gine'de, hayatı boyunca kano kullanmış, benim kesinlikle yoksun olduğum bir denge duygusuna ve yelken kullanma anlayışına sahip bir yerliyle birlikte rüzgâr sörfü yapmayı öğrenirken yaşadığım aydınlatıcı deneyimi hatırlıyorum. O sörfe atlayıp körfezde hemen ilerlemeye başlarken, ben yelkeni sudan çıkarmakla uğraşarak, doğruca geri düşerek ve rüzgârın yeni başlayan birisi için çok kuvvetli olduğundan şikayet ederek geçirdim zamanımı. Yeteneklerimiz arasındaki uçurum, arkadaşımın bu deneyimden aldığı zevki kat kat artırdı.

Tarihöncesi uzmanının öğrenmesi gereken çok önemli bir ders, anakronizmden kaçınmaktır: geçmişin dünyasının bugünün dünyasına çok benzediğini, tümüyle modern insanlar bizim yapabildiğimiz her şeyi yapma potansiyelini taşıdıkları için bunları gerçekten yaptıklarını varsaymamak. Bu durumda, *Homo sapiens sapiens*'in yeteneklerini sosyal ve kültürel açıdan bizim tümüyle modern insan olarak göreceğimiz bir biçimde kullanmaya ne zaman başladığı sorusu ampirik bir mesele oluyor. Bu soruya genellikle verilen yanıt 60.000 ila 20.000 yıl öncesi, Orta ve Üst Paleolitik arasındaki geçiş noktasıdır. Clive Gamble'ın

da yazmış olduğu gibi, "Ötekinin Biz Olması" ile ilgili bir durumdur bu. Gamble, ayrıca, başlıca değişimin, yaşamın acil gerektirimlerinden giderek kurtulunması ve, böylece, zaman ve uzamın sosyal açıdan gelişmesi olduğunu düşünür. Boxgrove insangillerinin çok güzel el baltaları yapmaları, hem işe yarayan, hem de (hem bizim hem de onlar için) önemli düzeyde bir estetik çekiciliği olan şeyler üretme becerilerinin önemli düzeyde olduğunu göstermektedir. Bu el baltaları yerel malzemelerden yapılmış ve genellikle kullanıldıkları yerin çok yakınına bırakılmıştır. Üst Paleolitik'te (İÖ 40.000-10.000) taş alet yapımı için yüzlerce kilometreye ulaşan, oldukça uzak mesafelerden taş bulunması, üretimde daha uzun eylem zincirlerinin kullanılması gerekmeye başladı ve insanlar şeyleri daha uzun süre elde tutmaya, kullanmaya ve değiştokuş etmeye başladılar. Üst Paleolitik'te sosyal etkileşim ve sosyal bağlar kurmak için maddi kültürün kullanılması mevcut durumla sınırlı kalmadı, insan yapımı ürünler yerlere ve önemli kişilere atfedilen bazı değerleri içermeye başladı. Sembol için inandırıcı bir tanım, "başka bir şeyin yerine geçen bir şey" olacaktır – kan için "kırmızı" ya da bir hayvan için "kedi" sözcüğü. Fildişi ve kemik, insan ve hayvan şekillerinde oyuldu ve kil ya da taş kullanılarak Venüs heykelcikleri yapıldı. Kuzey Rusya'daki bir arkeolojik alanda bulunmuş olan, (yaklaşık 18.000 yıl önceki) son buz çağının doruk dönemine ait Sungir kolyesi 3.000 ayrı boncuktan yapılmıştı ve kolyeyi takan kişinin sosyal konumunu yükseltmiş ya da değiştirmiş olmalı (Şekil 7).

Üst Paleolitik'te insan yapımı ürünler mevcut durumun ötesinde bir önem kazanır ve insanların sosyal bağ



7. Sungir'deki kolyeli gömü.

zincirlerini uzamda ve zamanda geliştirir. Maddi kültürle sosyal ilişkiler arasında yakın bir bağ vardır; biri olmadan öteki aynı biçimde var olamaz. Yerler ve insanlar, muhtemelen, daha önce hiç görülmemiş bir biçimde anlamlar ve duygusal tepkiler edindi.

Anlam ve sembolizm yalnızca şeylerle ilgili değildir; modern insanlığın son başlıca unsuru olan dille de bağlan-

tılıdır. İnsan dilinin ne zaman ortaya çıktığı, Neanderthallerle (ya da hatta daha önce) mi, yoksa tümüyle modern insanla birlikte mi başladığı konusu tartışmalıdır. 1960'larda şempanzelere konuşmayı öğretme çabaları, şempanzelerin ağız ve gırtlaklarında, bizim üretebildiğimiz ses aralığını üretmek için gerekli yapının olmaması nedeniyle sonuçsuz kaldı. Bu nedenle iyi konuşamıyorlardı. Ama araştırmacıların işaret diline geçmeleriyle birlikte durum değişti; şempanzeler ve goriller, kendileri, başkaları, maddi dünya, geçmiş ve gelecekle ilgili karmaşık kavramları işaretlerle gösterebilmeye başladılar. Neanderthallerin diliyle ilgili tartışmalar, daha çok, bizimle aynı şekilde ses çıkarıp çıkaramadıklarıyla ilgilidir ve gırtlak uzunluğu, dil ya da damak konusunda yeterince doğrudan kanıt bulunmaması yüzünden bu tartışma sonuca ulaşamamıştır. Neanderthaller konuşamıyor olsalar bile, çeşitli eylemler ve sesler aracılığıyla muhtemelen iletişim kurabiliyorlardı. Ama bu soru aslında yalnızca fiziksel yeteneklerle değil, aynı zamanda sosyal gereksinimlerle de ilgilidir. İnsanlarla şeyler arasındaki, zaman ve uzamda yayılan gelişmiş ve derin ilişkilerle ilgili daha uzun ve derin eylem zincirleri, görünüşe bakılırsa, Orta Paleolitik'te mevcut değildi. Gelişmiş dilsel iletişim biçimleri geliştirme gereksinimi Neanderthal toplumlarında her nedense sınırlıydı. Neanderthaller, "Beş yıl önce öldürdüğümüz mamutu hatırlıyor musun, kemiklerinden birini çakmaktaşı yontmakta kullanıyorum hâlâ," türü tartışmalara girme ihtiyacını duymamış olabilirler; tümüyle modern bir insansa, "Bu yay benim için çok değerli, çünkü annem, beş yıl önce öldürülmesine yardım ettiği mamutun sinirlerini kullanarak bunu benim için yap-

mıştı," diyebilirdi. Her iki türün de duygusal bağlılıklarını hiçbir zaman bilemeyeceğiz elbette, ama Üst Paleolitik'ten itibaren insanlara ve şeylere karşı daha önceki tüm dönemlere kıyasla daha kapsamlı ve derinlikli bağlılıklar duyulduğundan ve bu bağlılıkları sözel olarak ifade etme yeteneğinin geliştiğinden kuşkulanabiliriz. İnsan yapımı ürünlere ve insanlara duyulan derin bağlılıklar hem şeylerin kendilerine hem de taşıdıkları öneme bağlıydı, ama aynı zamanda insanlar ve şeyler hakkında söylenen sözcüklere de dayanıyordu. Bu da yaşamın, hissettiğimiz ama söz edemediğimiz, alışkanlığa bağlı, kesin gözüyle bakılan alanlarıyla, insanların hissettiklerini kısmen de olsa doğrudan ifade eden sözcükler arasında bir gerilim oluşturuyor. Yaşamlarımız açısından temel önem taşıyan ve öteki türlerde belki de hiçbir zaman görülmeyen şey, sözcüklerle eylem arasındaki bu gerilimdir belki de.

Tam anlamıyla insanlık bedensel yetenekler, şeyler dünyası ve dil boyutu arasındaki özel bir bileşim sonucunda ortaya çıktı ve bunların hepsi modern biçimde ilk kez yaklaşık 40.000 yıl önce birleşti.

David Beckham bir sözcük ustası değil elbette, ama insan zekâsının yaşamsal unsurlarını bol bol sergiliyor, futbol sahasında fiziksel olanla sosyal olanı, başka pek az kişinin becerebileceği şekillerde birleştiriyor. Sarah Bernhardt'ın dediği gibi: "Sözcüklere dökebilseydim, dans etmem gerekmezdi." Dans kendini tiyatrodan daha yoksul bir sanat formu olarak değil, oldukça farklı bir şey olarak görecektir. Futbol, eylemler aracılığıyla üretilen ve yorumcunun yeterli bir biçimde betimleyemeyeceği bir tiyatro biçimi. Tarihöncesi hem sıradan hem de olağanüstü performans-

larla ve insan bedeninin bizim için anlam taşıyan, gecikmeli olarak sözcüklere dökmeye çalıştığımız dünyalar yaratmakta kullanılmasıyla ilgilidir. Geçmişte ve bugünde bu dünyaların çeşitliliği, bizi insan toplumunu ve kültürünü incelemeye çeken şeylerden biridir; bu nedenle, çeşitliliğin ve farklılığın doğası tarihöncesi bulmacalarının merkezinde yer alır.

IV. Bölüm

KITALARIN TARİHÖNCELERİ

Bu bölümde, her kıtanın kendine özgü bir tarihöncesinin olması ihtimalini inceleyeceğim. İleride anlatacağım gibi, bütün kıtaların popülasyonlarının 15.000 yıl öncesine dayandığını ve sonraki dönemlerde büyük çaplı eklemeler olmadığını gösteren kanıtlar var. Bu insan sürekliliği, yaşamın mitoloji gibi oldukça kısa ömürlü alanlarında bile bir kültür ve tarih sürekliliğinin temelini oluşturabilir. Bu uzun vadeli süreklilik tezi destek bulursa (ki bu tartışmalı), genellikle insanın tarihöncesindeki büyük değişim olarak görülen şeyin, yani tarımın icadının büyük nüfus artışlarının ya da hareketlerinin de insanların yaşamlarının tüm alanlarında hızlı ve temel bir değişimin habercisi olmadığı anlamına gelir. Bu bölümde, ilk önce, küresel kolonileştirme süreçlerine ve son buz çağının etkisine dayanan, popülasyon sürekliliğiyle ilgili genetik kanıtlara bakacak, ardından da tarımın gelişmesinden sonra yaşanan nüfus artışları kaynaklı büyük insan göçleriyle ilgili kanıtları eleştirel bir gözle inceleyecek ve sonra insanlar,

bitkiler ve hayvanlar arasındaki, her kıtada farklı biçimlerde görülen karşılıklı bağımlılıkları düşünmenin yeni yollarını ele alacağım. Bu tür yeni yorumlar getirmek risklidir ve kanıtların yorumları başta olmak üzere çeşitli nedenlerden ötürü pek çok tarihöncesi uzmanı benimle aynı fikirde olmayacaktır. Ne var ki, kıtalar arasındaki farklılıkları vurgulamak, insanın birliği ve çeşitliliği açısından da önem taşıyor.

Arkeologlarla antropologlar insan çeşitliliğini ve birliğini anlamakta temelde iki yol izlemişlerdir. Bunlardan ilki, 19. yüzyıl ortalarının, bir tür olarak benzerliğimizin vurgulandığı ve bir bütün olarak insanlığın avcılık ve toplayıcılık, tarım, devletlerin gelişmesi ve en önemlisi uygarlık gibi aşamalardan nasıl geçtiğini anlama çabasının gösterildiği sosyal evrim yaklaşımlarına dayanır. Herbert Spencer'dan Pitt Rivers'a ve E. B. Taylor'a dek, kendilerine verilen adla Sosyal Darwinciler, Darwin'in görüşlerinin gücünden etkilenerek, insan bilimlerine yaklaşım konusunda, arkeoloji ve etnolojiyi birer bilim olarak kurma arzularıyla da uyum gösteren tek bir kuramsal temel bulma olasılığının cazibesine kapıldılar. Tarihöncesi konusundaki "ileriye ve yukarıya doğru" görüşü ilerlemeye duyulan inanca dayanıyor ve bu inanç, herkesin aynı hızla ya da aynı derecede ilerlemediği fikrini içeriyordu. Bir tek Avrupa kökenliler tarihsel aşamaların hepsinden geçerek akılcı, uygar, demokratik ve enerjik olmuş, Avustralya yerlileri, Afrikalı rençber çiftçiler ya da Asya'nın çeşitli yerlerindeki daha "statik" uygarlıklar gibi daha az ilerlemiş olan halkları, dünya tarihinin daha eski aşamalarının kalıntıları olarak arkalarında bırakmışlardı.

İnsan yaşamına dair ilerlemeci ve birlikçi görüşlerin, bazı Avrupa kökenliler de dahil, pek çok kişiye neden itici göründüğünü anlamak hiç de zor değil.

20. yüzyıl başında, Amerika'da Boas başka bir görüş getirdi, ama başlangıç noktası, yerele özgülüğü ve insan kültürlerinin bütünlüğünü vurgulayan bir Alman geleneğinin entelektüel çerçevesiydi. Sonradan, arkeolog Gordon Childe, kültürü, örneğin insan yapımı ürünler, evler, gömme yöntemleri ve yiyecekler gibi, arkalarında akrabalık, dil ve gelenekler gibi arkeolojik açıdan ayırt edilmesi daha zor benzerlikler bulunan ve sürekli yinelenen özellikler dizisi olarak tanımlayacaktı. Bu kültürel-tarihsel görüşlerde, dünya, her biri kendi yaşam alışkanlıkları, dünyayı görme biçimleri ve tarihleri bulunan bir kültürel formlar mozaiği olarak görülüyordu. Her kültür ancak kendi terimleri içerisinde anlaşılabilirdi ve insan yaşamının karakteristik özelliği birlik değil, çeşitlilikti. Bruce Trigger'ın arkeolojik düşünce tarihi görüşü, 19. yüzyılın ileriki dönemlerinin, 1950'yle 1970'ler arasında yeniden güç kazanan erken dönem evrim yaklaşımları gibi birliği vurgulayan yaklaşımlarıyla farklılıkları vurgulayan değerlendirmeler arasında gidip gelen bir görüştür. Boas'ın ve Childe'ın farklı yerel tarihsel yörüngeleri vurgulayan kültürel-tarihsel görüşleri, 1980'lerde, postmodern düşüncenin evrim arkeolojisinin bilimsel emelleri konusunda kuşkular ortaya atması ve olası Batılı nesnel bakış açısını daha geniş kapsamlı bir biçimde eleştirerek başka yaşam biçimlerinin kendi şartları içerisinde anlaşılması gerektiğini vurgulamasıyla birlikte yeniden gündeme geldi.

Bugün sorduğumuz sorular, bazı insanların ilerleme merdiveninin en üst basamağına neden yükselmediklerin-



8. Zafere doğru ilerleyen evrim.

den uzaklaşıp, insanların kendileri için içsel olarak anlam taşıyan dünyaları nasıl yarattıklarına yöneldi. Gerçekten de pek çokları artık bu yerel dünyaların tek bir şema, özellikle de Avrupalı geçmişini anlamak için geliştirilmiş bir

şema içerisinde toplanıp toplanamayacağını sorguluyor. Ayrıca, teknolojik değişim üzerindeki vurgunun yerini (en azından kimileri için), insanların çeşitli becerilerle teknikleri bir araya getirip, bu süreç içerisinde belli sosyal, fiziksel ve entelektüel beceriler geliştirerek kendilerine nasıl birer dünya kurdukları sorusu aldı. İnsanların çok çeşitli potansiyelleri var; kültürel biçimler ve tarihler, bu becerilerin bazıları geliştirilirken ötekilerin ihmal edilmesi anlamına geliyor. Antropolog Lévi-Strauss, geliştirip korudukları engin soy ve kozmoloji bilgileri nedeniyle Avustralya yerlilerini insan zihninin virtüözleri olarak nitelemiş, maddi şeylerin yaratılması ve kullanılması konusu üzerinde bu kadar durmamıştı. Bilginin güç anlamına geldiği bir kültürel formlar kümesi, elindeki başlıca kanıt insan yapımı ürünler olan tarihöncesi arkeoloğunu zorlar. Ama dikkatimizi kültürlerin tek bir eksen üzerinde, daha az ya da daha çok karmaşık, daha iyi ya da kötü olarak ölçülmek yerine, farklı olarak görülmesi gerektiği fikrine çeker. Kültürler arası karşılaştırma gereklidir, ama herkesi aynı kıstasla ölçmek için değil, başkalarıyla aralarındaki tezatları ortaya çıkarmak için.

Farklılıkla birlik arasındaki gerilim tarihöncesi yazımında her zaman büyük önem taşımıştır. Burada, bütün insanların paylaştığı şeyler olduğunu, ama bizi bölen farklılıklar da bulunduğunu söyleyerek, hassas bir denge kurmaya çalışıyorum. Ne yapmaya çalıştığımı daha iyi anlayabilmek için, kısaca dile göz atalım. Bütün insan gruplarının dilleri vardır. İnsan toplumunda çocuklar dili kendiliklerinden öğrenirler: öğrenmelerini teşvik ederiz gerçi, ama yetişkinlerin başlatması gereken bir süreç değildir bu,

zaten olur. Sapir-Whorf hipotezine göre (dilbilim içerisinde tartışmalı bir hipotezdir bu), dil yalnızca dünya hakkındaki düşünce ve duygularımızı ifade etmekte kullandığımız bir araç değil, bu düşünce ve duyguları geliştirdiğimiz araçtır. Kavramsal aygıt biçimleri olarak diller dünyanın bir yerinden diğerine farklılık gösteriyorsa, insanlar dünya hakkında kendi yöntemleriyle konuşup yazmakla kalmayacak, aynı zamanda kendi düşünce, duygu ve inanç dünyalarında yaşayacaklar demektir. Bu nedenle, iki farklı dil grubunu, örneğin İngilizce konuşanlarla Avustralya yerlilerini aynı ortama koyduğumuzda, o ortam artık aynı olmaz. Sömürgecilik tarihinin Avustralya yerlilerine çok büyük bir bedel ödeterek gerçekleştirdiği bir deneydir bu. İki grubun dünyanın farklı yönleriyle ilgilendiklerini biliyoruz: beyazlar maden kaynaklarıyla, koyun otlatıp buğday yetiştirme olanaklarıyla ve tabii sörf ve denizin kalitesiyle ilgileniyorlar; yerlilerse Düş Görümü'nde, kullanılması kadar özen gösterilmesi de gereken kayaları, ırmakları, çölleri, bitkileri ve hayvanları şekillendirmiş olan ata figürlerinin yarattığı totemsel bir çevrede yaşıyorlar. Daha önce de vurgulamış olduğum gibi, insanlar yalnızca dilsel olarak değil, dünyadaki beceri gerektiren eylemler modelleri yoluyla da yaşar ve dünyayı edilgen bir biçimde değil, dünyayı şekillendiren ve dünya tarafından şekillendirilen kendi eylem modelleri aracılığıyla algılarlar. İnsanın birliği, maddi şeyler aracılığıyla birbirimizle ilişki kurma yeteneğimizde ve dil yaratma yeteneğimizdedir. Ayrıca, her yerde dille eylem arasında belli bir gerilim görülür ve insan olmanın anlamının özünde bu gerilim yatar. Dillerin, insanların ve kültürel formların, kıtasaldan tam anlamıyla

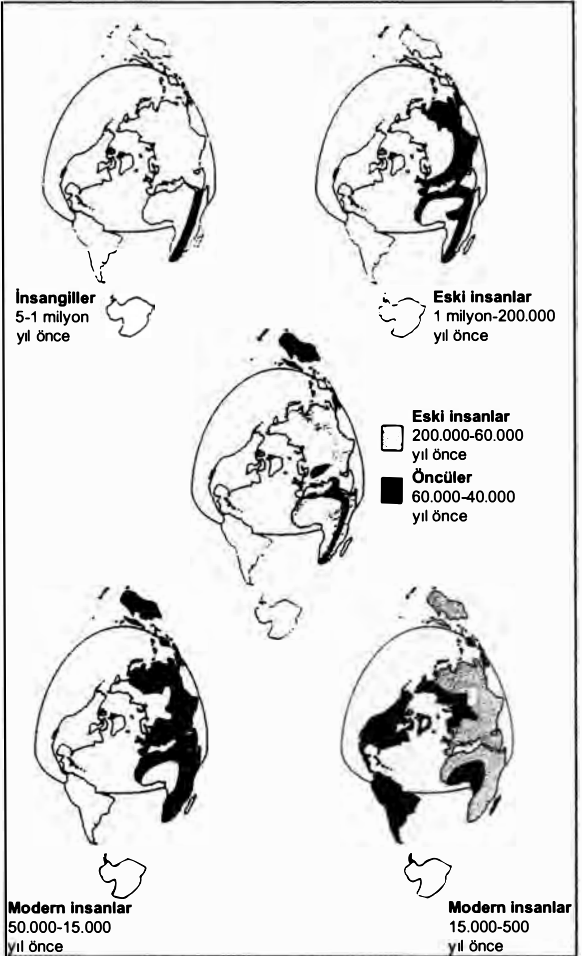
yerele dek değişen çeşitli düzeylerde gelişmiş kendi yerel tarihleri vardır ve ben burada birlikten hareketle insan farklılıklarının yaratılmasında kıtaların üstlendiği rolleri araştırmak istiyorum.

Bize pek de benzemeyen insanlara karşı korku ve güvensizliğin giderek tırmandığı bir dünyada, dünyevi ve kültürel açılardan insanlar arasında görülen farkların ne kadar derin olduğunu vurgulamak tehlikeli, belki de sorumsuzca bir harekettir. Dil, gelenek, inanç, düşünce ve duygu çeşitliliğinin ardında uzun ve köklü tarihler olduğunu söylemek, bu farklılıkların aşılmaz görünmesine neden olabilir. Güvensizliğin farklılıktan doğabileceğine kuşku yok elbette. Aynı şekilde, hepimiz, başka insanların dünyalarına girip bu dünyalarda yaşamamıza bir derece izin veren bir anlayış kapasitesine sahibiz. Araştırmamızın ruhu son derece önemli ve kültürler arası iletişim gereksiniminden yola çıkması durumunda bizi insan çeşitliliğinin tarihini incelemeye yöneltebilir; ötekiliği alt etmeye, inkâr etmeye ya da ortadan kaldırmaya çalışmak yerine, (her kim olursak olalım) bizi kavramsal evrenimizi ve insani duyarlıklarımızı genişletmeye yöneltecek bir meydan okuma ve teşvik işlevi görebilir. Sonuçta, benim için tarihöncesi alanının ütopik olduğunu itiraf edeceğim böyle bir hedefi var.

Kıtalar arasında tarihönceleri açısından nasıl, neden, nerede ve ne zaman farklılık görülür? Böylesine göz korkutucu soruları yanıtlamaya başlamak için, önce, geçen bölümde bırakmış olduğumuz, insan kolonileşmesinin tarihine dönelim. Kıtaların hepsinde yaşayan tek primat türü *Homo sapiens sapiens*'tir. İnsanın yayılması eşsiz bir ol-

gudur ve en fazla son 15.000 yıl gibi kısa bir süre içerisinde tamamlanmıştır (Şekil 9).

III. Bölüm'de modern insan atalarımızın yaklaşık 120.000 yıl önce Afrika'da ortaya çıktıklarını, 90.000 yıl önce bu kıtadan ayrıldıklarını ve İÖ 40.000 civarında Avrupa ve Asya'ya yayılmış olduklarını gördük. Bu yayılmanın en ilginç yönlerinden biri, en az 40.000 yıl önce (ve belki de İÖ 60.000 gibi uzun bir süre önce – tarihler tartışmalıdır) Avustralya ve Yeni Gine'ye geçmeleriydi. Deniz seviyesinin düşük olduğu dönemlerde, Avustralya'yla Papua Yeni Gine'nin İÖ 6000'e dek, Sahul olarak bilinen devasa kara kitlesiyle birleşik olmasına karşın, bu kara kitlesi günümüz Endonezya'sının takımadalar kümesinden her zaman denizle ayrılmıştı. Darwin'in çağdaşı olan ve evrim kuramına benzer bir biyolojik değişim kuramı getirmiş bulunan biyolog Wallace, Güneydoğu Asya'yla Avustralya bitkileri ve hayvanları arasındaki büyük farklılıkları görmüştü. Wallace Çizgisi, Güneydoğu Asya'nın eteneli memelilerini (maymunlar, filler, kaplanlar vb.) Sahul'un keselilerinden ayırır. Kıta kayması tarihi, keselilerin geliştiği (Antarktika, Güney Amerika, Güney Afrika, Hindistan ve Sahul'dan oluşan) Wallacea süper-kıtasını yarattı, sonra parçaladı ve böylece Antarktika güneye kayıp donarken ve üzerindeki tüm hayvanlar ölürken, öteki kıta parçalarının tümü, üzerinde keselileri hemen yiyecek büyük etobur hayvanların yaşadığı öteki kıtalara (Kuzey Amerika, Kuzey Afrika ve Asya) çarptı. Avustralya günümüzdeki konumuna yaklaşık 10 milyon yıl önce ulaştı ve kuzey denizleri yüzünden tecrit edilmiş olduğu için, eteneli memelilerin buraya girişi engellendi.



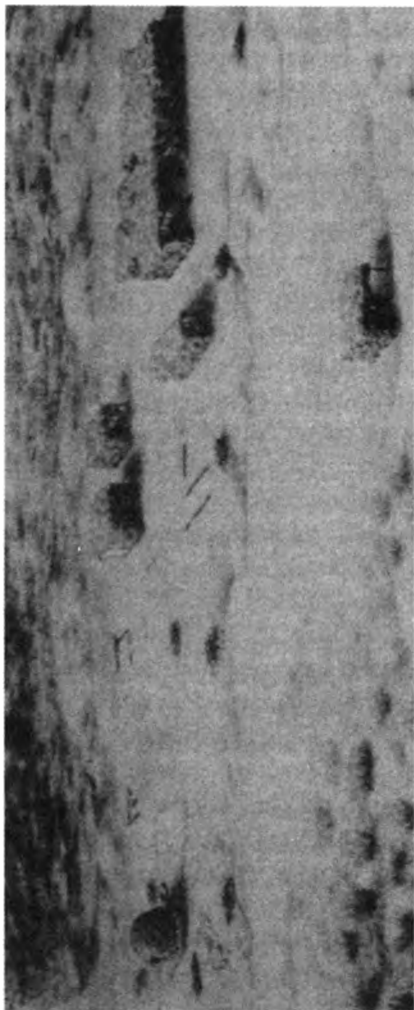
9. Küresel kolonileşme süreci.

Bu büyük biyocoğrafi engeli aşıp kendisi için yepyeni bitki (akasya vb.) ve hayvanların yaşadığı bir dünyaya giren ilk tür insandı. Ekvator'dan Güney Tasmanya'nın Antarktika altı bölgelerine, Himalayaların doğusundaki en yüksek dağlar olan Yeni Gine dağlarına ve devasa çöllere dek uzanan Sahul'un enlemsel genişliği, karşılaşılan yenilik düzeyini daha da artırıyordu. Sahul, modern insanın kapasitesini sınayacak bir laboratuardı ve atalarımız bu testi kolayca geçtiler; bundan 40.000 yıl öncesine gelindiğinde, Orta Tasmanya'nın buzullarında, Güneydoğu ve Güneybatı Avustralya'nın ılıman bölgelerinde, çöllerin derinliklerinde ve tropik kuzeyin her yerinde avlanan gruplar vardı. Çok geçmeden, dünyanın en eski deniz balıkçılığına ve örneğin Akdeniz ya da Karayip adaları gibi öteki tüm ada gruplarından çok daha eski bir ada yerleşimine dair kanıtların ortaya çıktığı, benim bir süre mağaralarında kazı yaptığım günümüz Papua Yeni Gine'si açıklarındaki adalara ulaştılar.

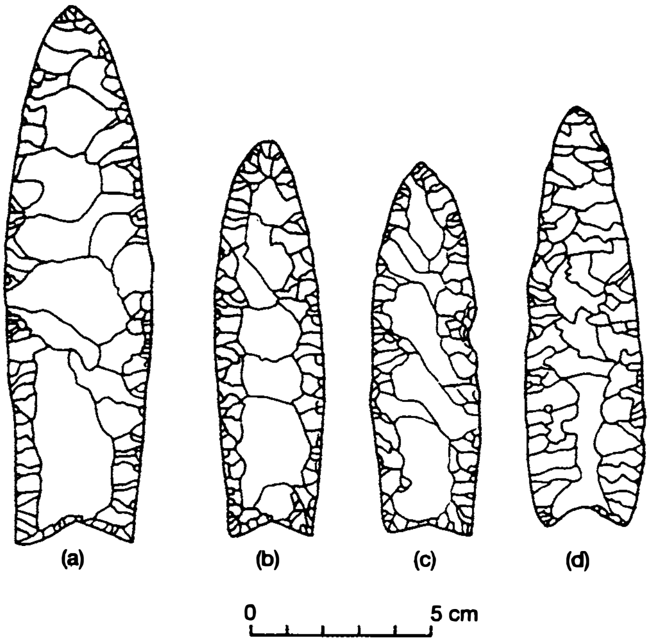
Bu insanların Sahul'u geçtikleri tarih ve bunu ne kadar kolayca yaptıkları düşünüldüğünde, Amerika kıtalarına yerleşilmesi konusu karşımıza zorlu bir bulmaca çıkarıyor. Amerika kıtalarında insan tarihi konusu, diğer tüm kıtalara kıyasla daha fazla tartışılmıştır. 80.000 yıl ya da daha uzun bir süre öncesinde burada insanların yaşadığı yönünde iddialar bulunmaktadır, ama ampirik temelleri bulunmadığından, asıl tartışmalı iddialar bunlar değildir. İnsanın Amerika kıtalarına Sibirya'dan girdiği düşünüldüğünde, Güney Amerika'da iki yerde, yani Brezilya'daki Pedra Furada'da ve Şili'deki Monte Verde'de, Kuzey Amerika'da bulunmuş olanların tümünden daha eski,

belki de ilk kez 30.000 yıl önce kullanılmış iki arkeolojik alanın bulunmuş olması şaşırtıcıdır. Güney-Orta Şili'de bulunan Monte Verde'deki bir açık hava alanında 13.000 yıl önce insanların yaşamış olduğuna dair kuşku bulunmamaktadır; bataklıkta korunmuş kulübe temelleri, bir mastodon parçası, bir insan ayak izi, hayvan derileri, bitki kalıntıları, ağaç ve taştan yapılma aletler buradaki insan yaşamına kanıt oluşturmaktadır.

Bu kalıcı yerleşim, ilk sakinlerin göçebe avcı-toplayıcılar oldukları düşüncesinin sorgulanmasına neden olmuştur ve bu arkeolojik alanda başka gruplarla ticari bağlar kurulduğunu gösteren işaretler bulunmaktadır. Ama 20.000 yıl öncesinde burada bir yerleşim olduğu ihtimali tartışmalı ve bölgedeki kazıları yürüten Tom Dillehay'in giderek kuşku duyar göründüğü bir ihtimaldir: ana katmanların altında günümüzden 30.000 yıl öncesine tarihlendirilen, ocak ve çeşitli aletler olabilecek kalıntılar bulunmaktadır. Doğu Brezilya'da, Pedra Furada'da 32.000 ila 17.000 yıl öncesi arasında tarihlere ulaşılmıştır. Tarihlendirilen kömürün doğal yangınlardan kaynaklanması ve taş aletlerin de arkeolojik alanın üzerindeki tepede bulunan taşların yuvarlanması sonucunda oluşan, insanların ürettiklerine benzer doğal kırıkların ürünü olması mümkün göründüğünden, bu tarihler konusunda (özellikle de Kuzey Amerikalı arkeologlar arasında) pek çok kuşku bulunmaktadır. Burada gurur faktörü de söz konusu elbette. Kuzey Amerika'da çok erken tarihli arkeolojik alanlar bulunması için büyük çabalar sarf edilmiş, ama genel kabul görmüş sonuçlara ulaşılamamıştır. Kuzey Amerika'daki profesyonel arkeolog sayısı belki de tüm dünyadakinden daha fazla ve bu son



10. Monte Verde'deki (Şili) arkeolojik alanın yeniden kurulumu.



11. Tipik Clovis kesici aletleri.

derece yetenekli profesyonellerin bulmayı başaramadıkları erken tarihli arkeolojik alanlar olabileceğini kabul etmeleri zor. Ve sağduyumuz insanların kıtaya kuzeyden girdiklerine işaret ettiğine göre, tarihlerin güneyden kuzeye gidildikçe değil, kuzeyden güneye gidildikçe küçülmesini beklemeliyiz.

1932'de, New Mexico'da, Clovis kenti yakınlarında, soyu tükenmiş hayvanların kemikleriyle birlikte büyük

kesici aletler bulundu. O zamandan bu yana ABD'nin her eyaletinde, Kuzey Kutup Dairesi'nde ve Güney Amerika'nın derinliklerinde Clovis uçları bulunmuştur.

Radyokarbon tarihlendirmesi bu arkeolojik alanları 12.000 yıl öncesine yerleştiriyor ve Folsom'da ulaşılan bir başka katman, yaklaşık 2.000 yıl sonrasına işaret ediyor. Clovis kıtadaki ilk kuşku götürmez yerleşimi temsil ediyor; bu dönemde kıtada mamut, kılıç dişli kaplan, dev sığın ve günümüzdeki ayıların büyüklüğünde bir kunduz tipi gibi, megafauna adı verilen bir dizi türün yaşaması kıtayı avcılar için son derece çekici hale getiriyordu. İnsanın bu kıtaya, en azından 23.000 yıl öncesinden beri yaşadığı günümüz Sibirya'sından yürüyerek gelmiş olması en mantıklısıdır; 15.000 yıl öncesine gelindiğinde yaprak şekilli uçların Kuzeydoğu Sibirya, Alaska ve Batı Kanada'yı sardığı görülmektedir. Deniz seviyelerinin alçalmasına yol açan buzul oluşumu, Bering Denizi üzerinde son 60.000 yılda en az dört kez (Beringia denen) bir kara köprüsü yarattı ve bu da bazı hayvan türlerinin Asya'dan Amerika'ya göçmesine yol açtı. Görece çorak bir bölge olan Beringia'da av hayvanlarının görece az olması ve Alaska'daki buz katmanlarının büyüklüğü insanları caydırmış olabilir. Bunun yerine, Avustralya'ya ilk gidenlerin yaptıkları gibi, denizden yolculuk ederek kıyı boyunca aşağı inmiş olabilirler; Monte Verde gibi bir yerde erken tarihlere rastlamamız, bu durumda, biraz anlamlı olacaktır. Güney Amerika'da erken tarihlere ulaşılması beni mutlu eder, ama mevcut kanıtların yeterli olmadığını kabul ediyorum. Yaprak şekilli uçların Doğu Kanada'ya dek dağılmasına ve Monte Verde'deki 13.000 yıllık yerleşmenin kolonileşmenin ilk

aşamaları gibi görünmediği gerçeğine bakarak, Amerika kıtalarında ilk kolonileşme için yaklaşık 15.000 yıl civarında bir başlangıç tarihini yeğleyeceğim; bu tarih, yaklaşık 3.000 yıl sonra Clovis arkeolojik alanlarını oluşturacak nüfusun yaratılması için gerekli zamanı bırakacaktır.

Bu tarih, Avrasya'yla ilginç paralellikler kurulabilmesini mümkün kılıyor. Tümüyle modern insanın Güneybatı Asya'ya 90.000 yıldan uzun bir süre önce girmiş ve buradan Avrupa'ya geçmiş olmasına rağmen, özellikle de Avrupa'da, yaklaşık 14.500 yıl önceki son buz çağında insanların pek çok başka hayvan ve bitki türleriyle birlikte Kuzey İspanya-Güney Fransa ve Balkanlar-Ukrayna bölgeleri gibi yerlere çekildiklerini ve kıtayı ancak sıcaklıkların yükselmeye başlamasından sonra yeniden kolonileştirdiklerini gösteren kanıtlar artıyor. Yakın tarihli şaşırtıcı genetik kanıtlar, Avrupalıların %80'inin anneleri üzerinden soylarını, yaklaşık 14.000 yıl önce Avrupa'da bulunmuş nüfuslara dayandırabileceklerini, mitokondriya soylarının yalnızca %20'sinin daha yakın tarihlere dayandığını gösteriyor. Bu sonucun insanları şaşırtmasının nedeni, yaklaşık 10.000 yıl önce tarımın gelişmesinin, gıda tedarikinin artık daha emniyetli olması nedeniyle nüfusu artırmasının ve bunun da popülasyonların (Avrasya örneğinde Yakındoğu, ama aynı zamanda Çin, Orta Amerika, Güney Amerika ve Papua Yeni Gine dağları gibi) ilk tarım merkezlerinden dört bir yana doğru yayılarak düşük nüfuslu avcı-toplayıcı grupları bastırmalarına yol açmasının beklenmesidir.

Bu noktada, özellikle de Colin Renfrew'un çalışmalarıyla, dil tarihiyle ilgili kanıtlar gündeme geliyor. Hindis-

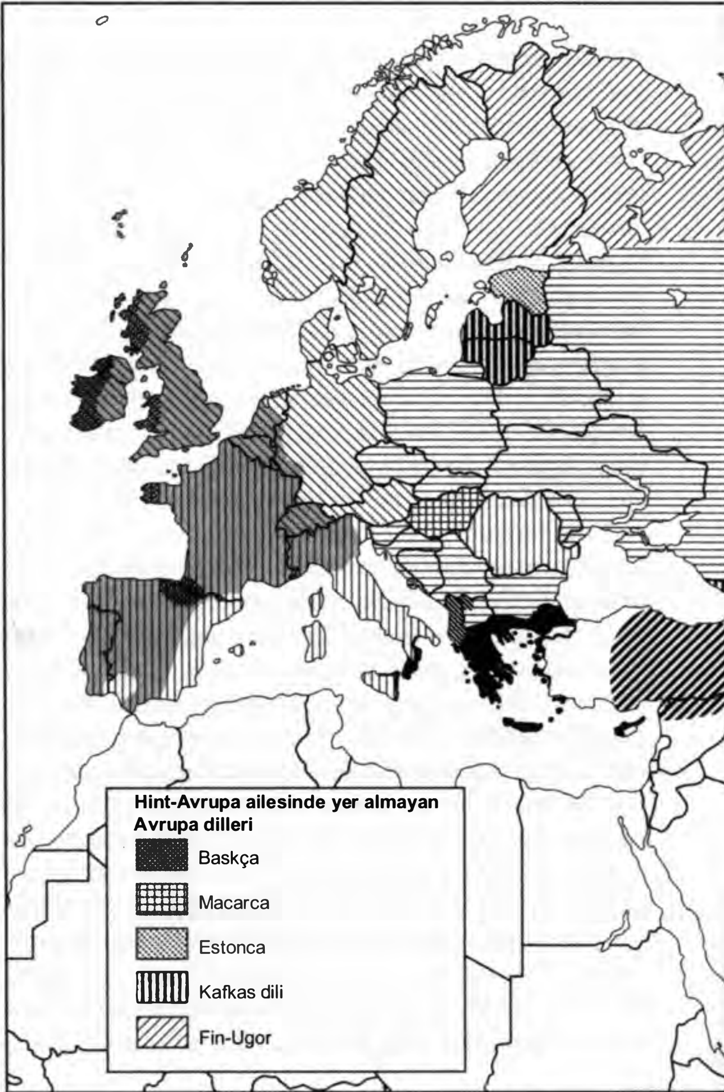
tan başyargıcı ve Royal Asiatic Society'nin kurucusu Sir William Jones, 1796'da, Hindistan kültürü hakkındaki ünlü söylevinde, Hindistan'ın antik dili olan Sanskrit'le tüm Avrupa ve Asya'da görülen Farsça, Yunanca, Latince, Germen ve Kelt dilleri gibi diller arasında görülen benzerlikleri vurguladı.

Örneğin, ateş sözcüğünün Sanskrit dilindeki karşılığı *agnis* ve Latince'deki karşılığı *ignis*'tir; İngilizce'deki "ignite" (tutuşturmak) sözcüğü Latince'den gelir. Tüm Avrupa dilleri (Baskça, Macarca, Estonca ve Fince gibi bazı istisnalar hariç), Ermenice ve Farsça gibi bazı Asya dilleri ve çok sayıda Hint dili, "Hint-Avrupa" dilleri adı altında birlikte gruplandırılmıştır. Jones, günümüzde çoğumuzun kabul edeceği bir köken öyküsü olmayan Nuh'un gemisinin karaya çıkmasından sonra oluştuğu düşünülen diasporada bu diller için bir köken aradı. Sözcüklerin bugün bilinen biçimleri ve sözcük biçimlerinde zamanla oluşan sistematik değişimler arasındaki benzerlikler temel alınarak bir Hint-Avrupa öndilinin yeniden kurulmasına çok çaba harcandı. Tarihsel dilbilimin şaşırtıcı ama kuşku götürmez temeli, bir dille ötekisi arasında sistematik ses değişimleri görülmesidir; örneğin, Yunanca'daki *ph* Germen dillerinde genellikle *b*'ye dönüşür – böylece, "klan üyesi" anlamındaki Yunanca *phrater* sözcüğü İngilizce'de *brother* (erkek kardeş) olur. Sistematik değişimler, bağlantıların ve tarihlerin yeniden kurulabilmesini sağlar.

1980'lerde, yani William Jones'tan neredeyse 200 yıl sonra, Renfrew, Hint-Avrupalıların kökeniyle arkeolojik kanıtlardaki değişimler arasında bağ kurulup kurulamayacağı konusuyla ilgilenmeye başladı. Arkeoloji, tarihsel

dilbilim ve genetik arasında bir "büyük sentez" oluşturmayı amaçlıyordu. Hint-Avrupa dillerinin dağılımını incelerken, son birkaç bin yıl içerisinde, bağlantılı dillerin böylesine geniş bir alana dağılmasından sorumlu olabilecek tek bir olay ya da sürecin yaşandığını hissetti: tarımın ve tarımcıların yayılması. O ve başkaları, tarıma dayalı köken hipotezini, sonradan, Bantu tarımcıların göçleriyle batıdan getirildiği düşünülen, Batı, Orta ve Güney Afrika'nın Nijer-Kongo dil grubuyla, Güneydoğu Asya'da görülen Avustranezya dilleri, Papua Yeni Gine, Solomon Adaları ve Pasifik'te Hawaii, Paskalya Adası ve Yeni Zelanda dilleri gibi diller başta olmak üzere, geniş bir alana dağılmış öteki dil gruplarının kökenini ve yayılışını açıklayacak şekilde genişletmişlerdir.

Dilin tarım aracılığıyla yayıldığı hipotezi, birbirine rakip çok sayıda hipotezden yalnızca biriydi. Modern moleküler genetiğe dayalı çok sayıda kanıt elde edilmesinden önce oluşturulmuş ve çeşitli kıtalara dağılan ilk tarımcıların arkalarında kesin bir genetik işaret bırakacakları tahminini doğurmuştu. Oysa, genetik sonuçlar Neolitik çağındaki göçlere dair pek fazla kanıt üretmedi ve Renfrew bu gerçeği ilk kabul edenlerden biri oldu. Paleolitik'te Avrupa'da görülen popülasyon sürekliliği, dillerin kökeni ve yayılmaları konusunda, tarımla bağlantısız yeni modeller kurulmasını gerektirmektedir. Son 10.000 yılda genetik girişe rastlanmamasının gösterdiği gibi, Avrupa'daki popülasyonlar tarımın ortaya çıkışından çok daha öncesine dayanıyor olabilir, ama aynı zamanda, yaklaşık olarak İÖ 40.000'de ilk modern insanların ortaya çıkışına kadar inen bir süreklilik de görülmez. Yaklaşık olarak 15.000

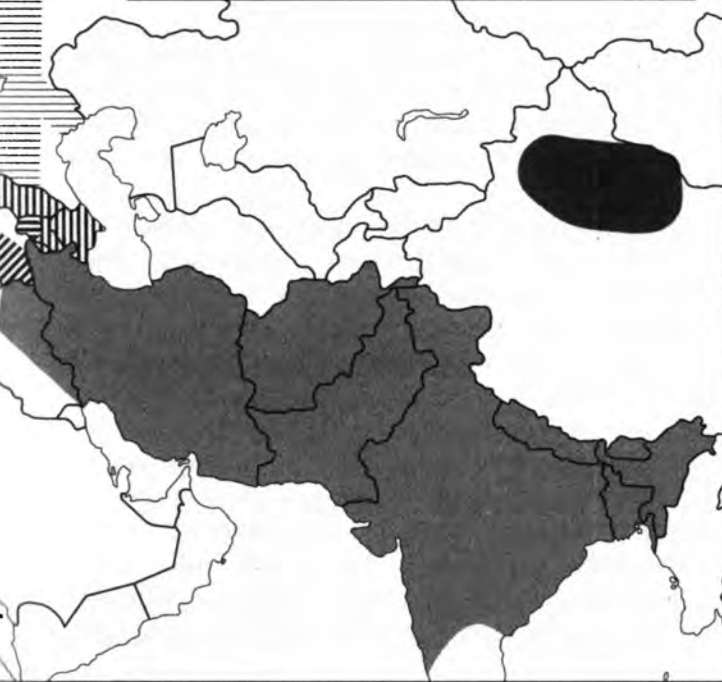


12 Hint-Avrupa dillerinin dağılımı

Avrupa ve Asya'da konuşulan Hint-Avrupa dilleri

Hint-Avrupa dilleri

- Hint-İran dilleri
- Slav dilleri
- Germen dilleri
- Roman/İtalik
- Baltık dilleri
- Yunanca (ve eski Yunanca)
- Ermenice
- Arnavutça
- Keltçe
- (Eski Keltçe)
- (Tohar dili)
- (Hitit dili)



yıl önce buzul sığınaklarının dışına yayıldıkları düşünülürse, Avrupa halklarının çoğuna, ilk kez o zamanlarda kolonileşen Amerika halklarıyla benzer uzunluklarda bir tarih atfedilebilir. Aynı yayılma Asya'da da gerçekleşmiş olabilir, ama bu konuda kanıtlar henüz yeterli düzeyde değil. Avustralya için de, çöllerin genişlemesi nedeniyle insanların sığınaklara kaçtıkları ve 15.000 yıl önceden itibaren yeniden ortaya çıktıkları yönünde tezler var, ama bu konuda da kanıtlar yetersiz. İnsan popülasyonlarının son buzul döngüsüyle birlikte dar alanlara sıkışıp sonra da yayılması süreci Afrika'da da yaşanmış olabilir. Bu tür yayılmalar gerçekten tüm kıtalarda görüldüyse (ki bu hâlâ son derece kuşkulu bir konudur), popülasyonların ataları son Buz Çağı'nın sonuna dayanmaktadır. Daha yakın tarihli popülasyon hareketleri yaşanmış olsa da, son 500 yıl öncesine dek bunlar şaşırtıcı derecede yerel ve önemsiz düzeyde kaldı.

Hint-Avrupa dillerinin yayılışının ilk kez Avrasya'nın pek çok yerindeki maddi kültürde yaygın benzerlikler gördüğümüz geç Paleolitik'te gerçekleşmiş ve sonraki temaslarla güçlenip bir derece yeniden düzenlenmiş olması mümkündür. Genetik açısından anlamlı görünecek, arkeolojik kanıtlarla çelişmeyecek, ama (biraz da böylesine uzun bir süre önce gerçekleşen bir şey tarihsel yeniden kurulumun menzilinin dışında kaldığından) dilbilimcilerden fazla destek görmeyen bir öneri bu. Ama şu ana dek hiçbir önerinin üç alanın üçünü de memnun etmediğini belirtmeliyim. Aynı şekilde, Avustranezya bölgesindeki genetik bulgular, tarım gruplarının kökenine rastladığımız en yakın yer olan Tayvan'daki bir anavatana değil,

tarımın kökenine dair belli bir kanıt göremediğimiz Doğu Endonezya'ya dair kanıtlara işaret eder. Dil, genetik ve arkeoloji arasındaki bağlar kesin görünmüyor ve, Bantu göçlerinin kimi arkeologlar arasında kabul görmediği ve genetik kanıtların çok iyi anlaşılamamakla birlikte kesinlikle son derece karmaşık olduğu Afrika söz konusu olduğunda bile, tarımın yayılması hipotezi pek güçlü değil. Avustralya dillerinin kıta dışında hiçbir dille akraba olmaması (olası tek istisna, Yeni Gine dağlarının dilleridir), bu dillerle öteki dil ailelerinin çok eski bir tarihte ayrıldığına işaret ediyor. Amerika kıtalarının dilleri de hâlâ şaşırtıcı derecede tartışmalıdır. Kuzey Amerika'daki Na-Dene dilleri tahminen kökenlerinin daha yakın tarihli olması nedeniyle sıkı bir grup oluşturur, ama kıtanın geri kalan kısmında gördüğümüz dillerin pek çoğu tipolojik anlamda gruplanmak yerine ayrı ayrı kümelenmiş ve aralarında bir birlik bulunması konusu da son derece kuşkulu.

Tarihöncesinin bize doğrudan sunacak hiçbir sözcüğü yok, ama dil, yakın tarihli diller arasındaki benzerlik ve farklılıkların dağılımına dayandırılacak bir tarihsel yeniden kurulumun menzilinin tümüyle dışında değil. Modern özelliklerin dağılımından daha uzak tarihlere doğru ilerleyen aynı çıkarım süreci, eski tarihli iskeletlerden DNA bulup analiz etme işinde hâlâ çeşitli zorluklarla boğuştuğumuz genetik alanında da görülüyor. Günümüzün genetik özellikleri analiz edildiğinde, tüm kıtalarda, günümüze dek belirgin sürekliliklerin görüldüğü istikrarlı ve eski popülasyonların yer aldığı bir tablo oluşuyor. Burada düşülecek başlıca kayıt, Kuzey Amerika, Avustralya ve Yeni Zelanda gibi yerlerde yerli halkların yerini büyük oranda

Avrupalıların almış olması. Geç Pleistosen'e gelindiğinde tüm kıtalarda popülasyonlar belirginleşmişti ve o zamandan itibaren genelde istikrarlı kaldı, son 500 yıl öncesine dek dışarıdan görece pek az giriş oldu. Genler uzun vadeli sürekliliklere işaret ediyor ve arkeolojik kanıtlar da bunu destekliyor. Dil konusundaki tarihsel durumsa hâlâ tartışmalı. Ne var ki, son 15.000 yıl için sürekliliğe işaret eden genel kanıtlar, her bir kıtanın tarihöncesindeki farklılıkları vurgulayabileceğimiz bir temel oluşturuyor.

Tüm dünyada insanların tarımın ortaya çıkması nedeniyle yayıldıkları görüşünün genetikten ve arkeolojiden güçlü bir destek bulamaması, daha uzun vadeli tarihlere yöneltiyor bizi. Ayrıca, tarımın kendisinin doğası ve ortaya çıkışı konularının sürekli olarak yeniden düşünülmesinde de etkili oluyor.

Ortakçılık

Ortakçılık, tarafların karşılıklı bir destek ve bağımlılık durumu içerisinde birlikte yaşadıkları bir süreci tanımlar. Modern insan yaşamı, belli bitkiler, hayvanlar ve maddi şeylerle yakın ilişkiyi içerir. Avrupa'da yiyeceğimiz için tahıllara, ineklere ve koyunlara bağımlıyız, ama bunların ehlileşmiş olanları da üremek, beslenmek ve hayatta kalmak için bize bağımlı. Bu tür karşılıklı bağlar, aniden icat edilmek yerine, genellikle aşamalı olarak gelişmiştir. Yiyecek olarak belli hayvan ya da bitkilerin kullanılması, yemek pişirme ve tüketim için belli maddi kültür biçimlerinin gelişmesini teşvik eder ve, böylece, öteki türlerle kurulan uzun

süreli ilişkiler çanak çömlek, taş aletler, evlerimizdeki fırınlar gibi yiyip içmek için gerekli bazı aletlerin gelişmesini teşvik edebilir. Bitki ya da hayvanlarla birlikte yaşamak, her birinin tarla ve orman, çöl ve vadi ya da yağmur ormanları gibi kendilerine özgü modelleri bulunan yeni çevrelerin yaratılması anlamına gelir. Ortakçılık, insanların özel topluluk yapıları, çevreleri, insan yapımı ürünleri ve kendilerine özgü tarihleri bulunan, kendilerine özgü dünyalar yarattıkları bir süreçtir. Yerel çevreler yerel gelişimler sonucu oluşabilir, ama son 10.000 yılda popülasyonlar arasında pek çok hareket ve yayılım da görülmüştür.

Çeşitli kıtalarda, insanlar, bitki ve hayvan türleriyle, karşılıklı bağımlılık içeren bağlantılı tarihleri paylaşmaktadırlar. İnsan becerisi ve bakımı olmadığında, sığır ve koyun sürüleri başka türler tarafından avlanmaya ve hastalığa karşı korunmasızdır; ehlileşmiş tahıllar toprak yüzeyine sızmakta zorlanır ve insan yardımı olmadan tohum dökemez; elma, bezelye ya da havuç bitkileri kendi başlarına üremekte güçlük çeker. Kalabalık insan nüfuslarının kendilerine bakabilmek için bu türlere ihtiyaçları vardı. Evlerde, tarlalarda ve insan bedeninde yaşayan ve tarihleri insanlarla baştan sona iç içe geçen fareler, kuşlar, böcekler ve bağırsak kurtları gibi türlerle aramızdaki ortakçılık bu denli gözler önünde olmasa da, aynı derecede önemliydi. Kadınlarla erkekler, yetişkinlerle çocuklar, ruh ve insan dünyaları ve grup için merkezi önem taşıyanlarla grubun kıyı köşelerinde yer alanlar arasında da güç biçimleri olarak ortakçılığa rastlarız. Son ama önemli bir nokta, ortakçılığın estetik ve duygularla, bedenin, ortak inancın temelini oluşturan insanlara ve şeylere değer atfeden du-

yusal işlevleriyle ilişkili olmasıdır. Kıtaların hepsinde yaşamın her alanda aynı olmadığını söylemeye gerek bile yok, ama her kıtanın kendi özel ortakçılık varyasyonları, kendine özgü tepkileri vardı.

Jared Diamond'ın da belirtmiş olduğu gibi, bitki örtüsü, sıcaklık, gün uzunluğu ve mevsimler arasındaki benzerlikler nedeniyle, aynı enlem üzerinde bağlar kurulması, bir kara kütlesinin tamamı boyunca kuzey-güney yöneliminde bağlar kurulmasından daha kolaydır. Ukrayna'dan Kuzey Çin'e uzanan stepler arasındaki fiziksel benzerlikler, kuzeylerindeki ormanlık bölgeler ya da güneylerindeki çöllerle aralarındaki benzerliklerden daha fazladır ve bu da kıtanın tamamında seyahati, teması ve bitki, hayvan ve ticaret ürünü hareketini teşvik etmiş olabilir – çöllerden geçen ve kökenleri Tunç Çağı'na uzanan İpek Yolu, bu tür bağlantı dizilerinin en ünlü örneğidir. Avrasya'da son binyılda görülen karmaşık teknoloji ve kaynak transferleri, Avrupa'nın Asya'dan ayrılmasını olanaksızlaştırmıştır. Başka yerlerden gelen şeyler tüm kıtalarda önemlidir, ama yeni ürünler ya da maddi kültür unsurları ancak eski yaşam şemalarında kendilerine bir yer bulmaları durumunda kabul görmüştür.

İnsanları bir arada tutan en önemli unsurlardan biri yiyecektir. 20. yüzyılda yiyecek konusundaki düşüncelere yapılan vurguda önemli bir değişim, üretim vurgusundan tüketim vurgusuna doğru bir geçiş yaşandı. Gordon Childe insanlık tarihinde üç büyük devrim –Neolitik Devrimi, Kentleşme Devrimi ve Sanayi Devrimi– olduğunu ve hem ilk kez İÖ 3500'de başlayan kent yaşamının, hem de yakın tarihli sanayileşmenin, tarımın başlamasının sonuçları

olduğunu düşünüyordu. Bitki ve hayvanların ehlileşmesi sürekli bir yiyecek kaynağı yarattığı ve, böylece, çevrenin insafına kalmış avcı-toplayıcı yaşamını ortadan kaldırıp çevrenin kontrol altına alınmasını sağladığı için, Childe'a göre, Neolitik bir devrimdi. Güvenilir bir gıda kaynağının bulunması insanın yerleşik yaşama geçebilmesini sağladı ve yerleşik yaşam da çanak çömlek, tekstil ürünleri, bileylenmiş taş ve evler, sonralarıysa maden teknolojisinde yapılan deneyler gibi daha çeşitli ve gelişmiş bir maddi kültürün üretilmesi gereksinimini ve olanağını yarattı. "Yabanilik çıkmazından kaçış, katılımcılarının doğaya bağımlı asalaklar yerine doğanın aktif ortakları olmasını sağlayan ekonomik ve bilimsel bir devrimdi" (Childe 1942:48). Çiftçiler bitkileri ve hayvanları ehlileştirerek doğayı değiştirmekle kalmadılar, "doğada hazır olarak görülmeyen yeni maddeler yarattılar" (Childe 1942:49). Çanak çömlek, yün ve keten, doğanın ve özelliklerinin daha akılcı bir biçimde değerlendirilmesinin somut göstergeleriydi. Childe'ın düşüncesinin getirdiği bir başka yenilik de cinsiyet yönüydü. "Etnografya kanıtlarına bakılırsa, yukarıda anlatılan icatların [çeşitli tarım teknikleri, mayalama vb.] tümü kadının eseriydi. Aynı şekilde, çanak çömlek yapımının kimyasını, iplik eğirme fiziğini, dokuma tezgâhının mekaniğini ve ketenle pamuğun botaniğini de aynı cinsiyete atfedebiliriz" (Childe 1942:59). İnsanların doğayla ve birbirleriyle ilişkilerini değiştiren Neolitik devrimi bundan daha etkili olamazdı. Childe'ın vurguladığı yeniliklerin tümünün üretimle ilgili olması, söz ettiği çeşitli icatların hepsinin avantajlarının hemen benimsenmelerini sağlayacak derecede belirgin olduğu varsayımını getirir.

Tarıma geçişin genellikle ani olmadığını, eski yaşam tarzından kesin bir kopuşu temsil etmediğini artık görebiliyoruz. Yakındoğu'daki bir arkeolojik alana, Childe'ın Avrasya tarımının büyük bölümünün beşiği olarak gördüğü bir yere daha derinlemesine bakalım. Bitki ve hayvanların ilk kez ehlileştirilmesi Batı Asya'da, Türkiye'den Levant'a uzanan bölgede gerçekleşti. Kuzey Suriye'de, Fırat'ın orta bölümlerindeki bir barajın ardında büyük bir göl vardır. Gölün suları altında, 1970'lerde barajın inşasından önce kazıları yapılmış olan, Ebu Hureyra adlı bir arkeolojik alan yatar. Bu arkeolojik alanda yaşayanların Fırat'ın sulak vadisindeki ve yakınlarda bulunan vadideki, orman steplerindeki ve biraz daha uzakta yer alan tepelerdeki ormanlık alanda, bitki ve hayvanlar dahil, bol miktarda yiyecek ve hammaddeye erişim olanakları bulunmaktaydı. Ebu Hurayra'da üst üste iki yerleşme bulunmaktadır; bunlardan birinde insanlar avcı-toplayıcı yaşam biçimini kendi yetiştirdikleri ürünlerle desteklemiş, ikincisindeyse tarım ürünleri ve evcilleştirilmiş hayvanlar daha fazla önem kazanmıştır. Bu arkeolojik alana ilk kez 11.500 yıl önce ceylan avlayan insanlar yerleşmiştir.

Her bahar İran ceylanı sürüleri Güney Suriye'deki kışlık yerlerinden kuzeye doğru giderek, El Kum geçidinden geçip Fırat'a ilerlerdi. Ebu Hureyra, steplere doğru yayılmak için batıya döndükleri noktadaydı ve ceylanların gelişi 3.000 yıl boyunca herhalde bu bölge sakinlerinin yaşamlarının önemli anlarından biri oldu.

Arkeolojik alanın sakinleri ahşap ve saz kulübelerde yaşıyor, çakmaktaşı ve kemikten aletler, yabani bitkileri işlemden geçirmekte kullandıkları bileyi taşları ve tokmak-

lar yapıyorlardı. Yaklaşık 11.000 yıl öncesinden itibaren, geç buz çağının ılıman şartlarının yerini daha soğuk ve yağışlı bir iklime bıraktığı dönemde, insanlar ehlileştirilmiş çavdar ve muhtemelen başka tahıllar yetiştirmeye başladılar; ziraatla bağlantılı yabani ot tohumlarındaki artış, tarla ziraatına dair güçlü bir dolaylı kanıttır. 11.500 ile 9.000 yıl öncesi arasında, insanların yaşamları, muhtemelen, güçlü bir mevsimsel döngüye bağlıydı. Nisan ayında ceylan sürülerinin gelmesiyle birlikte hayvanların avlandığı, kesildiği ve olasılıkla etin bir kısmının tuzlanıp saklandığı yoğun bir dönem başlıyordu. Aynı zamanda, pek çok yabani otun toplanması gereken bir dönemdi bu ve Haziran ayına gelindiğinde de ehlileşmiş çavdar hasadının yapılması gerekiyordu. Temmuz'la Kasım arasındaki yaz döneminde vadi diplerinde darı tohumlarının, steplerde otların, köklerin ve yumruların toplanması, ayrıca geyik ve domuz avına çıkılması gerekiyordu. Sırt ve ayak kemiklerindeki yıpranma çömelerek ağır bir öğütme işi yapıldığına işaret ettiğinden, bitkisel yiyecekleri erkeklerden çok kadınların işlediğini gösteren kanıtlar bulunmaktadır, ama bazı erkekler de bu işe katılıyordu. Aralık'la Nisan arasında kökler ve yumrular toplanıyor, ayrıca biraz avcılık yapılıyordu.

Ehlileştirilmiş bitki ve hayvanlardan aşamalı olarak yararlanılmaya başlanması bu döngünün yerini almadı, aksine, döngüye katkıda bulundu. Yazın toprak hazırlanıyor ve ekin ekiliyordu; yabani ot temizliği ve genel ekin bakımı kışın yapılıyordu, bahar ise hasat ve yiyecek işleme dönemiydi. 10.000 yıl öncesine gelindiğinde bu arkeolojik alanda belki de 300 kişi yaşıyordu ve, bu nedenle, artık yeni bir yerleşim tipine dönüşmüştü. Bu erken dönem bo-

Yıl Günümüzden Önce	Dönem	Köy	Ekonomi	
7.000	— 2C —	 7 hektar kerpiç evler	 Tahıl ve bakliyat tarımı	 Koyun, keçi, sığır ve domuz yetiştiriciliği
8.000	2B —	 16 hektar kerpiç evler	 Tahıl ve bakliyat tarımı	 Koyun, keçi, sığır ve domuz yetiştiriciliği
9.000	2A	 8 hektar kerpiç evler	 Tahıl ve bakliyat tarımı	 Koyun, keçi, sığır ve domuz yetiştiriciliği  Ceylan avcılığı

Ara Dönem
Ahşap ve saz kulübeler
Tahıl ve bakliyat tarımı
Bitki toplayıcılığı azalıyor
Ceylan avcılığı

10.000

1C
Ahşap ve saz kulübeler
Tarım
Bitki toplayıcılığı
Ceylan avcılığı

1B
Ahşap ve saz kulübeler
Tarım
Bitki toplayıcılığı
Ceylan avcılığı

11.000

1A
Çukur barınaklar
Bitki toplayıcılığı
Ceylan avcılığı

11.500

13. Ebu Hureyra kronolojisi ve buradaki faaliyet.

yunca kullanılan çakmaktaşı ve kemik aletlerde gördüğümüz süreklilikler, günlük döngüde belli bir istikrara işaret eder. Ocağın kulübe içerisine yerleştirilmesi uygulaması değişmedi, böylece, birbirini izleyen kuşaklar aynı şekilde ateşin etrafında toplandılar. Geniş çaplı yerleşik yaşamın tarımdan önce ortaya çıktığı ve tarımın ani bir icat olarak değil, önceki yaşam modeline uyup bu modeli geliştiren bir dizi eklenti olarak başladığı açıktır. Çavdar gibi tarım ürünlerinin yetiştirilmesi ve hasat edilmesi modelini o yılın yapısı oluşturuyordu. Bu ekinlerin ürettiği tohumlarla, yabani tohumlarla yapılan türde lapalar ve ekmekler yapılabiliyordu; bu nedenle, iş ve tüketim modellerindeki süreklilik, mevcut yaşam biçimlerine yeniliğin girişini kolaylaştırdı. İnsanlar, hayvanlar ve bitkiler kuşaklar boyunca birlikte geliştiler, her biri ötekilerin alışkanlıklarını ve gereksinimlerini tanıdı.

Ebu Hureyra, büyüklüğü ve kalıcılığı nedeniyle devrimci bir arkeolojik alan, son buz çağında Güneybatı Asya'da (ya da dünyanın herhangi bir yerinde) gördüğümüz çok az sayıdaki büyük köyden biridir. Çok sayıda insanın birlikte yaşaması yeni sosyal sorunlar yaratmış olmalı. Düşük nüfuslu, hareketli avcı-toplayıcılar çatışmalarla ve güçlüklerle etrafa yayılarak başa çıkabilirler: bir tartışma olduğunda çekip gidebilirler. Birbirlerine yakın bir bağımlılık içinde yaşayan yüzlerce insan içinse bu mümkün değildir. Ian Hodder, Neolitik'te ehlileşen başlıca şeyin bitkiler ya da hayvanlar değil, toplumun kendisi olduğunu düşünür. Hodder'a göre, Neolitik'le ilişkilendirecek bir devrim varsa, sembolizm devrimidir: her biri oldukça yeni anlamlar ve karmaşık süsleme biçimleri sergileyen ve erkeklerle

kadınlar arasındaki gerilimlerle başa çıkılmasını amaçlayan ev biçimleri, taş oymacılığı, gömme biçimleri ve çanak çömlekler. Yerleşik yaşama geçilmesi cinsiyet ilişkilerine yeni bir biçim ve topluluğa giriş ve çıkış yolu olarak doğumla ölüme yeni değerler kazandırdı (doğum konusunda elimizde pek az kanıt bulunuyor, ama ölülerin gömülmesi konusunda önemli miktarda kanıtımız var). Dolayısıyla, yerleşmenin sakinlerinin karmaşık bir ritüel döngülerinin olduğundan kuşkulanıyoruz; kısmen yıllık, kısmense ölüm gibi öngörülemez olayların dayattığı, nesnelere, ocakların konumuna ve ölülerin gömülmesine verilen sembolizmde görebildiğimiz bir döngüydü bu.

Ebu Hureyra I, ocağın etrafında kendi bireysel merkezleri bulunan evlerden oluşan büyük bir köy olarak, bir yaşam merkezi oluşturuyordu. Bu yeni insan topluluklarından ilişkiler ilk olarak yakınlarındaki çevreye, oradansa, deniz kabukları, obsidiyen ve öteki egzotik maddelerin yayılmasının da gösterdiği gibi, daha uzaklara yayıldı. Şaşırtıcıdır ki, günümüzden önce 9400'den sonra oluşturulan yerleşme yine oldukça farklıydı. Evler artık kerpiçten, aralarında pek az boşluk bırakılarak ve yaklaşık 2.000 yıl sürecek bir plan, hizalama ve yapı tarzıyla yapılıyordu. Bir ev elli yılda yenileniyorsa, yerleşmenin yaşamı boyunca yaklaşık 400 yenileme olmuştur. Yerleşme artık çok büyümüştü, günümüzden önce 8300 ila 7300 arasında yaklaşık 16 hektar alan kaplıyordu; burada 5.000-6.000 kişi yaşıyor ve 1.000 ila 2.500 hektar tarlaya ihtiyaç duyuluyordu. Artık beş ehlileştirilmiş tahıl (çavdar, gernik, yabani kaplıca buğdayı ve ekmeklik buğday, iki ve altı kabuklu arpa), mercimek, bezelye ve fiğ yetiştiriliyordu; günümüzden

önce 7300'den sonra bunlara fasulye ve nohut eklenecekti. Ölüler evlerin altına gömülüyordu ve gömülen kadın sayısı erkek sayısından fazlaydı. Bu çağa ait pek çok arkeolojik alanda olduğu gibi kafatasına özellikle önem veriliyor ve genellikle bedenden ayrılıp, bazen de sarılıyordu. Gömülmenin, bedenin ölümden sonra tabi tutulduğu ayrıntılı işlemlerin en son evresi olduğunu gösteren pek çok kanıt bulunmaktadır. Mezarlara hayvan kemikleri, kemik boncuklar ve obsidiyen gibi mezar eşyaları konulabiliyordu; cinsiyetler arasında bu tür eşyalar açısından kesin bir fark görülmemektedir. Günümüzden önce 7000 civarında çanak çömlekçilik başladı ve bu da, muhtemelen, yiyeceğin hazırlanıp sunulma biçiminde çok büyük değişimler yarattı ve, kap biçimleri ve boyalar aracılığıyla, sembolizm için son derece esnek bir araç oluşturdu. Evlerin duvarları ve yerler de boyanıyordu; muhtemelen düzenli olarak yapılan bir işti bu. Tüm Güneybatı Asya'da olduğu gibi, kil ve taştan yapılmış hayvan biçiminde heykelcikler de bulunmuştur.

Ebu Hureyra'daki devasa kerpiç köy, sonradan Güneydoğu Avrupa'dan Orta Asya'ya dek pek çok yerde görülen bu tür çok sayıda Neolitik topluluklarından biridir. Bunların her birinde mimari, çanak çömlek, ekinler ve taş aletler gibi genel ortak unsurlar görülür, ama her bölgenin bu unsurları bir araya getirme biçimi kendine özgüdür. Günümüz Türkmenistan'ında, İran Platosu'nun tabanında ve kuzeye doğru 1.000 kilometre uzanan Kara Kum Çölü'nün kenarında yer alan küçük bir erken dönem Neolitik köyünün kazılarını gerçekleştirdim. Aynı anda 20 ila 30 evin bulunduğu, çok güzel boyalı çanak çömleklerin üretildiği,

tarım ürünü olarak yabani kaplıca buğdayının, ayrıca koyun ve keçinin öne çıktığı, ama insanların gömülmesine dair bir kanıt görülmeyen küçük bir yerleşmeydi burası. Arkeolojik alanın mimarisinin kalıcı olmasına karşın, içinde yaşayan insanların kalıcı olmamaları, düzlüklerle dağlar arasında gidip gelmeleri ve evlerini düzenli olarak inşa edip sonra yeniden inşa etmiş olmaları mümkündür; bu nedenle, hızla gelişmiş olan bu arkeolojik alanda yaklaşık 7000 yıl öncesi civarında en alçak ve en yüksek evlerin tarihleri ayırt edilememektedir. Şu anda Türkiye'de, Ian Hodder'la ekibinin kazdığı, Çatalhöyük'teki arkeolojik alan çok büyüktür, Ebu Hureyra'da rastlanan süreklilik unsurlarının pek çoğu görülür, ama ev süslemelerinde, insan yapımı ürünlerde ve ölülerin gömülmesinde çok daha belirgin bir sembolizme rastlanır. İnsanlar Avrupa'da ve Asya'da ortak kültürler kurdular, ama insanlarla, hayvanlarla, bitkilerle ve maddi dünyayla kurdukları yeni bağlar aracılığıyla oluşan gereksinimler ve isteklere bağlı olarak, ortak unsurları yerel ve kendilerine özgü biçimlerde kullandılar.

Çiftçilik konusundaki eski görüşte icat unsuru vurgulanırdı. Şimdiyse benimseme unsuru önem taşıyor. Her yeniliğin kabul görmesi için kültürel normlara uyum sağlaması gerekir ve çoğu örnekte, benimseme, mevcut uygulamalara uyum sağlamaları için insan yapımı ürünlerle canlı türlerinin biçimlerinin ya da kullanımlarının değişmesi anlamına gelir. İnsanlar, bitkiler ve hayvanlar çeşitli şekillerde birlikte geliştiler; icattan çok, gereksinimlerin sürekli değiştiği bir ortamda birlikte yaşayarak. Jared Diamond'ın tahminine göre, dünyada ağırlığı 45 kilo ya da üzerinde

olan yaklaşık 148 otobur ve etobur türü bulunmaktadır. Bu türlerin yalnızca 14'ünün evcilleştirilmiş olması, öteki 134 türü merak etmeye yönlendiriyor bizi. Tüm dünyada 200.000 yüksek bitki türünden yalnızca yaklaşık 100'ünün ehlileştirilip bir biçimde kullanılıyor olması daha da şaşırtıcı. Modern tarım sektörünün teşvik ettiği yakın tarihli büyük araştırma programlarına rağmen, erken dönemlerdeki yenebilir hayvan ve bitki listelerine neredeyse hiçbir yeni tür eklenmedi. Yediklerimizin büyük çoğunluğu tarihöncesinde ehlileştirilmişti.

Diamond ehlileştirme konusunda yiyecek üretimini vurgulayan işlevci bir görüş benimsiyor. Zebralar huysuz yaratıklardır, bozayı çok büyük ve vahşidir, filse çok yavaş ürer; bu nedenle, aralarından hiçbiri uysal ya da verimli yiyecek kaynakları değildir. Bu etmenlerin yanı sıra, Afrika'da sürü hayvanlarının bol olması nedeniyle ehlileştirme gereksiniminin azalması da bir rol oynar bu durumda. Ne var ki, insanlarla bitkiler ve hayvanlar arasındaki ilişkiler birer ortaklıktır ve yalnızca insan dışı unsurların özellikleri temel alınarak değil, tüm yönleriyle incelenmelidir. İnsanlarda evlilikler zaman zaman tek bir tarafın kusuru yüzünden başarısız olur, ama ender bir durumdur bu; genellikle evliliğin başarısında da başarısızlığında da iki partnerin birden parmağı vardır. Binlerce yıl boyunca, her kıtada bitkilerin, hayvanların ve insanların öyküleri birlikte gelişmiştir.

Ehlileştirme, bu sürecin karşılıklılığını gösterebilmesi açısından yararlı bir terimdir. Ehlileştirme sözcüğü genellikle daha verimli yiyecek kaynaklarına dönüştürmek, uysallaştırmak ya da yetiştirilip işlenmelerini kolaylaştırmak

Bölge	Ehlileştirilmiş Bitkiler	Ehlileştirilmiş Hayvanlar	Kanıtlanmış En Eski Ehlileştirme Tarihi
Ehlileştirmenin Bağımsız Kökeni			
1. Güneybatı Asya	buğday, bezelye, zeytin	koyun, keçi	İÖ 8500
2. Çin	pirinç, darı	domuz, ipekböceği	İÖ 7500'e gelindiğinde
3. Orta Amerika	mısır, fasulye, kabak	hindi	İÖ 3500'e gelindiğinde
4. Andlar ve Amazon bölgesi	patates, manyok	lama, kobay	İÖ 3500'e gelindiğinde
5. Doğu ABD	ayçiçeği, kazayağı	yok	İÖ 2500
?6. Sahil	kocadarı, Afrika pirinci	beçtavuğu	İÖ 5000'e gelindiğinde
?7. Tropik Batı Afrika	Afrika yamları, yağ palmiyesi	yok	İÖ 3000'e gelindiğinde
?8. Etiyopya	kahve, tef	yok	?
?9. Yeni Gine	şekerkamışı, muz	yok	İÖ 7000?
Başka Bir Yerden Kurucu Ürünlerin Gelmesinden Sonra Yerel Ehlileştirme			
10. Batı Avrupa	haşhaş, yulaf	yok	İÖ 6000-3500
11. İndus Vadisi	susam, patlıcan	hörgüçlü sığırlar	İÖ 7000
12. Mısır	cümbez, yerbademi	eşek, kedi	İÖ 6000

14. Dünyanın her bölgesinden bazı ehlileştirilmiş türler.

amacıyla bitki ve hayvan türlerinde gerçekleştirilen fiziksel ve davranışsal değişiklikleri tanımlar.

Ortadoğu'ya ayrıntılı olarak baktık, şimdi de kısaca öteki bölgeleri inceleyelim. Afrika hakkındaki, kısmen sömürgeci tutumların teşvik ettiği tartışmalardan biri, Afrika'da bir şeylerin bir ölçüde icat mı edildiği, yoksa yaşamın tüm unsurlarının dışarıdan mı getirildiği tartışmasıdır. Bu sorular, kısmen, Avrupalıların köken kaygısını gündeme getirir, oysa şeylerin ne amaçla kullanıldığını göstermek çok daha önemlidir. Yakın zamanlarda sığırlar ve koyunlar üzerinde gerçekleştirilen genetik analizleri, her ikisinin de Doğu Afrika'da ehlileştirilmiş olabileceğine işaret etmektedir; ama en azından sığır örneğinde, ikincisi için Hindistan'da, hörgüçlü zebunun kaynağı olan yerde bulunan iki ayrı ehlileştirme merkezi olması mümkündür.

Doğu Afrika'nın sığır kompleksleri, insanların şeyleri kendilerine özgü biçimlerde kullanmalarının mükemmel kanıtıdır; sığır, sütü ve kanıyla önem taşımasına karşın, yalnızca ekonomik bir kaynak değil, günümüzde ve geçmişte uzun bir süre boyunca Nuer, Dinka ve Masai halkları için çok önemli bir sosyal konum unsuru ve sembolizmin başlıca odak noktalarından biri olmuştur. Koyunsa kıtanın güney bölümlerinde önemli bir sürü hayvanı olmasına karşın, Afrika'da hiçbir zaman aynı sosyal önemi edinememiştir. At, eşek ve deve İÖ üçüncü binyılda Batı Asya'da ehlileştirilerek sonradan Afrika'ya getirilmiş, mandaysa bin yıl sonra Araplar tarafından getirilmiştir. Darı (hem hintdarısı hem ragidarısı) Doğu Afrika'da ehlileştirilmiş ve sonradan Asya'ya yayılmıştır. Benim en sevdiğim meyve ve günümüzde Afrika'nın bazı bölgelerinde başlıca ürün olan muzun ardında karmaşık bir tarih vardır; Papua Yeni Gine'de ve Güneydoğu Asya'da iki ayrı merkezde ehlileştirilmiş ve belki de İÖ 1500 gibi erken bir tarihte Güneydoğu Asya'daki merkezden, Hint Okyanusu üzerinden Hindistan ve Afrika'ya geçmiştir.

Bu ehlileştirme ve geçiş listelerine devam edebilirim, ama etmeyeceğim. Doğu Afrika'da bir grup Masai'nin bir ağacın altında oturduğunu, arkalarında yerel olarak ehlileştirilmiş sığırların otladığını, Masailerin pişmiş muzdan oluşan yemeklerini yediklerini, ardından şekerle (Papua Yeni Gine kökenli bir bitki) tatlandırılmış bir fincan çay içtiklerini hayal edin ve aralarından yalnızca son ikisini sömürgecilerin etkisiyle tanıdıkları bütün bu yiyeceklerin ardındaki tarihin karmaşıklığını düşünün. Zaman ve malzemeler açısından tarihleri farklı olsa da, aynı karmaşıklığa

dünyanın her yerinde rastlanmaktadır. Tarımla bağlantılı yeniliklerin pek çoğu faydacı nedenlerden ötürü değil, damak tadının gerektirimleri nedeniyle gerçekleştirilmiştir. Güney Amerika'da en eski ehlileştirme örneklerine İÖ 8000'den önce kıyı şeridinde rastlanır ve sukabağı, patates ve manyok gibi ürünlerin yanı sıra avokado, kırmızıbiber ve fasulye gibi lezzetli yiyecekleri de içerir. Bunlar iç kısımlardaki And bölgelerine İÖ 4200'den itibaren girmiş, lezzetli yiyecekler temel yiyecekler kadar hızlı hareket etmiş ve her vadi kendi ekin listesini seçmiştir. Bugün olduğu gibi geçmişte de yiyecek kimliğin tanımlanmasında büyük önem taşıyor ve her vadi grubunun diyetinde, söz konusu grubu farklı gösterecek küçük ama önemli varyasyonlara rastlanıyordu. Andrew Sherratt'ın da belirttiği gibi, buğday, muz ve patates gibi sonradan temel ürünler olan yiyecekler ilk başta diyete lüks eklentiler olarak ortaya çıkmış, çeşitlilik ve sosyal farklılık yaratmış olabilir. Tek başına ekmekle yaşayamayız ve erken dönemlerde ekmek, insanların mutfağına özel ve lezzetli bir katkı olmuş, tahıl değiştokuşu sosyal törenlerle gerçekleştirilmiş olabilir.

Yaşamın yeni unsurları, yerel olarak geliştirilerek ya da dışarıdan getirilerek oluştu. Rasgele değil, daha yakın tarihli eklentilerde de gördüğümüz gibi, yaşamın yerel mantığına uyan bir süreçti bu. 19. yüzyıl başında Yeni Zelanda'ya getirilen (biraz önce gördüğümüz gibi, ilk olarak İÖ 8000 civarında Güney Amerika'da ehlileştirilmiş) *solanum* patatesini Maori gruplarının kolayca benimsemelerinin nedeni, zaten bildikleri (yine Güney Amerika'da ehlileştirilmiş, ama en az bin yıl önce Pasifik üzerinden geçmiş) tatlı patatesin çok sevilmesiydi. Patatesin (tütünle

birlikte) Sir Walter Raleigh tarafından Britanya'ya getirilmesinden çok farklı bir durumdur bu; bu tür köklü bitkilerin yetiştirilmesi, pişirilmesi ve yenmesi geleneği tahıllara kıyasla çok daha az gelişmiş olduğundan, patates bir süreliğine süs bitkisi olarak yetiştirildi. Günümüzde Britanya'da hiç kimse patatesi yabancı bir yiyecek olarak görmeyecektir elbette. Yeni bir şeyin kabul görmesi için, sonradan insanların yaşamlarını beklenmedik şekillerde geliştirebilecek olsa bile, ilk başta yerel olarak kabul edilmiş şeylerle belli bir uyum göstermesi gerekiyordu. Yenilik olarak kabul edilen tek şey yiyecekler değildi. Son derece esnek bir araç olan çanak çömleğin kabul görmesiyle, şeklin, renklendirmenin, öteki yüzey bezeme biçimlerinin yaratılmasıyla ve, ayrıca, Avrupa kökenli, içinde belki de afyon saklanmış olan haşhaş biçimindeki kaplarda gördüğümüz gibi, formun içindekilerin doğasını yankılayabilmesiyle yeni olasılıklar doğurdu. Yaşam, eskinin belli bir düzeyde sürdürülmesiyle yeni fırsatların keşfedilmesinin bileşimidir.

En tartışmalı alanı en sona sakladım: her kıtanın kendi mitlerinin bulunması olasılığı. Akademik açıdan saygın olanla marjinal olan arasındaki sınırı kolayca aşabilen ruhani ilgi alanlarıyla ve New Age'le doğrudan bağlantılı olan mit, profesyonel arkeologlar arasında zaten tartışmalı bir alandır. On dokuzuncu yüzyıl düşünürleri tarihi sırasıyla mit, din ve bilimden geçen evrimsel bir ardışıklık olarak görür ve bir tek modern Avrupa'nın kanıtlanabilir, nesnel ve etkin bir dil oluşturabildiğini düşünürlerdi. Arkeologların mite çok fazla ilgi göstermelerinin akıldışı bazı inançlar beslediklerini gösterebileceği düşüncesine baktığımızda, bu tutumun bazı çevrelerde varlığını hâlâ koruduğunu

görüyoruz. Ritüel tartışması arkeolojide hâlâ sürüyor, ama bu tartışmada, daha çok, bir ritüel yönü bulunduğu düşünülebilecek eylem modellerine bakılıyor ve inançların içeriği genellikle göz ardı ediliyor. Batı düşünce geleneğinde mitlere iki şekilde eğilinir: ilk olarak, mit gerçeğin zıddıdır ve kurgu gerçek değildir; ikinci olarak, *mythos*'un dünyayı anlama yolu olarak *logos*'tan (akılcı düşünce) aşağı görüldüğü, Antik Yunanlara dek uzanan tezatta, mit, akılcılığın zıddıdır. Hem akıldışı hem de gerçekdışı olan düşünce ve duyguların incelenmesi zaman kaybından başka bir şey değildir; çocuklarımızın diş perisine ya da Noel Baba'ya inanmaktan zamanla vazgeçmelerini isteriz. Ama, burada da, kullandığımız terimlerin dünyayı incelerken benimsediğimiz yaklaşımı önyargılarla bezediğinin ve dünyadaki pek çok kişi açısından son derece etkili bir güç olmasının, miti biraz daha ciddiye almamız için yeterli neden olduğunun farkında olmalıyız. Mitle büyüyü şu şekilde birbirlerine bağlayacağım. Mit, dünyayla ilişkimizle ilgilidir; dünyanın her yerinde mitlere rastlanması, insanların var olmayı bir mesele olarak gören varlıklar olduklarını gösterir. Mitler insanların, hayvanların, bitkilerin ve genel olarak dünyanın kökenini anlatırlar; ayrıca, dünyanın sonundan ve bundan sonra olacaklardan da söz edebilirler. İnsanların birbirleriyle ve kozmosun öteki güçleriyle nasıl ilişki kurması gerektiğinden ve bu ilişkilerin kurallarını çiğnemenin tehlikelerinden bahsederler. Genellikle yoğun bir dil ve imgelem içerirler; anlatılmakla kalmazlar, önemli unsurların iletilmesi için insan yapımı ürünler ve oradaki kişiler üzerindeki etkisinin güçlendirilmesi için dans, esrime ve uyuşturucular kullanılarak harekete de dökülürler.

Büyü mitin müttefikidir, ama dünyayı yorumlamak ve betimlemek yerine, dünyaya müdahale edip onu değiştirmeyi amaçlar. Pek çok yerde ölüm insani nedenlere bağlıdır; dolayısıyla, sorumlunun bulunması ve adalet önüne çıkarılması için kehanet ve büyüye gerek vardır. Aynı biçimde, örneğin metalin eritilip dökülmesi gibi önemli dönüşümler için şartların uygun olması gerekir; bu şartlar arasında metal ustalarının ritüelle arındırılması, doğru tılsım ve sihirlerin kullanılması ve, ayrıca, ateşin ve gerekli ekipmanların uygun biçimde kontrol altına alınması yer alır. Büyü yapanlar için büyü öznel bir durum değil, tıpkı bilimin kendi uygulayıcıları için olduğu gibi, dünyanın üretici güçlerine ulaşılmasını sağlayan nesnel bir kuvvettir. Bilimle büyüyü kıyaslamak, bilimi alçaltmak ya da bilim karşıtı bir tutum benimsemek değil, bilimi dünyayı etkilemekle ilgili daha eski geleneklerin içerisine yerleştirmek demektir. Bilimle büyü arasındaki en büyük fark, bilimin, insan katılımcılarının ruhani ya da ahlaki durumuna pek az önem vermesidir; büyücü içinse bunlar yaşamsaldır. Kafa karıştırıcı ahlaki ve kozmolojik boyutunun soyulup atılması, bilimin uygulamadaki verimliliğini artırıp onu eşi görülmemiş bir düzeye taşıdı. Bunun bedeliyse çok açık: bir şeyin yapılmasının gerekip gerekmediğiyle ilgili soruların bilimsel süreçten atılması, ahlaki meselelerin bilimsel süreçten dışlanması.

Tüm kıtaların kendi mitleri ve büyüleri vardır. Bunların her ikisi de genellikle nesnelerle ilgilidir. Kuzey Amerika'da Algonkin, İrokua ve Siu dillerini konuşanların renklere ve bu renklerin görüldüğü nesnelere bağlı ortak dini inançları vardı; renkler arasında en önemlileri

kırmızı, beyaz/gökyüzü mavi-yeşili ve siyahtı. Kırmızı, örneğin, şiddet ve savaş gibi antisosyal eylem bağlamlarını belirtiyordu; beyaz ve gökyüzü mavi-yeşili zihinsel kararlılığı, bilgiyi ve en taşkın varoluş biçimlerini ifade ediyordu; siyahsa biliş yokluğuna işaret ediyordu. Belli renklerdeki maddeler –beyaz deniz kabukları, boncuk işleri için kirpi dikenleri, kaya kristalleri, yerel bakır, gümüş ya da renkli taşlar– yer ya da su altındaki, farklı efsun topluluklarının koruyucu ruhları olan (örneğin, boynuzlu yılan, panter ya da ejderha gibi) varlıklarla ilişkilendirilirdi. Mitolojik anlamı bulunan nesnelerin edinilmesi ve kullanılması, insanın esenliği ve doğal dünyanın doğurganlığı açısından yaşamsal önem taşıyordu. Zenginlik, Avrupa'daki servet anlamından çok, tıbba yakındı; sağlığı ve esenliği korurdu ve bilgece kullanılması gerekirdi. Bir "töz dönüşümü" süreciyle, yerel nesnelere atfedilen değerler Avrupa kökenli ticari malları da içerecek şekilde genişledi. Bu ön-tarih döneminde, Avrupalılar yerel ilişkiler ağına beraberlerinde getirdikleri ticari malların önemi sayesinde girebildiler: belli sosyalleşme biçimlerinin temeli maddiyattı. Bu kuzey bölgelere gelen malların kaynağının Meksika'ya dek dayanması, kıtanın büyük bölümünde ve Yerli Amerikalı popülasyonlarının kökenlerinin dayandığı Sibirya'nın bazı yerlerinde ortak bir inanç sistemi bulunduğuna işaret ediyor. Muhtemelen derin tarihsel köklere dayanan bu ortak inançlar arasında yer, su ve gökyüzü ülkelerinin ayrılması ve dua edenlerin her bir bölgenin ruhlarına erişmek için geçtikleri merkezi bir eksenin bunları birbirine bağlaması yer alır. Dünyayı söz konusu insanlara yarar sağlayacak bir biçimde etkileme aracı olan "tıp" da dahil olmak

üzere, güç kavramları çok önemlidir. Düş deneyiminin ve şamanların, ayrıca tinsel dünyadan gelen kutsamanın tasdiki olarak hediyelerin ve şölenlerin her yerde büyük önem taşıdığı görülür. Daha önce de görmüş olduğumuz gibi, güç ve etki kavramları maddi şeylerde somutlaşmıştı ve, bu nedenle, Batı düşüncesinde yaygın olarak gördüğümüzün aksine, ruhanilikle materyalizm arasındaki antiteze rastlanmıyordu.

Avustralya yerli halklarına baktığımızda da, tüm kıtada, Avrupalıların Düş Görümü olarak bildikleri ortak inanç biçimlerine rastlanır. Dünyanın yaratıldığı dönemde, ata ruhlar, yerküre yüzeyinde hareket ederek, çevrenin kaya oluşumları, ırmaklar, ağaç kümeleri ya da su delikleri gibi fiziksel yönleri, bitkiler, hayvanlar (ataların pek çoğu köpekbalığı, dingo ya da yılan biçimindeydi ve bu hayvanlar sonradan söz konusu grubun totemi ya da kutsal hayvanı oldu) ve insanlar da dahil olmak üzere, her bölgenin özelliklerini şekillendirdiler. Düş Görümü öyküleri çevrenin yaratılışının fizik ve kimyasıyla ilgili değildir yalnızca; yaratılış öyküleri, başka tür ve insanlara karşı doğru davranış biçimlerine dair imalar da içerir. Düş Görümü'nün izleri Avustralya boyunca uzanır, birbirlerinden çok uzaktaki insanları birbirine bağlar ve bu izler şarkı, resim ve dansta toplanabilir (Bruce Chatwin'in *Songlines* adlı kitabı bu ritüel çevreye dair olağanüstü çağrışımlarla doludur). Avcılık ya da toplayıcılık gibi, Avrupalılara yalnızca pragmatik görünebilecek etkinlikler, toprağın ruhani güçlerine saygı duyulmasını ve onlarla bağlantı kurulmasını gerektirir. Düş Görümü ideolojisi zamansız, ama her daim mevcut bir geçmişle aradaki bağlantıdır ve arkeolojik kanıtlar

günümüzde hâlâ kullanılan ve belki de 30.000 yaşında olan bazı kaya sanatı motifleriyle bağlantının ne denli eski olduğuna işaret eder. Avustralya'da ulaşılmış başlıca kanıt kaynağı olan taş aletlere, muhtemelen, kaynaklarının rengine, parlaklığına ve kudretine bağlı olarak estetik ve ruhani nitelikler atfedilmişti; taşın kesilmesi ve yonga çıkarılması süreçlerini anlamayı kozmolojik önemini anlamaktan daha kolay bulan tarihöncesi uzmanı için bunların hepsi birer meydan okuma.

Avrupa, Asya ve Afrika'da yaygın ve evrensel olarak görülen mitoloji daha azdır ve bunun nedeni, kısmen, bu kıtalar arasındaki karşılıklı bağlantıların karmaşıklığı, kısmen de örneğin Budizm, Hinduizm, İslam ve Hıristiyanlık gibi çeşitli kutsal kitap dinlerinin bunların üzerini örtmüş olmasıdır. Hint-Avrupa dillerini konuşan insanların ortak panteonları, dini ve mitolojik inançları olup olmadığı Avrupa'da çok tartışılmıştır. Bu alanda çekişme konusu olacak çok şey var, ama Homeros adıyla bildiğimiz bir kişi tarafından kâğıda dökülmüş olan *İlyada* ve *Odysseia*'nın yalnızca Yunan değil, aynı zamanda çok daha geniş çaplı bir Avrasya değeri olan öykülerin ilk kez yazımı olması ihtimalini gündeme getirmek istiyorum. Bu doğruysa, yazının başlamasıyla birlikte tarihöncesinin sona ermesi, daha genel olarak Demir ve Tunç Çağı Avrasya'sının inanç sistemlerine bir pencere açabilir.

Her kıtada insanlar yerel bitki ve hayvanlarla yakınlaşmışlardır. Lama, tatlı patates ve kırmızıbiber Güney Amerika'da, inek, darı ve biranın Afrika'da yaşadığı gelişime benzer, yine de farklı bir biçimde bir beslenme temeli ve lezzet oluşturmuştur. Kıtalarda insan kapasiteleri,

dünyayla kurulan yerel ilişkilere bağlı olarak, farklı biçimlerde keşfedilmiştir. Bunun nedeni, kısmen, her kıtanın maddi kaynaklarının farklı olmasıdır, ama aynı zamanda her bölgenin büyü, mit ve dönüşüm mantığına da bağlıdır. Her kıta kendi yönünü izlemiş, Avustralya'yla Amerika kıtaları, Avrasya ve Afrika'ya kıyasla özellikle ayrı yollar izlemişlerdir. Bu ayrılık insan, fikir ve nesne dolaşımının önüne geçmemiş, ama yeniliğin kabulünün her zaman yerel kültürel mantıklara dayanmasını gerektirmiştir.

Ortakçılık, hızlı ve devrimci bir süreçten çok, yavaş ve kesintisiz bir süreçtir genellikle; ama bu, hızlı değişimin asla gerçekleşmediği anlamına gelmez. Bu sürekliliğin kökleri, insan nüfuslarında görülen ve Pleistosen'e dek inen uzun vadeli istikrara dayanır. Bu bölümde bitkilerle hayvanlar üzerinde yoğunlaştım, insan yapımı ürünlereyse yalnızca kısaca bir göz attım. Bir sonraki bölümde maddi kültürü ele alacak ve tüm insan beceri ve düşünceleri demeti için kullandığımız bir kısaltma olan insan zekâsıyla arasındaki bağları inceleyerek işe başlayacağım.

V. Bölüm

İNSANIN SOSYAL YAŞAMININ DOĞASI

Irmağın bir kıyısında duran bir kişi, karşı kıyıdakine bağırır: "Öteki tarafa nasıl geçtin?" İkincisi yanıtlar: "Sen öteki taraftasın ya."

Kimlik, bakış açısına bağlıdır. Kimlik tanımları iki (veya daha fazla) tarafa bölünmeyi içerebilir ya da daha üstü örtülü ve değişken ayrımlar kullanılabilir. Kimlik, aynı zamanda, öteki tür ve şeylerle geliştirdiğimiz ortakçılık ilişkilerinden oluşur; bu nedenle, herhangi bir oluşumdaki sosyal tutkalın keşfedilmesi sosyal analizde çok önemli bir rol oynar. Bizim için kimliğimizden daha az önemli pek az şey vardır, ama tanımlanması daha zor da pek az şey vardır. Belki de bu önemden ve bu güçlükten ötürü, tarihöncesi yazımında kimlik meseleleri her zaman çok önemli olmuştur. Bizim gibi insanların var olmaya başlayışını tanımlamak ya da yabancı olanla aramızdaki mesafeyi ölçmek, her zaman için en önemli meseleler arasında yer almıştır. Bizim ve onların kim olduğu, başkalarına ve maddi dünyaya karşı davranma biçimimizin çeşitli unsurlarının bir bileşimidir

ve bu da sosyal yaşamımızın doğasına dayanır. Kimlik ve sosyallik birbirleriyle ve zekâ ya da duyarlık kavramlarıyla yakından bağlantılıdır. Kimlik meselelerini insanın sosyal yaşamının karmaşıklıkları arasında izleyeceğim bir çizgi olarak alacak ve kimliği belli bir anlamda, bilinçli eylem anlamında kullanacağım. Merkezi ve tanımlayıcı bir kavramla, yani zekâ kavramıyla başlayalım işe.

İnsan zekâsının tarihöncesi

Darwin şaşkınlık içindeydi. 18 Aralık 1832'de, Tierra del Fuego'nun güney ucu yakınlarındaki Good Success Körfezi'nde karaya çıkarak, *Beagle*'la yaptığı ve yaşamını değiştiren yolculuğun ilk aşamalarında, bölgenin "vahşi adamlarıyla" ilk kez karşılaşmıştı. İlk gördüğü şey, soğuğa rağmen çıplak olan ve geminin içindekilere doğru bağırarak çılgınca el kol işaretleri yapan insan figürleriydi. "Yabani adam bedbaht bir yaratıktır," diyecekti acıyarak.

> Herhangi bir dini tapınmalarının olduğuna inanmak için bir nedenimiz yok, (...) farklı kabilelerde hiçbir yönetim şekli ya da şef yok, (...) bu insanların dili bizim kavramlarımıza göre anlaşılır olarak nitelenmeyi pek de hak etmiyor, (...) bazı alanlardaki becerileri hayvanların içgüdüleriyle karşılaştırılabilir, çünkü deneyimler sonucunda geliştirilmemiş.

Bütün bu eksikliklerin görüldüğü yabani adamın başlıca özelliği, yabaniliğiydi. Duyguları üzerinde hiçbir kont-

rolü olmadığı için, akıl yürütmesi zordu; kendisi üzerinde kontrolü olmadığı için, dünyanın geri kalanını kontrol etme yeteneği yoktu. Daha önceleri yakınlardan geçen gemilerin Tierra del Fuego sakinlerine zor anlar yaşattığı ve tepkilerinin nedeninin bu olabileceği gerçeği anlaşılan Darwin'in aklına gelmemiş ve davranışlarını tümüyle akıldışı olarak yorumlamıştı. Duyguların yabaniliği üzerinde akılcı kontrolün gelişmesi, Victoria çağının dönemin dünyasına ve insanın ilerleyişine dair görüşünün merkezinde yer alıyordu. Victoria çağının bir önceki bölümde karşılaşmış olduğumuz ve büyü, din ve bilim sıralamasıyla ilerleyen evrim tipolojisine göre, büyü alanına, dünyanın işleyişine müdahale etme yönündeki akıldışı ve hatta duygusal umutlar egemendi; bilimin prosedürleriyle karşılaştırıldığında yersiz umutlardı bunlar.

Zekânın tanımlanması güçtür; tanım sayısı, bu tanımları yapan insan sayısı kadar çok olacaktır. Ama tanımların pek çoğunda, bilginin akılda tutulmasından sorun çözümüne, yaratıcı ve yenilikçi düşünceye ve daha önceden gerçekleştirilmemiş eyleme dek bir tayfı izleyen bazı temel özellikler görürüz. Tanımların çoğu zihinsel faaliyetle ilgilidir, bedenin beceri ve yeteneklerine fazla önem verilmez. İnsan zekâsının tarihini çıkarırken, bedenin becerileri ve insan yaşamının örneğin duygular gibi akıldışı sayılan unsurları üzerinde duracak olmam herhalde artık sizi şaşırtmayacaktır.

Britanya'nın en olağanüstü tarihöncesi arkeolojik alanlarından birinde kazı yapma şansına eriştim – Güney Oxfordshire'da, Uffington'daki Beyaz At Tepesi. Beyaz At, Uffington'daki tepenin yamacının hemen altında yer



15. Uffington'daki Beyaz At.

alan, insan yapımı, tebeşir bir figürdür ve biraz da formunun ve hatlarının güzelliğiyle öne çıkar.

Bir anıt olarak Beyaz At, çoğu öteki anıta benzemez. Antik anıtların günümüze ulaşmalarının nedeni büyük ve anıtsal olmaları, zamanın ve hava şartlarının yıpratıcılığına direnebilmeleridir. Ama tebeşir bir figür olan Beyaz At'ın bakıma ihtiyacı vardır ve eski tebeşirle otlar temizlenip üzerine yeni beyaz tebeşir yerleştirilerek düzenli olarak temizlenmezse, Güney İngiltere'nin bu sulak kısmında, arka plandaki yeşilliklerin arasında kaybolup gidebilir. Beyaz At'ın tabanındaki tortuların güneş ışığına en son maruz kaldığı tarihin saptanması, Beyaz At'ın 3.000 yaşında olabileceği gerçeğini ortaya çıkarmıştır. Her on yılda bir temizlenmesi gerektiğine göre, Geç Tunç Çağı'nda inşa edilmesinden bu yana en az 300 kez temizlenmiş olmalı-

dır. Günümüzde bu arkeolojik alanın ait olduğu National Trust, kent yaşamının gerilimlerinden bunalanlar için açık hava kursları düzenlemektedir ve bir stres atma kursuna giderek belki de At'ı temizlemek mümkündür. 19. yüzyıl ortalarına dek temizlik işi Uffington köyü tarafından yapılırdı; temizlik, aynı zamanda tepeden aşağı peynirlerin yuvarlandığı, at yarışlarının düzenlendiği ve tahta bir silahla rakibin kafasından kan akıtma amaçlı tehlikeli "tek yüzlü kılıç" oyununun oynandığı Mayıs şenliklerinin bir parçasıydı. Thomas Hughes'un *Tom Brown's School Days* (Tom Brown'ın Okul Günleri) adlı romanında bu temizliklerden birinden etkileyici bir anlatımla bahsedilir; *The Scouring of the White Horse* (Beyaz At'ın Temizlenmesi) adlı kitabıysa daha da ayrıntılıdır. 19. yüzyılda, bu tür olaylar, yeni demiryolu sisteminin taşıdığı binlerce insanı bölgeye çekiyordu. Tarihsel anlatılar 16. yüzyıla dek iniyor; Romalıların, Anglo-Saksonların ve Normanların gelişine rağmen sürdürülen daha eski temizliklerin nasıl olduğu konusundaysa ancak tahmin yürütebiliriz.

Beyaz At'ın insan zekâsı hakkındaki tartışmalarla ne ilgisi var? Beyaz At'ın yaratılması ya da üç bin yıl boyunca her on yılda bir temizlenmesi, herhangi bir sorun çözücü zekâ kavramı içerisine girmiyor, ama maddi dünyanın yönlendirilmesi aracılığıyla sosyal ilişkilerin sürdürülmesi anlamında daha genel bir bakım kavramıyla uyuşuyor. Atın temizlenmesi mekanik bir eylem değildi ve onyıllar ya da yüzyıllar geçtikçe atın önemi zamanla değişmiş olmalı: bir sembolün insanlar arasında ilişkiler yaratıp bu ilişkilerin yönlendirilmesinde kullanılması, kendi açısından, yeni semboller yaratılması kadar zordur. Atı inşa eden Tunç

Çağı insanlarının güdüleri her ne olursa olsun, bunlar arasında stres atma kurslarının yer almadığına emin olabiliriz.

Maddi dünyanın duyular üzerindeki etkisiyle ilgili estetik kaygılar da herhalde büyük önem taşıyordu. Tebeşir At'ın Downland'ın yeşil çimenleri arasındaki beyazlığı, daha geniş çaplı bir sembolizmin bir parçasıydı belki de. Erken Demir Çağı'nda atın yanına bir hisar inşa edildiğinde, hisarın tabyaları belki de tebeşirle karşı karşıya duruyordu. Çok uzak mesafelerden görülebilen hisar ve Beyaz At birlikte güçlü bir anlam oluşturacak, hisarın birkaç kilometre güneyine, tebeşir yüzeyin içine kazılmış, yeşil arka plan üzerinde beyaz bir çizgi oluşturan hendek bu anlamı daha da güçlendirecekti. Bizim dünyanın estetik nitelikleri olarak düşündüğümüz şeyin yönlendirilmesi, "değer" sözcüğünü en geniş anlamıyla kullanırsak, belli değerler atfedilmiş insan ilişkilerinin yaratılmasında büyük rol oynuyordu. At, hisar ve çizgisel hendek örneğinde, bu değerlerin ne olduğundan emin olamayız; ama hem çevreye hem de topraktan yayılan güçlere sahip olma bileşimi, herhalde, Beyaz At figürünün değerlendirilmesinde büyük öneme sahipti. Çevrenin renklerinin ve niteliklerinin giysilere, evlere ve insan yapımı ürünlere nasıl yansıdığı konusunda ancak tahmin yürütebiliriz, ama Britanya'nın bu bölgesinde tarihöncesinin daha sonraki zamanlarında yaşamış insanlar çanak-çömlekleri, metal ürünleri, dokuma ürünlerini ve ayrıca şarkı, öykü ve dansları içeren zengin, estetik bir dünyada yaşamış olmalılar – bunların üretilmesi ve değiştokuşu, hem yerel düzeyde hem daha uzak mesafelerde kurulan insan ilişkilerine değerler atfedilmesine katkıda bulunmuş olmalı. Gerçekten de tarihöncesinin daha ileri dönemlerine

geldiğimizde Britanya'ya Baltık'tan kehribar, Akdeniz ya da Kızıldeniz'den mercan ve Batı ve Orta Avrupa'nın pek çok yerinden çeşitli madenler gibi maddelerin girdiğini görüyoruz. İnsanların ufukları genişti ve bir bireyin ya da grubun konumu, tüm Britanya ve Avrupa'da başkalarıyla ilişkiler kurup bunları yönlendirebilmelerine ve tunç, altın ve kehribarı en etkili sosyal tiyatro biçimlerinde kullanmalarını sağlayacak doğru tarz duygusuna sahip olmalarına bağlıydı. Çanak çömlek, metal ya da tekstil ürünlerinin sosyal ilişkiler kurmak için yönlendirilmesinin kökeni Neolitik'e ve daha öncesine uzanan dünyayı şekillendirme biçimlerine dayanıyordu. Victoria Çağı'nda Beyaz At Tepesi'nde gerçekleştirilen etkinlikler, burada gerçekleştirilen köklü bir sosyal olaylar geleneğinin parçasıydı; taşıdığı anlam sürekli olarak değişmişti elbette, ama evrensel güçlerin memnun edilmesiyle ve grubun profilinin yükseltilmesiyle ilişkili karmaşık bir güdü kümesiyle bağlantılıydı.

İnsan zekâsının insanın ve maddenin yaratıcı bir bileşimi olduğu düşüncesi III. Bölüm'de öne sürdüğüm temel bir tezime dayanıyor: sosyal yaşamını maddi dünyayı şekillendirme yoluyla yaratan tek hayvan türüyüz biz. Atın temizlenmesi pek fazla teknik bilgi gerektirmeyen bir iş (ben bile yaptım!), ama sosyal sonuçlarına dair derin bir anlayış gerektiriyor. İnsan zekâsı teknik açıdan gelişmiş eylemlerden sosyal açıdan yaratıcı eylemlere dek uzanan bir tayf içinde yer alır ve sosyal olanla maddi olanı farklı bileşimler içerisinde birleştirmesi mümkündür. Antropolog Alfred Gell, yapım süreçlerini ya da bu süreçlerin sonucu olan ve insanları hayrete sürükleyen insan yapımı ürünleri tanımlamak için "sihir teknolojisi" terimini yaratmıştır.

Nesnenin hayret gibi duygular uyandırma gücü, dünyanın harikalarından bir parçayı nesnelere damıtıp akıtmak için gerekli teknik bilgiye ve doğru kozmolojik konuma sahip kişi olan üreticinin gücünü artırdı. Büyüleyici bir nesne olan Beyaz At, geçmişte olduğu gibi bugün de bizi hayrete ve spekülasyonlarda bulunmaya sürüklüyor ve atı ilk yapanların güçleri, asıl niyetleri bu olmasa bile, bu açıdan kalıcılığını koruyor.

Kısacası, bu noktada Darwin'le aynı fikirde değilim – geçmişte yaşamış insanlar, gelişmiş bir akıl melekelerinin olmaması yüzünden kontrolsüz duyguların egemenliğinde olma anlamında yabani değillerdi. Duygular güçlü olabilir ve arada bir kontrolü ele geçirebilir, ama aynı şey düşünce için de geçerlidir. Düşüncenin öngörülebilir, doğrusal ya da kontrollü olmaması gibi, duygular da rasgele, öngörülemez ya da kontrolsüz değildir. Bir düşünce bizi aniden pençesine alabilir ya da bir duyguyu yavaş yavaş geliştirebiliriz. Ama Victoria çağında yaşamış çoğu kişi için insan tarihi, aklın duygular üzerindeki kontrolünün giderek artmasının öyküsüydü; eskisi kadar sık ifade edilmese de günümüzde de varlığını koruyan bir görüş bu. Peki ama, ya duyguyla düşünceyi açık bir biçimde birbirlerinden ayıramazsak? İlham durumu, dünya hakkında yeni bir histen ve dünyayı sözcük ve nesnelerde biçimlendirmekle ilişkili yeni olasılıklardan doğan güçlü bir entelektüel ve duygusal deneyimdir. Son derece kontrollü ve öngörülebilir duygusal yaşamlar süreriz çoğu zaman; güçlü duygular ya öngörülemez olaylar aracılığıyla doğar ya da ritüel eylemleri yoluyla bilinçli olarak uyandırılır. Ritüellerin pek çoğu, yaşayanların dünyasına ölümün girişiyle başa çıkmak, do-

ğum sevincini iletmek ya da ergenlik ayinlerini vurgulamak için tasarlanmış olduğundan, ritüel ve öngörülemeyen aslında bağlantılıdır.

Dönüşüm, maddi ve sosyal dünyaların birlikte yönlendirilmesi üzerinde odaklanan bir zekâ kavramının merkezinde yer alır. Ve dönüşümler, büyü ve ritüelle kuşatılmış tehlikeli süreçlerdir. Sebep ve sonuç konusundaki Batılı görüşler, biyoloji, fizik ve kimya aracılığıyla bilinen fiziksel süreçleri, insan dünyasını oluşturan sosyal ilişkilerden ayırır. Metal eşya üretimi için ısı teknolojisinin, maden cevheri ve alaşımları kimyasının ve tunç ya da çeliğin üretilmesi için gerekli olan doğru eylem sıralamasının ve malzeme bileşiminin bilinmesi gerekir. Batılılar üretime katılan kişileri fiziksel süreçleri anlamakta şu ya da bu derecede vasıflı ve deneyimli, doğru zamanda doğru şeyi yapabilen teknisyenler olarak görürler. Dini inançlarının ya da cinsel perhizlerinin üretimlerinin sonucu üzerinde hiçbir etkisi olamaz. Pek çok Afrikalı metal işçisi içinse, metal üretimi, daha geniş çaplı üretim ve dönüşüm süreçlerinin bir parçasıdır; çanak çömleğin fırınlanması gibi maddi üretim biçimleriyle olduğu kadar, bir çocuğun rahme düşmesi ve doğumuyla da bağlantılıdır. Afrikalıların dünyayla ilgili anlayışlarında insanın doğurganlığı, yiyeceklerin yetiştirilip işlenmesi ve zanaat üretimi, insan dünyasıyla tinsel dünyanın insanın esenliğinin sağlanmasında işbirliği yaptıkları dönüşüm döngüleri içerisinde birbirine bağlanır. Batılılar, fiziksel sebep ve sonucun ampirik olarak anlaşılmasına dayalı teknolojiyle, temelde anlamsız bir hokus pokustan ibaret olan, metal işçilerini her şeyin yolunda gittiğine ikna eden psikolojik bir unsur olmaktan

öteye gidemeyecek büyüyü birbirlerinden ayırırlar. Afrikalı metal işçilerinin pek çoğu için madenin eritilmesi bir kadının doğum yapmasına benzer bir süreçtir ve ocakların çoğu dişilik sembolleriyle süslenir; erkek metal işçileri baba rolünü üstlenirken kadınlar süreçten kesinlikle dışlanır ve demirin işlenmesi sırasında erkek metal işçileriyle kadınlar arasında sekse izin verilmez. Cinsel ilişkinin ısı ürettiğine, kadının kanıyla erkeğin menisinin ısınması sonucunda çocuğun oluştuğuna inanılır. Yemek yaparken ısının kullanılması da insan yaşamı için çok önemlidir. Demirin işlenmesi sırasında üretilen ısı aşırı düzeyde ve tehdit edicidir. Silah yapımında ve şiddet amacıyla kullanılabilmesi, demiri tehlikeli bir madde haline getirir; bu nedenle, metal işçileri arasındaki en ufak bir uyuşmazlık ya da zararsız bir kaza sonucu bile olsa dökümhanede tek bir damla kan dökülmesi, yaptıkları işin başarısızlıkla sonuçlanmasına yol açacaktır. Teknik uzmanlıkla ritüel bilgisi, bilimle büyü arasında ayrım yapılmaz; Batılılar bunları ne şekilde sınıflandırırlarsa sınıflandırsınlar, metal işçilerinin zanaatlarının her yönünde ustalaşmış olmaları gerekir ve, bu nedenle, yaşamlarının diğer alanlarında ya güçlü ve nüfuzlu kişiler ya da tehlikeli dışlanmışlar olurlar.

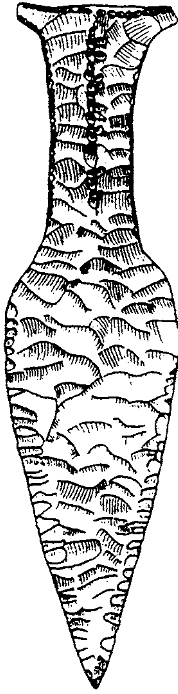
19. ve 20. yüzyıl etnografyalarından, yakın geçmişte yaşamış metal işçilerinin bilgi ve becerileri, atölye ve aletleriyle ilişkili sembolizm hakkında bazı şeyler biliyoruz; aynı sembolizmi sözcüklerin bize erişemediği tarihöncesine doğru izleyebiliriz ve gerçekten de Sahra altı Afrika'da demir üretimiyle ilişkili inançların yaygınlığı, ne kadar eski olduklarına işaret eder. Batı ve Güney Afrika'da tarihöncesine ait, göğüs ve kadın cinsel organları olan ocaklar

bulunmuştur ve bazı bölgelerde, dönüşüm sürecinde yine ısının kullanıldığı yemek pişirme kaplarında da benzer süslemelere rastlanır. Modern Batı düşüncesinin Demir Çağı'nın başlamasına eşlik eden teknolojik ya da ekonomik gelişmeler olarak gördüğü şey, en azından 1.500 yıl önce Afrika'da demir işçiliğinin geliştirilmesiyle uğraşmış kişiler tarafından bambaşka bir biçimde algılanmış, yeni insan ilişkileri kümelerinin yaratılmasında ve dünyanın muktedir olduğu dönüşümlerle ilgili fikirlerin geliştirilmesinde yeni fırsatları temsil etmiş olmalıdır. Metal üretimi konusunda Batılı algıların mı yoksa Afrikalı algıların mı daha doğru olduğuna karar verme ve dolayısıyla bilimle büyü arasında seçim yapma meselesi değil bu; ikisinin de kendilerine özgü yararları var. Ne var ki, bir konuda Afrika algılarının daha gerçekçi olduğunu savunacağım. İnsan, sosyal ilişkilerini maddi dünyayı yönlendirme yoluyla yaratan tek türse, insan ve nesne üretiminin ortaklığını vurgulamak, fiziksel süreçlerle insanın sosyal yaşamı arasındaki bağın hakkını teslim etmek anlamına gelecektir; bu durumda, çocuk üretimiyle metal üretimi arasında ince bağlar bulunacaktır. Fiziksel ve sosyal ilişkilerin nasıl birlikte dönüştüğü düşünülürken zekâ kullanılır ve bu da, fiziksel süreçlerle sosyal süreçlerin anlaşılmasını gerektirir. Batı bilimi fiziksel süreçler üzerine lazer ışını tutuyor, ama dünyayla insanların birlikte çalışmalarıyla ilişkili büyü duygusunu kaybetmiş durumda. Tarihöncesini anlamak, bu büyüyü biraz olsun geri kazanmamıza yardımcı olabilir.

Dönüşümler yalnızca insanlar ve şeyler arasındaki değil, aynı zamanda doğası gereği estetik olan çeşitli türlerdeki insan yapımı ürünler arasındaki bağlantılarda da göz-

ler önüne serilir. Avrupa'da tarihöncesi dönemde gümüş ve altın görüntüsü kazandırmak için belki de tunçların yüzeyleri parlatılıyordu; 4.000 yıl boyunca gömülü kaldıktan sonra yeniden yaratılıp değerlendirilmesi zor uygulamalar bunlar. Tunçtan altına uzanan bir değerli madeni nesneler tayfı vardı ve tunç kap formlarının çanak çömlekçiliğe yansımasıyla bu tayf daha da genişledi. Çin'de kullanımı Neolitik'e ve daha da öncesine dayanan yeşimin büyük önem taşıması nedeniyle, tunçta yüzey rengi olarak yeşil teşvik ediliyordu. İÖ 6500 civarında, Mezopotamya'da üretilen Samarra dönemi boyalı çanak çömleklerinde, çanak çömlekten önce kullanılan sepetlerin örgülerini taklit eden süslemeler vardı; çanak çömlek yapımının doğuşuna, sepetlerin kille kaplanması katkıda bulunmuş olabilir. İskandinavya'da Geç Neolitik dönemde incelikle biçimlendirilmiş çakmaktaşı hançerlerde, daha güneyde, Kuzey Almanya düzlüklerinde ve Orta Avrupa'da moda olmuş bakır hançerler taklit ediliyordu.

Batı Pasifik'te, Papua Yeni Gine'den Samoa'ya kadar olan bölgede, İÖ 1500'den itibaren görülen Lapita çanak çömleklerinde, belki de insan derisi üzerine dişli aletlerle yapılmış dövmelerin taklit edildiği karmaşık dişli bezemeler vardı. Bir kap taşıyan dövmeli bir insan, kısmen kilden kısmen deriden yapılmış karmaşık bir süsleme alanının bir parçasını oluşturuyordu. Dünyanın pek çok yerinde insanlarla hayvanların birlikte gömülmüş ve benzer muamele görmüş olmaları, hayvan olmakla insan olmak arasında önemli düzeyde bir çakışma olabileceğine işaret ediyor. Nesneler, insanlar ve hayvanlar, bizim tanımlayacağımız şekliyle birden fazla insan yapımı ürün sınıfına uzanan çağ-



16. İskandinavya'dan, Geç Neolitik'e ait çakmaktaşı hançer.

rışımlar taşıyor ve insanın estetik duyularını ve becerilerini sınayan geniş bir metaforik çağrışımlar aralığı yaratıyordu belki de. Burada da, her birinin ardında kendi kıtasal tarihleri bulunan farklı estetiklerle karşılaşıyoruz.

İnsanlar dünya hakkında sınırsız sayıda ayrım yapmayı öğrenirler – gözlerinizi kapayıp giysilerinize dokunarak kaç kumaşın dokusunu ayırt edebileceğinize bir bakın. Öteki

duyular için de aynı şey geçerlidir. Kaç yemeği kokusundan tanıyabilirsiniz? Evinizdeki herkesi merdivenlerde yankılanan ayak seslerinden tanıyabilir misiniz? Mavinin kaç tonunu görebilirsiniz? Bu ayrımlara ben estetik derim, bu gündelik bir estetik olsa bile. Dünyada belli bir şekilde yaşayabilmek için dünyaya iliştirdiğimiz değerlerdir bunlar. Değerlerin, duyuların eğitilmesi yoluyla öğrenilmesi gerekir. Dünyanın bu estetik değerlerinin karşılığı, uyandırdıkları insan tepkileri aralığıdır. Algılarımıza iliştirilmiş duygulardır bunlar – merdivende duyduğumuz belli bir ayak sesi bizi rahatlatabilir de ürkütebilir de, mavi hayreti de çağrıştırabilir kutsallığı da; bir koku içimizde tiksinti uyandırabilir. "His" sözcüğü dünyaya dair duyusal değerlendirmelerimizle duygular arasındaki bağı bir oranda yansıtır çoğunlukla – bir şeyin fiziksel olarak verdiği his, belli bir durum hakkında hissettiklerimize bağlanabilir. Hislerimiz incinebilir ya da hiçbir şey hissedemeyeceğimiz derecede katılaşabilir. Ve hislerimiz, örneğin, belli bir kişi ya da durum hakkında, "İçimde kötü bir his var," derken olduğu gibi, sezgiye açık, keşfe yönelik ya da belirsiz olabilir. Hislerimiz, akılcı düşünceden farklı olsalar da, dünyaya dair zekâya dayanan değerlendirmelerimizin bir parçasıdır ve dünyada yönümüzü bulmamızda yaşamsal önem taşıyan fiziksel ve duygusal bileşimi sunarlar.

Zeki olmak insan beyninin zihinsel faaliyetinden ibaret değildir; görme, dokunma, koklama, tatma ve işitme duyularımızı tek başına ya da birlikte içerir. Duyularımızın çeşitli biçimlerde, tuncun farklı tonlardaki yeşilliğini ya da bakır bir hançerin ağırlığını değerlendirecek şekilde geliştirilmesi gerekir. Sinestezi, duyu girdilerinin birbirine

karıştığı bir durumdur. Bu durumun görüldüğü kişiler için şekillerin kokusu ve seslerin rengi olabilir, bu da hem kafa karıştırıcı hem de yaratıcı, üst üste binmiş bir duyu sistemi yaratır. Başta Orta Amerika kültürleri olmak üzere kimi kültürler dünyaya karşı, analojik usavurmayla dolu çok-duyulu bir yaklaşım geliştirmişlerdir. Kolomb öncesi çağlarda Orta Amerika'da (Meksika ve hemen güneyindeki ülkeler) bilinen metaller bakır, altın ve gümüşten ibaretti ve bunların hiçbirinin yeterince keskin bir kenarı olmadığından başka maddeler aradılar. Kesici aletlerin başlıca kaynağı, 20.000 yıl öncesinden itibaren Batı Pasifik, en azından 10.000 yıl öncesinden itibaren Ortadoğu ve binlerce yıldır Doğu Afrika dahil olmak üzere dünyanın pek çok yerinde yaygın olarak kullanılan ve ticareti yapılan, obsidiyen adlı volkanik camdı. Bir tür cam olan obsidiyen öteki cam türleri kadar keskindir ve günümüzde hâlâ hassas göz operasyonlarında kullanılmaktadır. Tarihöncesi uzmanı için obsidiyenin en önemli avantajlarından biri, kaynaklarının pek çoğunun kimyasal açıdan gayet belirgin olmasıdır; bu sayede, obsidiyen aletlerin izi sürülerek kökenlerine ulaşılabilir ve bu da uzun dönemler için ticaret modellerinin yeniden kurulabilmesini sağlar. Orta Amerika'da son 3.000 yıla ait arkeolojik alanlarda obsidiyenin kaynağının bulunması ve değişen obsidiyen işleme yöntemlerinin anlaşılması için büyük çaba harcanmıştır. Obsidiyen daha çok ekonomik terimlerle algılanır (ekonomi konusuna aşağıda tekrar geleceğim), ama başka önemli unsurların da hesaba katılması gerekir. Obsidiyenin iki yönü üzerinde durulabilir. İlk olarak, yanardağlarla ve dolayısıyla yeraltıyla ilişkilidir; tarihöncesinin ileri dö-

nemlerinden itibaren madenciliğinin yapılmış olması bu bağı daha da güçlendirmektedir. Tapınaklar çoğunlukla yanardağların yakınına, yerin yıkıcı güçlerinin yakınlarına kurulurdu ve kutsallık, yaratma ve yıkım arasındaki bağlar, obsidiyenin sosyal ilişkiler oluşturma gücünün açıklanmasına katkıda bulundu. En azından tarihöncesinin ileri dönemlerinden itibaren, obsidiyen bıçaklar, kurbanın öldürülüp kalbinin çıkarılmasında kullanılabilen ölüm ve kurban araçlarıydı. Aztekler büyülü kehanet araçları olarak, tanrılarla temasa geçme aracı olarak obsidiyen aynalar kullandılar; Azteklerden de önceye dayanan ve sömürgecilik dönemine de kalmış bir kullanım biçimi bu.

Obsidiyenin karanlık gücü alışılmadık keskinliğine ancak kısmen dayanıyor, evrenin yaratıcı ve yıkıcı güçleriyle arasındaki bağ bu gücü artırıyordu. Aynı zamanda, hükümdar malı olan ve yerel bir alana yeşillik ve doğurganlık getirebilecek olan yeşimle, tanrılarla bağlantılı olan ve mavi gökyüzündeki bulutlar gibi duman salabilen turkuvazla da metaforik bir ilişki içine yerleştirilirdi. Batılı ekonomi kavramı yararlılık, insan işgücü ya da enderliğe dayanan bir değerler ölçeği üzerinden işler. Özellikle de tanrılara bir insan kalbi sunmak istediğinizde obsidiyen yararlıydı, ama değeri yararından çok, daha gizemli çağrışımlara dayanıyor ve, bu sayede, kaynağından kilometrelerce ötedeki yerlerde insan ilişkilerini etkileyebileceği muğlak, ama güçlü nitelikler kazanıyordu. Maddi şeyler bir değil, birçok duyuyla değerlendirilir ve bu da, duyusal girdiler karışıp birbirine girdiğinden, dünyaya karşı sinestezik bir tepki vermemize yol açar. Obsidiyen bir bıçağın keskinliğini tenimizde hissedebilir, gözümüzle rengini görebilir,

bıçağın çınlama tonunu duyabilir ve ağırlığını elimizde hissedebiliriz; bütün bunlar, bu maddeyle ve potansiyelleriyle ilgili hissimizde birleşir.

Bilim gibi ekonomi kavramı da insanları ve nesneleri böler ya da, daha doğrusu, yalnızca belli şekillerde, insan gereksinimlerinin doyurulması etrafında birleşmelerine izin verir. Fiziksel gereksinimlerin vurgulanması, daha sonraki insan tarihini, nüfus artışı ve kimi insanların ötekilere dayattığı yokluk nedeniyle daha temel insan gereksinimlerinin öne çıkmasına dayanarak anlamamıza izin verebilir. Oysa ki, insan nüfusunun düşük ve güç yapılarının toplumsal piramidin dibindekiler için daha az yoksullaştırıcı olduğu erken dönemlerde, yiyecek ve barınak sağlayıp herkesin kalori gereksinimini karşılamak görece kolaydı. Zamanla gereksinim ve kullanımdan başka değerler gelişip nesnelerle nesneler ve nesnelerle insanlar arasında daha karmaşık ve iç içe geçmiş ilişkiler kurulabilmesini sağladı. Daha geniş çaplı insani değerlerin öneminin yalnızca zorunluluğun ağırlığı olmadan geliştiği tarihöncesinde tümüyle ekonomik bir analizin anlamı kalmaz. Modern dünya üzerinde gerçekleştirilen çalışmalarla keskinleşen analiz araçlarından pek çoğunun, örneğin ekonominin yöntemlerinin, tarihöncesinin değerlerine uygulandığında birer araç olarak yetersiz kaldığı görülmektedir.

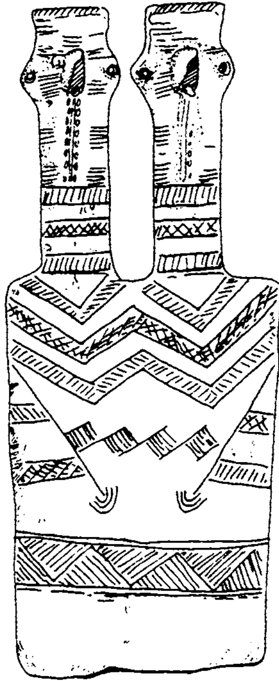
Cinsiyet ve cinsellik

Nesnelerin duyusal niteliklerinden doğan estetik değerler, insanların sosyal varlıklar olarak davranma biçimini

etkiler. Nesnelere iliştirilen değerlere kısaca baktık; şimdi de bedenlere bağlanan değerlere bakalım. Tüm insan toplumlarında görülen başlıca unsurlardan biri cinsiyet ayrımıdır, ama tüm insanların cinsiyet ayrımı yaptıklarını söylemek, hepsinin aynı ayrımları yaptığı anlamına gelmez. Yakın tarihli cinsiyet analizinin klişelerinden biri, cinsiyeti, insanların biyolojik cinsiyet ayrımlarından çıkarttıkları kültürel kullanım olarak görmektir. Cinsel organlar, beden boyutu ve biçimi açılarından kadınla erkek arasında görülen fiziksel farklılıklar cinsiyet yaratımının hammaddeleridir, ama öykü bu kadardan ibaret değildir. Pek çok grupta ikiden fazla cinsiyet ayrımı yapılır (Hindistan'ın *hicra*'ları ya da Yerli Amerikalı grupların İki Ruhları, ne kadın ne de erkek olan kişilerin ünlü örnekleridir) ve kimilerine göre cinsiyet sabit değil, bireylerin içerisine yerleştirildikleri durumun bir türevidir. Örneğin, Papua Yeni Gine'de belli durumlarda penislerin doğum yapabilmesi, tümüyle erkek organı olmak yerine geçici olarak dişi organı olmalarına yol açar ve ergenlik ayininde penisten alınan kan âdet kanına eş olarak görülür, erkekler için doğurganlık gücü ve dişi kirlenmesi tehlikesi çağrışımları taşır.

Knapp'la Meskell, Kıbrıs'ta bulunmuş, Kalkolitik (Bakır Çağı) ve Tunç Çağı'na ait bir dizi insan figürü tasvirini incelemişlerdir.

Bu heykelciklerin, bu dönemlerde birey olmanın, kendini ayrı bir varlık olarak yaşamanın ne anlama geldiği, bu benlik bilincinin yaş, statü, cinsiyet ya da etnik kökene göre nasıl değişebileceği ve bunun belli bir zaman ya da yerde bir kadın ya da erkek olmak gibi bir kültürel deneyimi nasıl yarattığı konusunda bir yorum sunduğunu dü-



17. Dhenia'dan (Denya, Kıbrıs) kırmızı cilalı iki başlı heykelcikte bireysel yüz işaretleri ve mücevherler görülüyor.

şünüyorlar. Kimi araştırmacılarsa, bazılarında hem penis hem de vulva olmasına rağmen, insan figürlerini ya erkek ya da dişi olarak sınıflandırmışlardır. Ayrıca, temelde kilden yapılan Tunç Çağı figürlerle Kalkolitik'e ait taş kolyeler arasında yapılan ayrımı da sorguluyorlar. Kaçınılmaz olarak, bazıları bu figürleri ana tanrıça olarak görmüşler-

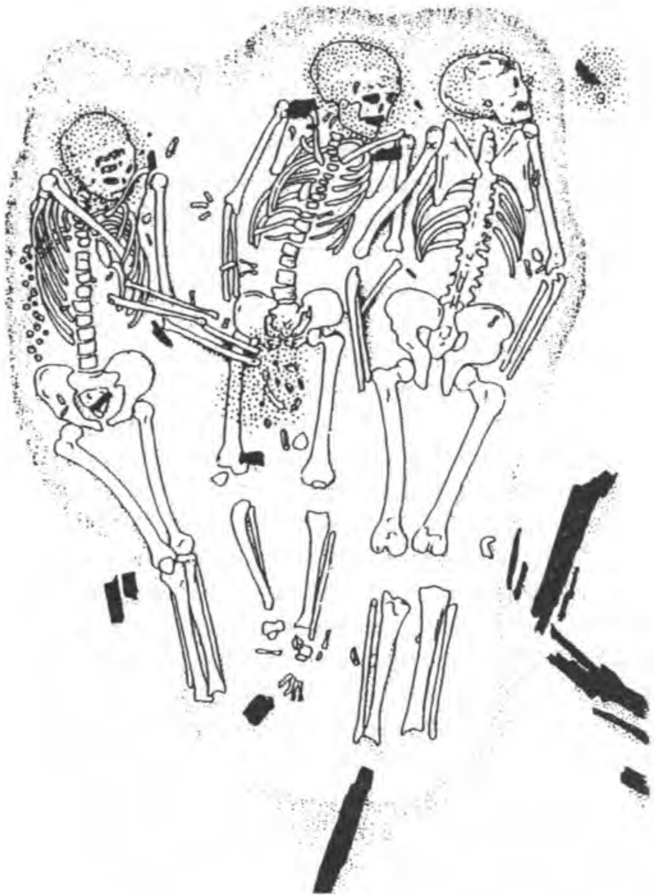
dir, ama Knapp'la Meskell bu figürlerin pek çoğunu, farklılıkları vurgulamak yerine, kadınla erkeğin cinsel özellikleri arasında uyum sağlama çabaları olarak görmektedirler. Tunç Çağı boyunca, bireysel süs eşyalarıyla mücevherleri ve ayrıca maske, dövme ya da yüz boyası olarak yorumlanabilecek yüz süslemeleri olan figürler üzerindeki vurgu güçlenir. Daha erken dönemlerdeki toplu mezarlara kıyasla, Tunç Çağı'nda tek başına gömülen kişi sayısı artar. Birey tanımındaki güçlenme, yerleşme sayısının artıp yerleşmelerin büyüdüğü, zanaat teknolojilerinin geliştiği ve tarımsal üretimin seçkinlerin ortaya çıkışıyla bağlantılı olarak arttığı bir arka planda gerçekleşir. Knapp'la Meskell, bireyciliğin modern bireycilikle aynı terimler içerisinde düşünülmemesi gerektiğini ve insanları sabit cinsiyet, yaş ve sınıf ayrımları içerisinde görmek yerine, cinsiyetin ve öteki kimlik unsurlarının bir tayf olarak var olduğu, insanların bu tayfta kişiliklerinin çeşitli yönlerini geliştirmeyi seçebilecekleri ve belki de yaşamlarının çeşitli dönemlerinde bu seçimi gözden geçirip değiştirebilecekleri bir sosyal akışkanlık çağını düşünmemiz gerektiğini vurgularlar. Maddi dünyanın mücevher, giysi, kozmetik ya da dövme aracılığıyla insan bedenine vurduğu damga, gücünü sabitlikten ve katılıktan değil, esneklikten ve stratejiklikten alabilen, sosyal açıdan belirgin kategoriler yaratılmasında büyük önem taşır.

Cinsiyet biyolojik bir kaza ve biyografilerimizin değişmeyen bir boyutu olarak miras alınan şey değil, yaratılıp sahnelenen bir şeydir. Cinsiyet içeren kimliğin yaratılması karmaşık bir iş olabilir ve bir dizi maddi destek gerektirir. Avrupa'da Üst Paleolitik dönemin Venüs heykelcikle-

ri günümüz Ukrayna'sından Fransa'ya dek pek çok yere yayılmıştır. Özenle biçimlendirilmiş bu kil ya da taş heykelcikler, insanların doğurganlığıyla ve genel olarak kültürel manzarayla ilişkili ana tanrıçalar olarak görülürdü. Daha yakın zamanlardaysa heykelciklerin âdet öncesi ve menopoz sonrası durumlar da dahil olmak üzere üreyebilen bir kadının tüm yaşam çevrimini temsil ettiği ve kız çocuklara kadın bedenini öğretmek için kadınlara özgü bir eğitim yolu olarak kullanılmış olabilecekleri öne sürülmüştür. Heykelcikler kadınlar tarafından gizlice yapılıp kullanılmış olabilir ve bu da, kadınla erkek arasında belli bir ayrım olduğuna işaret eder. Ya da, günümüz dünyasında pek çok yerde gördüğümüz gibi, genel sosyal üreme eğitimi açısından kadının doğurganlığı ve gebelik metaforları önemli olduğundan, erkek çocukların yetişkinliğe geçirilmelerinde kullanılmış olabilirler. Bu durumda, erkeklik kadın bedenine gönderme yapılarak kurulmuş olabilir ve bu da gizli kadın ayinleri imgesinin çağrıştırdığından daha bütünleyici bir cinsiyet ve olasılıkla cinsellik kavramına işaret eder. Üst Paleolitik'te cinsiyet ilişkilerinin durumu ne olursa olsun (bunun saptanması kuşkusuz çok güç), görünüşe bakılırsa, roller ve ilişkiler doğrudan beden biyolojisinden okunmak yerine, heykelcikler gibi maddi formlar aracılığıyla sahneleniyordu.

Heykelciklerden biri, günümüzde Çek Cumhuriyeti sınırları içinde yer alan Dolni Vestonice'deki arkeolojik alandandır. Son Buz Çağı'nın doruk dönemine ait, pek çok yaşam yapısına ve mezara dair kanıtlar içeren çok büyük bir açık hava alanıdır burası. Burada bizi ilgilendiren mezar, sığ bir çukurda yan yana yatan üç kişinin mezarıdır.

Dış taraflardaki iki beden anatomik açıdan erkek gibi görünmektedir, ortadakininse cinsiyeti belli değildir, ama kadın olabilir. Sırtüstü yatırılmışlar ve üzerlerine ağaç dalları yerleştirilerek yakılmışlardır. Delikli deniz kabukları ve kurt ve Kuzey Kutbu tilkisi dişleri gibi beden süsleri ya da giysi parçacıkları günümüze ulaşabilmiştir. Bedenlerinde özellikle de kafaların etrafına bol miktarda kızıl aşıboyası serpilmiştir. Ortadaki figürün uylukları arasında aşıboyası görülmektedir ve sol taraftaki figür ellerini ortadakinin kasık bölgesine uzatmıştır. Kasık bölgesinden kuyruksokumu kemiğine bir kazık geçirilmiştir ve ortadaki figüre bakıyor olmasına karşın, ortadaki bu figür başını çevirmiş, bakışlarını solundaki kişiye yöneltmiştir. Fiziksel antropolojik analiz ortadaki kişide *coxa vara* adlı, hafifçe topallayarak yürümesine yol açacak, doğuştan gelen bir kalça sorunu olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bu kişiyi her açıdan merkezi kişi, fiziksel özellikleriyle onları belirleyen kişi olarak görmek, muğlaklık ve farklılığın yorum ve eylemlerini güçlendirdiğini düşünmek çekici görünmektedir. Bu mezardaki sembolizmin ne olduğunu asla tam olarak bilemeyeceğiz. Bir kutlama olabilir, cinsel bir suçun cezası (popüler yorumlar arasında en gözde olanı – dedikodu gazetelerinin sürekli peşinden koştuğu türde bir aşk üçgeni) ya da zamansız ölüme bağlı olabilir. İki figürün cinsel bölgelerinin özellikle seçilmiş gibi görünmesi bizi cinsiyet konusunu düşünmeye yöneltir ve bol miktarda kızıl aşıboyasına rastlanmasının âdet kanıyla ya da başka türde bir kanla bağlantısı bulunabilir. *Guardian*'ın televizyon yorumcusu Nancy Banks-Smith'in kısmen bu mezarla ilgili bir programı eleştirirken dediği gibi: "Onlar şifreli gömüldüler ve biz anahtarı kaybettik."



18. Dolni Vestonice'deki üçlü mezar.

Dolni Vestonice'deki mezar cinsellik imalarıyla cinsiyet muğlaklığını birleştirir, yaşamın bu iki boyutunun pek çok yer ve zamanda insan eylemlerine iliştirilen değerler açısından büyük önem taşıdığını vurgular. Cinsellik ve cinsiyet, bedenlerimizin fiziksel doğasıyla bunların toplumsal etkilerinin birleştiği, bir tarafta bedenin biyolojisi ile öteki tarafta kültürel eylem alanı olarak genellikle ayrı gördüğümüz iki yönün birbirine geçtiği noktalardır. Doğa ve kültür bu şekilde ayrılamayacak denli karmaşıktır; ikisi de ötekinin temelini oluşturmaz. Dolni Vestonice'deki gömülme biçimleri söz konusu bireyler için ve genel olarak toplum için güçlü bir deneyimler kümesine işaret eder; bu üçlü gömülmeye ne tür bir sosyal tiyatronun yol açtığını bilmiyoruz, ama ölüm sonrasında görülen katılaşma geçtikten sonra gömülmüş gibi görünmeleri, bunun hızlı bir süreç olmadığını düşündürmektedir. Deneyimin fiziksel vurguları, yarattığı etki açısından büyük önem taşıyordu: gömülmek için en iyi giysileri giydirilirken bedenlerin çürümesinin başlangıç aşamasında olması, hâlâ hayatta olanlar için önem taşıyan sessiz pandomim rollerini oynamaları, belki de gerçek kanla karıştırılmış olan aşıboyasının serpilmesi, cesetlerden birine kazık sokulması ve cenazenin sonunda birdenbire alevlerin parlaması, üçlünün kardeşlerinin ya da ebeveynlerinin zaten gergin olan duygularını daha da güçlendirecekti ve bu duyguların ne olduğu –sevinç mi, korku mu, tiksinti mi, rahatlama mı– ya da toplumun çeşitli üyeleri tarafından hepsinin birden mi yaşandığı konusunda ancak tahmin yürütebiliriz. Bedenlerimiz zevk, mutluluk, acı ve üzüntünün sahneleridir. Ama bedenlerimiz yalnızca özel duyu tiyatroları değildir.

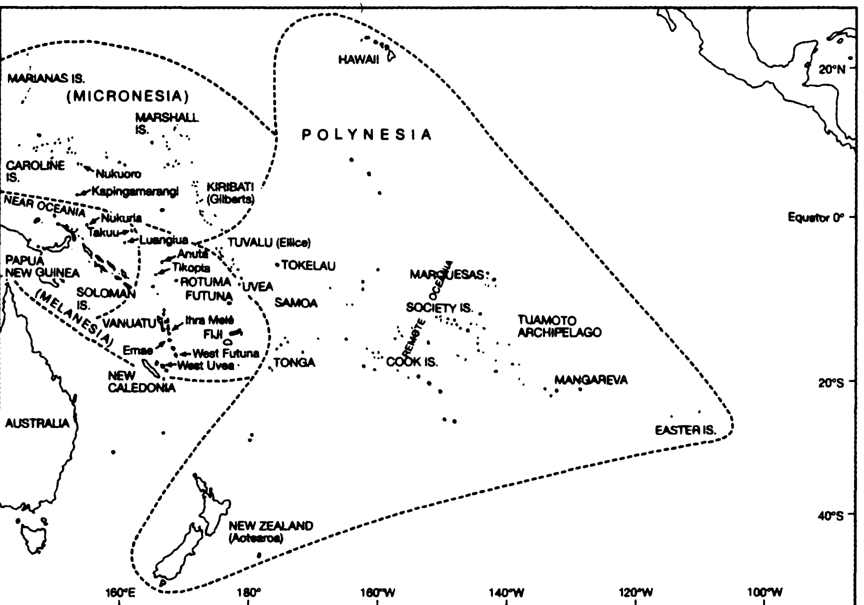
Seks aracılığıyla ya da fiziksel bakımla doğrudan, duyu ve duyguların eğitimi yoluyla dolaylı olarak başkalarının bedenlerine bağlıdır. Duyusal deneyim, genellikle acı içeren ergenlik ayinlerinde ya da dans gibi performans formlarında sosyal olarak kullanılır. Cinsiyet ve cinsellik, bedensel varlığın yönleri ve kimliklerimiz açısından yaşamsal eylemlerdir. Bu kimliklerin geçmişte kalmış şifrelerini çözmek tarihöncesi uzmanı için zordur, ama ne denli önemli oldukları düşünüldüğünde, bu konuda büyük bir çaba harcamamıza değer.

Keşifler

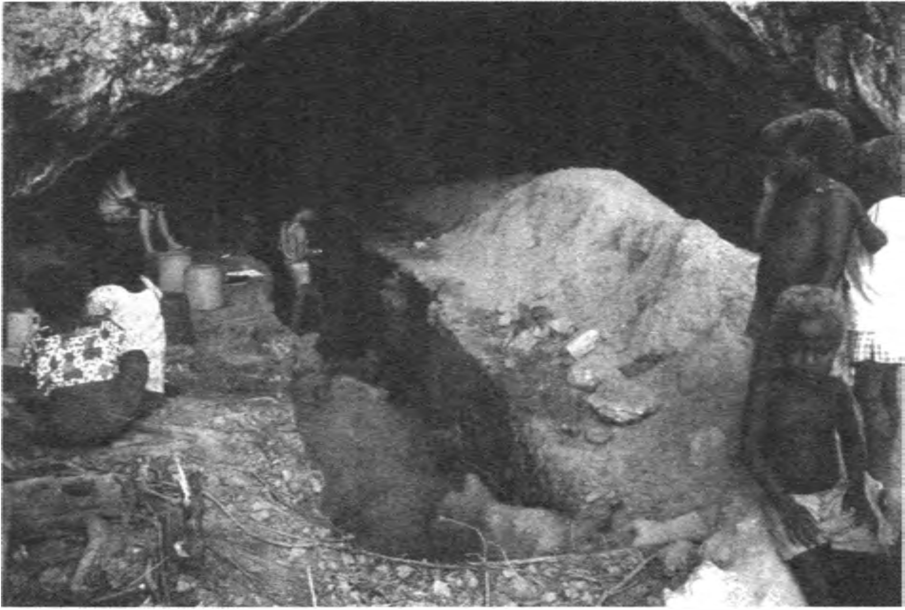
Dünyaya karşı zekice bir yaklaşım, kısmen, yenilikle karşılaşma ya da yeniliğin yaratılması yoluyla sergilenir. Dünyada yeni yerlerin keşfedilmesi ve buralara yerleşilmesi insanların toplumsal ve fiziksel bilgilerini geliştirerek bu süreç sırasında yeni beceriler yaratılmasını sağlar. Daha önce de görmüş olduğumuz gibi, modern insan kısmi istisna olarak Antarktika hariç yerküre yüzeyinin tamamını son 40.000 yıl içerisinde kolonileştirmiştir. Dünyanın insanın yerleştiği son büyük bölümü bir kıta değil, Pasifik Okyanusu olmuştur. İnsan yaşamının Pasifik'e uzanması, kendi fiziksel beceri kümeleri ve fiziksel dünyayla insan dünyasına karşı kendi duyarlıkları olan yeni var olma yolları yarattı. Avrupalılar denizlere açılma ve denizlerde yön bulma yeteneğini bir dizi teknik icat ve yeniliğin sonucu, sorun çözebilen bir zekânın somut ürünü olarak görürler – kişinin üzerinde bulunduğu enlemi bilme yeteneği, kro-

nometreleri, astronomik gözlemleri ve haritaları içeren bir öyküdür. Okyanusların en büyüğü olan Pasifik'in yaklaşık 3.500 yıl öncesinden başlayarak aşılması ve bin yıldan az bir süre önce Hawaii, Paskalya Adası ve Yeni Zelanda'ya yerleşilmesi nasıl mümkün oldu? Bunun için gerekli beceri ve yeteneklerin ardında uzun bir tarihöncesi var.

1985'te, Papua Yeni Gine'nin büyük adalarından biri olan New Ireland'ın doğu kıyısındaki büyük, kuru bir mağara olan Matenkupkum adlı arkeolojik alanda kazı yapıyordum. Mağara Pasifik Okyanusu'nun resifi dövdüğü yerden birkaç metre uzaktaydı ve kazı yaparken mağaradan dışarıya baktığımda, hemen önümde, ama ufkun ötesinde, binlerce kilometrelik açık deniz olduğunun bilincine varabiliyordum. Bir sonraki kara parçaları, kolayca gözden kaçırılabilecek olan küçük Kiribati adalarıydı (eskiden Gilbert ve Ellice adaları); bu adalardan sonraysa Kuzey Amerika'nın batı sahiline dek denizden başka hiçbir şey yoktu. Matenkupkum, günümüzdeki kumsalın yukarısındaki taraçanın üzerinde bulunan mercan kalkerde yer alan, büyük, açık bir mağara. "Yelyutan mağarası" anlamına gelen adını, yerküre etrafındaki uzun yolculuklarının bir noktasında mağaranın tavanındaki yarıklarda yuva kuran bu kuş türlerinden alıyor. Matenkupkum'un ortasındaki sarkıtın bir kadının ruhunu taşıdığına, bu kadının dolunaylı gecelerde resifte görülebildiğine, ama iyi bir ruh olduğuna inanılıyor ve mağara tehlikeli bir yer olarak görülmüyordu. Kazı ilerlerken, mağarada eriştiğimiz buluntuların insanın Pasifik'i kolonileştirme öyküsü içerisinde nereye oturduğunu ve insanların bu engin denizleri ilk başta nasıl geçmiş olduklarını merak ettim.



19. Pasifik Okyanusu.



20. Papua Yeni Gine'de, New Ireland'daki Matenkupkum Mağarası'nın kazı sırasındaki görüntüsü.

Mağarada baş döndürücü buluntular gizliydi. Bu buluntulardan bazıları, Pasifik'in kolonileştirilmesinden oldukça farklı bir öykü anlatıyordu. İkinci Dünya Savaşı'nda, Matenkupkum'un kıyıda, bir operasyon merkezinden ötekine uzanan telefon hattını korumak amacıyla silahlandırılmış mevzilerden biri olduğu dönemde, Japon askerleri mağaranın önüne bir siper kazmışlardı. Siperdeki kulplu kapları, botları, mermileri ve sake şişelerini çıkarmamız dokunaklı bir arkeolojiydi. Yerlilerden bir adam o dönemde öğrendiği ve Amerika'nın yıkılmasıyla ilgili olduğunu belirttiği Japonca bir şarkı söyledi bana. Utanmış görünüyor, ne tepki vereceğimi bilemiyordu. Ne hissedeceğimi bilemedim. İkimiz için de belirsiz bir andı.

Öteki buluntularsa çok farklıydı. Mağaranın toprağının üst seviyelerinde, insanların günümüzde de yaptıkları gibi, bir ocağın temeli olarak geniş mercan kalker levhalar yerleştirilmişti. Benimle birlikte kazıya katılan yerliler heyecanla bu ocağı hangi atalarının yaptığı ve neden bu olayla ilgili hiçbir şey bilmedikleri konusunda tahminler yürütüyorlardı. Ocakla bağlantılı olarak çok sayıda valabi ve kuskus (ağaçlarda yaşayan bir keseli hayvan) kemiği, yenilebilecek boyutta sıçanlar, resiften gelme binlerce deniz kabuğu ve ayrıca resif ve derin deniz balıklarının kalıntılarını ve obsidiyenden küçük yongalar da dahil olmak üzere çok sayıda ilkel taş alet bulduk. Kazıp çıkardığımız birikintinin büyük bölümü, ocak kaynaklı küldü. İnsanların mağaranın arka tarafındaki yağmur ormanında ve çayırlarda hayvan avladıkları, ama daha çok aşağıdaki resiften deniz kabukluları ve balık topladıkları bir kampa işaret eden kanıtlardı bunlar. Daha kazı sürerken, obsidiyenin

yaklaşık 350 kilometre uzaklıktaki New Britain'ın yanardağlarından geldiğinden emindik. Yerel oldukları açıkça görülen bir malzeme kütlesi arasında, uzak mesafeler arası temasın işaretleri vardı. Ocak katmanlarının yaklaşık bir metre altındaysa farklı tipte bir birikintiye rastladık. Yerel taş aletlerle balıklar ve deniz kabukluları hâlâ oradaydı, ama kara hayvanı olarak bir tek yılan ve kertenkele kemiklerine rastladık, obsidiyense yoktu. Malzeme çok daha azdı ve ocağa ya da ateş yakılmasına dair hiçbir kanıt görülmüyordu.

Öğlen vakti balıkla kurutulmuş bisküvi yerken oturup okyanusu seyreder ve buluntularımızı gözden geçirirdim. Mağarada hiç çanak çömlek olmaması ya mağaranın Yeni Gine'nin bu bölümüne 3.000 yıldan biraz uzun bir süre önce çanak çömleğin ilk kez gelmesinden önce kullanıldığına ya da kullanılan çanak çömleklerin bu mağaraya bir şekilde hiç girmediğine (ki bu olası görünmüyordu) işaret ediyordu. Obsidiyenin ya da ocakların ilk ne zaman kullanıldığını bilmiyorduk, ama birkaç bin yıl öncesi mantıklı görünüyordu. En dipteki katmanlar çok farklı bir yaşam türünün ürünü gibi görünüyordu, ama dipteki kabuklar renklerini hâlâ koruyor ve bu da bu alt birikintilerin çok eski olabileceği yönündeki işaretlerle çelişiyordu. Tarihöncesi uzmanları şeylerin yaşına önem verirler; bilinmeyen arkeolojik topraklarda çalıştığım için Matenkupkum buluntularının yaşı, bunları bilinen öteki arkeolojik alanlardaki buluntularla karşılaştırmak ve bir anlam çıkarmak için başvurabileceğim ilk yoldu. İleride göreceğim gibi, bu arkeolojik alandan bir anlam çıkarabilmeme yardımcı olacak, doğrudan karşılaştırılabilir başka buluntular yoktu.

Bir yıl sonra, Sydney'deki Avustralya Müzesi'nde gerçekleştirilen ve bu keşif seferinin sonuçlarının bir bütün olarak sunusunun yapıldığı bir konferansta yaşanan bir sahneye bakalım şimdi. Matenkupkum'daki kazılar, 14 ayrı ekibin Papua Yeni Gine'nin adalarında kazı yaptığı ve Jim Allen'la benim organize ettiğimiz daha geniş çaplı bir projenin parçasıydı. Hayatımda yaptığım en zor iştir bu. Sydney konferansı büyük bir işin ilk sonucuydu; heyecan doruktaydı. O sabah, güneydoğu Asya'dan ithal, Yeni Gine'de keşfedilmiş ilk tunç buluntusuyla, Lapita dönemine ait, yaklaşık 3.000 yaşında, suların resifin sığ suları üzerine inşa edilmiş evlerin ve ayrıca bitkilerin, deniz kabuğu aletlerin ve son derece girift dişli desenlerin görüldüğü olağanüstü Lapita çanak çömleğiyle içe içe geçmiş obsidiyenlerin kalıntılarını korumuş olduğu harika bir arkeolojik alanlar dizisi hakkında yapılan konuşmaları dinlemiştik. Hiçbir zaman abartıya başvurmayan deneyimli bir arkeolog, bazı çanak çömleklerin yeniden kurulumlarını gördüğünde tüylerinin diken diken olduğunu söyledi; geçmişte kalmış beceri ve duyarlıkları o derece güçlü bir biçimde uyandırıyorlardı. New Ireland'daki üç ayrı mağara alanı hakkında da bilgi edinmiştik; bunlardan ikisinde birikintiler günümüzden önce 15.000'e tarihlendirilmişti, üçüncüsünün tarihlendirilmesiyse güçtü. Dördüncü mağara Matenkupkum'du. Bir kadın öğrenci, tezi için üzerinde çalıştığı kazı sonuçlarının sunumunu yaptı. Heyecanlı olduğunu biliyordum; bu ilk önemli konferans bildirisiydi, son derece seçkin ve eleştirmeye hazır bir dinleyici kitlesi önünde konuşuyordu ve sonuçlar tartışmalıydı, ama işini oldukça iyi yaptı. Çalışmaları bizzat sunup sunmamak ko-

nusunda kararsızdım, ama Nola o kadar iyi işler çıkarmıştı ki sunma şansını bulamazsa çok yazık olacaktı; öteki taraftan, onu kuşkucu bir dinleyici kitlesinin önüne atmak istemiyordum.

Matenkupkum'da elde ettiğimiz ve bu temel katmanlarının 35.000 yaşında olduğunu gösteren tarihler kuşku uyandırabilirdi. Deniz seviyesinin en düşük olduğu zamanlarda bile her zaman bir ada olarak kalan New Ireland'a insanlar deniz yoluyla ulaşmış olabilirler ve, bu durumda, dünyadaki ada kolonileşmelerine dair belki de en eski kanıt olacaktır. Öteki iki büyük ada kümesi olan Akdeniz'le Karayiplerde, daha önceki tarihlerde ziyaret edilmiş olsalar da, ancak İÖ 6000'den itibaren sürekli yerleşime geçilmiştir. Aynı şekilde, balık kemikleri ve kabuklar da dünyanın en eski deniz balıkçılığı ve deniz kabuklusu toplama faaliyetinin kanıtıydı. Yaş her şey demek değildir, ama karşımızda, geniş ölçekli olmakla birlikte, yakın tarihli açık okyanus kolonileşmesine köklü bir arka plan hazırlamış, alışılmadık derecede eski bir denizcilik geleneğinin kanıtları vardı. Solomon adalarının kuzey ucuna neredeyse 30.000 yıl önce yerleşilmiş olduğunu öğrendiğimizde, Pasifik adası kanıtlarının eşsizliği daha da iyi anlaşıldı; bu adalara yerleşilmesi için çok büyük bir psikolojik bariyerin aşılıp ufkun ötesine seyahat edilmesi gerekmişti.

Yolculuk ve yön bulma becerileri, adaların başarıyla kolonileştirilmesi için gereken şeylerin yalnızca bir bölümüdür. Matenkupkum'daki temel katmanları bu becerilerin ne kadar uzun bir zaman önce geliştirilmiş olduğunu gösteriyor. Arkeolojik alanın 21.000 ila 10.000 yıl öncesine tarihlendirilen üst katmanlarıysa öykünün başka bir

parçasını içeriyordu. Adalarda genellikle büyük kara parçalarına kıyasla daha az bitki ve hayvan vardır ve yiyecek kıt olabilir, bu nedenle, adaya ulaşmak güçse, adada hayatta kalmak daha da güçtür. Akdeniz ve Karayip adalarında kalıcı yerleşimin ancak tarımla ilişkili yoğun toprak kullanımının başlayıp insanların görece küçük bir toprak parçasından yeterince yiyecek elde etmeleri mümkün olduğunda başlaması önemli bir gerçektir. Matenkupkum'un ilk sakinleri kesinlikle çiftçi değildi ve en alt katmanlarda ulaşılan kemikler, kara yiyeceklerinin kertenkele, yılan ve kuşlardan ibaret olduğuna işaret ediyordu. Anlaşılan insanlar bu sıkıntıları kıt kaynaklar arasında gidip gelerek, yiyecek ve hareket kaynağı olarak denizin yaşamsal önem taşıdığı göçebe bir yaşam tarzı benimseyerek aşmışlardı. Ama 21.000 yıl öncesinden itibaren durum değişiyor ve ağaçlarda yaşayan bir keseli hayvan olan gri kuskus kemiklerine ve komşu New Britain kaynaklı obsidiyene dair kanıtlara rastlamaya başlıyoruz. New Ireland'da hiç kaynağı olmadığından, obsidiyenin ithal edildiğini biliyoruz, ama görünüşe bakılırsa gri kuskus da dışarıdan ithal edilmişti ve yakında buna yeni valabi türleri de katılacaktı; her ikisinin de kaynağı Yeni Gine anakarasıydı.

Bu tür ithaller yeni bir stratejiyi temsil ediyor. İnsanların kaynaklar arasında hareket etmesi yerine artık kaynaklar insanlara geliyordu. Avcı-toplayıcı oldukları düşünülen gruplardı bunlar, ama kesinlikle çevrenin kısıtlamalarına edilgen bir biçimde katlanmıyor, yabani hayvanlarla (ve olasılıkla bitkilerle) obsidiyen gibi önemli maddeleri getirip götürerek, etkin bir şekilde üstesinden geliyorlardı. Pasifik üzerinde çalışan tarihöncesi uzmanları Pasifik'in

uzak bölgelerindeki, son 3.500 yıl içerisinde yerleşilmiş olan daha küçük adalarla ilgili olarak nakledilmiş çevrelerden bahsederler. Koloniciler Tonga'ya, Tahiti'ye ya da Paskalya Adası'na yelken açarken kanolarına gölevez ve yam gibi kök bitkiler, ekmekağacı ve muz gibi ağaçlar, domuz, köpek ve tavuk yüklüyorlardı. Karaya çıkışı izleyen ilk birkaç yüzyıl pek çok doğal bitkinin yerini başkalarının almasına, yerli kuşların soylarının tükenip (en ünlü örnek Yeni Zelanda moalarıdır) yerlerini sonradan getirilmiş ve genellikle bu narin ekosistemleri koruyacak şekilde, ilk bitey ve direy taklit edilerek yetiştirilip kullanılan bitki ve hayvanların almasına tanıklık etti. Tahiti ya da Samoa gibi yerlerde Avrupalıların doğal cennetler olduğunu sandıkları yerler, aslında, yeryüzünün en dikkatle yönetilen çevrelerindendi.

Çevre naklinin kökeni, Matenkupkum'da bulunan ve yaklaşık 21.000 yıl öncesine dayanan kanıtlara dayandırılabilir; 35.000 yıl öncesine inen denizcilik ve balıkçılık için de aynı durum geçerlidir. Deniz yoluyla özgürce seyahat edebilme ve adalardaki görece kısıtlı kaynaklarla idare edebilme yeteneği, dünyanın başka hiçbir yerinde görülmeyen ada yaşamının temelini attı; bu da dünyanın çeşitli yerlerinde farklı yaşam geleneklerinin geliştiğini gösteriyor.

Hawaii'de tarihöncesi 17 Ocak 1779'da sona erdi. Kaptan James Cook o gün Kealakekua Körfezi'nde karaya çıktığında son derece etkileyici bir biçimde karşılandı; tahminen 10.000 kişi onu karşılamaya gelmişti. Ekibiyle birlikte Kanada'nın batı kıyılarında, Pasifik'le Atlantik arasında hızlı bir yol oluşturacağı umut edilen kuzey-batı geçidini arıyordu; bunun boş bir umut olduğunu artık

biliyoruz. Bu kuzey iklimlerinde kış yaklaşırken, Cook, kışı ilk iki yolculuğundan bildiği Tahiti'de geçirmek için güneye yelken açmıştı. Beklenmedik bir biçimde, güneye giderken Hawaii'yle karşılaştılar ve, Polinezyalıların adayı ilk kez kolonileştirmelerinden yaklaşık bin yıl sonra, adaya çıkan ilk Avrupalılar oldular. Büyük Hawaii adasının bir bölümünün haritasını çıkaran ve yerlilerle çarpıcı karşılaşmalar yaşayan Cook, 4 Şubat 1779'da Tahiti yolculuğuna devam etmek üzere Kealakekua Körfezi'nden ayrılırken, Hawaii halkına ertesi yıl yeniden geleceğini söyledi. Hawaii'den ayrılmalarından birkaç gün sonra pruva direği *Resolution*'a çarpmasaydı her şey yolunda gidecekti. Yeni direk bulmak üzere Kealakekua Körfezi'ne dönen Cook'la ekibi bu kez bambaşka bir biçimde karşılandı. Hırsızlıklar ve çatışmalar giderek tırmandı ve en sonunda, 13 Şubat gecesi bir filika çalındı. Ertesi sabah Cook'la bir grup denizci, en önemli şef olan Kalaniopu'u'yu filikaya karşılık rehine almak üzere karaya çıktı. Şefle birlikte kıyıya dönen Cook'la adamlarının çevresini öfkeli savaşçılar sardı. Cook kendisine vurmak üzere olan bir adama ateş etti, ama savaşçının koruyucu zırhı delinmedi. Bunu gören Hawaiili savaşçılar atılarak, belki de Birmingham'da üretilmiş ve Cook'un ekibi tarafından Hawaii soylularına verilmiş olan demir hançerleri kullanarak, Cook'u ve dört denizciyi öldürdüler. Açıktaki teknelerdeki adamları bu büyük kâşifin öldürülüp cesedinin zaferle taşınmasını dehşet içinde izlediler.

Cook'un ölümünü anlamak için, Hawaiililerin bakış açısını dikkate almalıyız. Cook'la ekibi adaya geldiklerinde, dört ay süren ve Hawaii adalarının her birinin etrafında saat yönünde, başını tanrı Lono'nun çektiği geçitlerin

düzenlendiği yıllık şenlikler başlamıştı. Lono rahiplerle halkın tanrısıydı ve Makahiki, normal sosyal düzenin altüst olduğu bir dönemi temsil ediyordu. Bu dönemde, şefler tanrıları Ku'yla birlikte saklanırdı. Her Makahiki'nin sonunda Lono'yla Ku arasında ayinsel bir çatışma yaşanır ve Lono bir sonraki Makahiki'nin başına dek, yani sekiz ay boyunca dönmemek üzere sürülürdü. Bu çatışmayla şeflerin egemenliği yeniden kurulurdu. Sosyal yıl, tarımsal çevrimle yakından bağlantılıydı. Ku geri geldiğinde Şubat yağmurlarından yararlanılarak dikim işleri başlardı; *Resolution*'ın direğindeki hasar bu yağmur fırtınalarından biri sırasında oluşmuştu. Hasat Makahiki şenliklerinin başında yapılırdı. Bu takvim, aynı zamanda, Hawaiililerin beraberlerinde Pasifik ötesinden getirdikleri nakledilmiş çevrelerin temel bir parçasıydı; hangi bitki ve hayvanların kullanılması gerektiğini belirliyor, yılın her bölümünün insani ve kozmolojik anlamlarını içeriyordu. Cook'un ölümünün çerçevesini bu ritüel takvimi oluşturuyor.

Antropolog Marshall Sahlins, Avrupalılarla ilk karşılaşmalarından bir anlam çıkarmaya çalışan Hawaiililerin Cook'u sıradan insanların tanrısı Lono sandıklarını öne sürmüştür. Cook adaya Makahiki sırasında gelmişti ve Hawaii haritasını çıkarırken gemileri saat yönünde, Lono geçidinin ada etrafındaki yolunu izlemişlerdi. Cook adaya 17 Ocak'ta, geçidin hemen sonunda gelmiş ve Lono giysileri giyerek, bilmeden, Kalaniopu'u'yla ayinsel olarak çatıştığı bir dizi ritüele katılmıştı. Tahiti'ye gitmek üzere adadan ayrılışı Hawaiililere göre biraz geç bir tarihe denk gelmiş, ama ertesi yıl yeniden geleceği vaadi Cook/Lono'nun ritüel çevrimindeki rolünü teyit ettiğinden, adalıları yatıştır-

mıştı. Asıl sorun, birkaç gün sonra beklenmedik biçimde adaya dönmesiydi; Avrupalılara göre öngörülemeyen, istenmedik olaylardı bunun nedeni, ama Hawaiililere göre Lono'nun şeflerin gücüne ve bu güçle birlikte kozmolojik ve sosyal düzene meydan okuması anlamına geliyordu; Cook'un Kalaniopu'u'yu rehine alması bu meydan okumayı teyit etmişti. Sahlins'in esprisini kullanırsak – Tanrı bu kez gerçekten de bir İngiliz'di.

Cook'un ölümü, kendi içlerinde tutarlı olan, ama farklı önermelere dayanan iki sosyal mantığın karşı karşıya gelmesinin sonucuydu. Hawaii mantığı, bu adalara ilk kolonicilerin getirdiği ve öteki tüm Polinezya gruplarıyla paylaşılan, ama Hawaii'de özel bir ifade bulmuş olan eski Pasifik mirasının bir parçasıydı. Hawaii'nin tarihöncesi, tapınakları, yaşama alanları, tarla sistemleri ve balık gölcükleriyle bin yılı aşkın bir süre içerisinde gelişen ve Cook'un gelişinden önceki dört yüzyılda modern bir ifade bulan bir kutsal çevrenin yaratılma öyküsüydü. Ritüel sistemi yalnızca çevreyi değil, insan ilişkilerini de düzenliyordu. Wakea'yla (gökyüzü-baba) Papa (yer-anne) Hawaii adalarının ebeveynleridir ve erkeklerin kutsallığına karşı kadınların kirli görüldüğü tabu sisteminin temelini oluştururlar. İki cinsiyetin birlikte yemek yememesi gerekir ve kadınların domuz, Hindistan cevizi ve muz gibi sembolik erkek çağrışımları bulunan bazı yiyecekleri yemeleri yasaktır. Bu çevrede bir sınıf ayrımı daha görülüyor, sıradan insanlarla (maka'ainana) şefler (ali'i) arasında uygun bir mesafe olmasını sağlıyordu. Bu mesafenin temeli kozmolojikti: şefler tanrılara sıradan insanlardan daha yakındılar ve ilahi güçleri etkileyebiliyorlardı. Hawaii tarihi, felsefey-

le eylemi iyi yaşamak için kılavuz olarak kullanılan genel kaidelere bağlayacak biçimde oluşturulmuştu.

Hawaiililerin Cook'un kabul edilmiş düzeni altüst etmek için gelmiş olduğu yönündeki kuşkuları pek çok açıdan yerinde bir kuşkuydu aslında. 1812'de tabu sistemi terk edildi ve Hıristiyanlık benimsendi, böylece kadınlarla erkekler, şeflerle sıradan insanlar ve tüm insanlarla kozmolojik varlıklar arasındaki ilişkiler yeniden düzenlenmiş oldu. Günümüzde Yerli Hawaiililerin kimliği, 35.000 yıl öncesinde Yeni Gine adalarına dek dayandırılabilen geçmiş Polinezya miraslarının, 1779'dan itibaren yaşadıkları tarihin ve ABD'nin çok kültürlü bir eyaletindeki, kendilerine ait olduğunu hissettikleri toprağın Avrupa, Japonya ve Çin kökenlilere ait olup onlar tarafından kullanıldığı çağdaş yaşamlarının karmaşık bir bileşimidir. Geçmiş, bugünün siyasetinin hizmetinde kullanılıyor, Polinezya mirası vurgulanıyor, ama ABD anakarasındaki, soykırımın ve topraklarına el konulmasının üstesinden gelmeye çalışan Yerli Amerikalı örgütleriyle ortak bir dava da sürdürülüyor.

Koloni ve koloni sonrası kimlikleri, mitolojiler çatışmasının sonucudur. Cook, seyahat etmek ve yerküre yüzeyinin önemli bir bölümünün haritasını çıkarmak için yeni denizcilik biçimlerini kullanıp geliştirmiş ve Pasifik halkları hakkında sistematik bilgiler toplamış büyük bir kâşif ve kapitalizmin habercisi (kendisi için yapılan tanımla, Adam Smith'in küresel ajanı) olarak görülüyor. Dünya üzerinde çizelge ve haritalarla ifade edilen bu tür akılcı bir kontrol, Polinezyalıların kutsalla dünyevi arasındaki farkın bulanıklaştığı ve böylece bir insanın tanrı olabileceği döngüsel anlayışlarıyla karşı karşıya geldi. Avrupalılar

geniş okyanus parçalarını aşma yetenekleriyle övünürken, karşılaştıkları sözde ilkel halkların rüzgârı ve gelgiti hissederek, yıldızları yakından gözleyerek ve Pasifik deniz yolları hakkındaki, öyküler, şarkılar ve yolculuklar aracılığıyla aktarılan köklü bilgileri kullanarak aynı şeyi yapabildiklerini hiç düşünmediler.

Kimliklerimiz sabit değil, keşfe açıktır. Farklı kıtalarda insanlar kendilerini dönüştürmek için dünyayı nasıl dönüştürecekleri konusunda deneyler yapmışlardır. Hawaii yılında ya da Afrika demir işçiliğinde olduğu gibi, dönüşüm döngüleri gayet iyi bilinmekte ve anlaşılmaktadır. Kimi olaylarsa beklenmediktir ve normal sağduyuyu riske sokar. Hawaiililer için Cook'un gelişi aşırı uçta bir olayken savaş, ani ölüm ve doğal felaketler başa çıkılması gereken olaylardı. Dünyanın keşfi aynı zamanda insan bedeninin ve varlığının keşfi, dünyada var olabilecek duyusal deneyimleri ve bu tür deneyimlere iliştirilebilecek değerleri haritaya dökmek demektir. Tarihöncesini yazmak geçmiş deneyimlerin özetlenmesi, bedenlerin ve maddelerin yaratıcı olasılıklarının ve çeşitli kültürel mantıklarının yeniden keşfedilmesi anlamına gelir.

Tüm kimlik ve tarihlerimiz kısmen mitoloji temellidir; incelenmemiş ilkelere ve kesin gözüyle bakılan varsayımlara dayanır. Zamanda ne kadar geriye gidersek mitlerimiz o kadar zenginleşir, doğrudan bilginin kısıtlamasından kurtulur. Sokrates'in incelenmemiş yaşamın yaşamaya değer olmadığı düşüncesi eleştirel Batılı düşüncesinin merkezinde yer alır ve *logos*'un *mythos* üzerindeki gücünü pekiştirir. Victoria çağında yaşayanlar kendi mantıklarıyla övünür, ama başka halkların mitlerini severlerdi. Bu açıdan on-

ların çocuklarıyız. Bu tür tutumlar kültürümüzde zengin bir mit haznesine zincir vurmuş, bir inanç yerine inceleme nesnesi haline getirmiştir. Tarihöncesi, mitin canlandığı ender alanlardandır ve çekiciliği büyük oranda bundan kaynaklanır. Tarihöncesini uydurduğumuz ya da uydurmamız gerektiği anlamına gelmiyor bu. Sonuçta, geçmiş, bugüne ait nedenlerden ötürü ilgi çekiyor; kendi başına hiçbir anlamı yok. Geçmişe günümüzde azami güç kazandırmak için mitolojik özelliklerini övmeli ve geliştirmeli, ama araştırdığımız mitlerin yaşamak için sağlıklı mitler olduğundan emin olmalıyız. Geçmişin dikkatli bir biçimde ampirik olarak incelenmesi, tarihöncesini erkekler, kadınlar ve çocuklar arasındaki, farklı kültürden insanlar arasındaki ve ilahi güçlere derin bir inanç duyanla bu inancı yitirmiş olanlar arasındaki mevcut ilişkileri anlamak için kullanmamızla çelişmez. Cook'un öldüğü gün Hawaiililerin güdülerini anlamak için kahramanca bir anlayış çabası göstermesi gerekirdi ve aynı şey Kalaniopu'u için de geçerliydi. Tüm tarafların yabancı sosyal mantıkları anlamak için yeterince çaba göstermesi 14 Şubat 1779'da yaşanan tarihi değiştirir ve ileride bir kültürler çatışmasını sempati içeren bir anlayışa dönüştürebilirdi. Ütopik bir umut bu elbette, ama günümüzde, yakın geçmişin herhangi bir dönemine göre çok daha gerekli.

Tarihöncesi bulmacası 3

Dünyanın pek çok bölgesinde, ama belki de en çok Britanya'da yaşamın çok önemli ama tartışmalı unsurla-

rından biri sınıftır. Sınıf ayrımını çoğu Batı toplumunun başlıca meselelerinden biri olarak gören çok kişi vardır. Sınıfın anekdot düzeyinde kabul edilen bir şey olmasına karşın, tanımlanması son derece zordur. İşçi sınıfı, orta sınıf ve aristokratik servet arasında önemli düzeyde çakışma görüldüğünden, gelir kafa karıştırıcı bir ölçüttür. Sınıf kısmen tutumlarla ilgilidir, ama tutumların saptanıp tanımlanması çok zordur. 1970'lerde, Kuzey İngiltere'deki Sheffield'da mutfak donanımları alanında çalışan bir öğrenci, çoğu orta sınıf mutfağında bulunan, ama işçi sınıfının evlerinde rastlanmayan kuşku götürmez bir sınıf işareti bulduğunu hissetti; sarımsak eziciydi bu. Basit, ama önemli bir nesne bütün bir sosyal, kültürel ve ekonomik nitelikler demetini kristalleştirerek tek bir noktada yoğunlaştırıyordu. Aynı araştırma 30 yıl sonra yinelense aynı sonuca ulaşılır mıydı, bilinmez – zevkler değişti, seyahatin artması ve başka kültürlerin mutfaklarının tanınması insanların yediklerini değiştirdi. Sheffield'ın büyük bir Asyalı nüfusu var, ama Akdeniz'den gelen göçmen sayısı az. Melbourne'da (dünyanın en büyük üçüncü Yunan kenti sayılan yer) ya da New York'ta sarımsak ezici herhalde kent içinde daha eşit bir biçimde dağılmış olur ve başka sınıf işaretlerine ihtiyaç duyulurdu.

Hepimizin yaşadığımız bölgedeki sınıf farklılıklarının teşhis edilmesini sağlayan eşyalarımız var (ev tipi, mobilyalar, kitaplar, müzik, sosyalleşme biçimleri); bu da bir görüşmenin sonuçlarına bakmaya kıyasla, gelir, meslek ve zevk konularındaki kanıtlara dayanarak nasıl farklı içgörüler sunabileceklerini düşünmemize yol açıyor.

VI. Bölüm

GELECEĞİN TARİHÖNCESİ

Tarihöncesi sağ ve salim; yaşamlarımızın sözcüklere dökülmesi en zor alanını işgal ediyor: maddi şeylerle bağımız. Hayatımızdaki en önemli varlıkların çoğu insan değil, nesnelerdir ve bizim için özellikle önemli olan nesneler de yabancımız değildir; onları bilir, sever ve onlarla birlikte yaşarız. Mutfak kap kacağı, arabalar, yataklar, bilgisayarlar, çekiçler ya da kalemlerin her biri, onları iyi tanıyanların hemen görebileceği olasılıklar barındırır içinde. Tarihöncesi, bir dönem olmaktan çok, bildiğimiz, sezdiğimiz ve hissettiğimiz, ama hakkında konuşmakta zorlandığımız bir potansiyeller kümesidir. Maddi dünyanın potansiyellerinin farkına varmak, bizi insan yapan ve geçmişte insan yapmış olan şeyin merkezinde yer alır. İnsanın öyküsünün sessiz kısımlarına dek izlenecek bir çizgidir. Geçmişte ve bugünde enstrümanlarımızı tarihöncesine akort etmek için, insan deneyiminin sözel olmayan parçacıklarıyla birlikte çınlamalıyız. Sözcüklerin öykümüzün yalnızca bir parçası olduğunu *yazmanın* nasıl bir ironi olduğunun farkındayım.

Dünyanın yeniden biçimlenmesi, maddi şeylerle ilişkilerimizi derinden değiştiriyor olması, bugünün tarihöncesi için büyük önem taşıyor. Yeni tip bir uzam ortaya çıkarak günden güne yaptıklarımızı değiştirdi ve yeni mitolojiler yarattı: siberuzay. Yazar William Gibson'ın *Neuromancer* adlı romanında, insanlar, makineler ve bilgi arasındaki, "ortak halüsinasyon" adını verdiği yeni karşılıklı bağları tanımlamak için yarattığı bir terim bu. Uzam metaforuna rağmen, "Siberuzay nerede?" diye sormanın hiçbir anlamı yok. Siberuzay somut ya da aslında gerçek değil sanal, yani kavramsal ve hayali. Ama donanım (hardware), yazılım (software) ve wetware (yani biz – siberuzay yeni terimlerle dolu) arasındaki bağlantılar ve ilişkiler kümesi olarak var elbette.

Web bağlantılılığının entelektüel ürünlerinden biri, ilgi odağının varlıklardan ilişkilerin tanımlanmasına kayması olmuştur. 18. yüzyıl ve 20. yüzyıl başlarında, incelemek için dünyayı böldüler. Biyologların Linnaeus sınıflandırması pek çok alanda taklit edildi. "Tipoloji" terimini etnolog ve arkeolog Pitt Rivers yarattı ve tipler Avrupa tarihöncesinin dönemlerine kodlanmış bölgesel ve kronolojik farklılıkların anlaşılmasının temeli haline geldi: Taş, Tunç ve Demir çağları. Elimizdeki çok çeşitli malzeme yığınından bir anlam çıkarmak için bunları taş, kemik ve metal olarak ayırmak ya da Alt, Orta ve Üst Paleolitik ayrımlarını getirmek yararlı bir uygulama. Bu sınıflandırmaları merkez alan bilim dalları oluştu ve böylece arkeoloji etnolojiden ayrıldı, önce müzeler, ardından akademik bölümler bu sınıflandırmaları kurumsal bir yapı içerisine yerleştirdi. Çok sayıda uzmanımız var artık – Neolitik çanak

çömleklerine bakan, ama Demir Çağı seramikleri hakkında pek az şey bilenler; Yeni Gine kıyılarının tarihöncesini bilen, ama o ülkenin dağlık bölgelerini bilmeyenler. Bu bölümler ve uzmanlaşmalar son derece yararlı oldu gerçi, ama böldükleri bir gerçek.

Bir zamanlar parçalananlar artık birleştiriliyor. Bilim dalları arasındaki sınırlar yıkılıyor ve böylece maddi kültür araştırması tarihöncesi uzmanları, tarihçiler, antropologlar ya da coğrafyacılar tarafından sürdürülebiliyor. Maddi kültürü inceleyen tarihöncesi uzmanları kendi sınıflandırmalarına ihtiyatla yaklaşıyor, çanak çömlek incelemesini metal işçiliği ya da sepet incelemesinden her zaman ayırmanın ne derece mantıklı olduğunu merak ediyor ve bu parçaları insanın sosyal ve duyusal deneyimine dair daha bütüncü bir bakış açısı sunacak biçimde birleştirmeyi düşünüyorlar.

İçinde yaşadığımız değişimler düşünüldüğünde, ilişkiler üzerinde odaklanılması hiç şaşırtıcı değil. Siberuzayda ilişkiler varlıkları değiştirir. Çok Kullanıcılı Alanlar (MUD'lar) insanların ister kendileri ister farklı bir cinsiyetten, hatta türden birisi olarak girebilecekleri gruplardır. Yeni kimlikler rasgele seçilmiyor; insanların yaşamlarının geri kalanındaki sorunlarıyla mücadele etmesine yardımcı oluyor. Bir kazada bacağını kaybetmiş olan bir kadının yarattığı tek bacaklı MUD kimliği, bir dizi tatmin edici sanal ilişki yaşayarak, gerçek ilişkiler yaşama olasılığına kapı açtı. MUD'lar verimli antropolojik inceleme alanları haline gelmiştir. Sanal icatların sunduğu özgür kılıcı olasılıklara rağmen, yeni "persona"ların pek çoğunun bunaltıcı derecede tanıdık olması öngörülebilir bir durum belki de.

Yine de, varlıklar kapılıp alınmaya hazır; yeni sanal ilişkilerle yeniden işleniyor, fikir alanında akışkanlık artıyor. Varlıklar, siberkültürün örneğin siborg kavramı gibi öteki unsurlarının tehdidi altında. Yarı insan, yarı makine olan siborg, bilimkurgu geleceğine ait. Ya da, öyle mi acaba? Hepimizin zaten siborg olduğumuzu söyleyenler çıkacaktır. Tıbbi müdahalelerle, yapılan aşılarla biyokimyamız değişti, hatta tüp bebek tekniğiyle insan yaratıldı. Organlarımız alınabiliyor, değiştirilebiliyor, kalp pili ya da yeni kalça eklemi takılarak bedenimize makineler sokuluyor. İnsanla nesne arasındaki ayrım önümüzdeki birkaç yılda daha da bulanıklaşacak. Çoğumuz günün büyük bölümü boyunca makinelere bağlıyız. Arabalar, bilgisayarlar, telefonlar, sanayi makineleri ve televizyon bedenlerimiz, düşüncelerimiz ve duygularımız üzerinde derin etkiler yaratıyor. Özne-nesne ayrımının maddi kültürü inceleyen pek çok kişiyi mutsuz etmesi çok normal. Bugünün değişen dünyası pek çok tarihöncesi uzmanının geçmişimizi farklı biçimde düşünmesine, insanlarla şeyler arasında her zaman varolmuş bulunan yakın bağları araştırmasına neden oldu. Geçmişin incelenmesiyle bugüne dair anlayışımız ayrılmaz biçimde iç içe geçmiş durumda.

Siberuzay sonsuz bir karmaşıklık ve karşılıklı bağlantı içeriyor; siborglar ne bu ne de şu. Günümüzde akademi dünyası hem bilim alanları hem de inceleme nesneleri, ayrıca çizgisel olmayan tarih, düşünce ve eylem hareketleri arasında kesin sınırlar bulunmadığını vurgulama eğiliminde. Victoria çağının ileriye ve yukarıya doğru ilerleyen tarihlerinin yerini, yavaş yavaş, tarihin yönselliğini değil, karmaşıklığını vurgulayan görüşler alıyor. Taş, Tunç ve

Demir çağlarını içeren Üç Çağ sistemi dünyanın pek çok yerinde reddediliyor ve bu yeni yaklaşım giderek pek çok Avrupalıya çekici gelmeye başlıyor.

Siberuzay hâlâ yeni, ama eşsiz değil. Sanal bir sistem olarak, en etkilisi dil olmak üzere bu tür sistemleri içeren uzun bir sıranın en yeni üyesi. Tümüyle modern insanlar en az son 40.000 yıldır konuşuyorlar. Bu sohbetlerin büyük bölümünü, tıpkı günümüzde olduğu gibi, dedikodu oluşturuyordu büyük olasılıkla. Bizimle aynı ses aralığını üretmeye uygun ağız ve boğaz mimarisine sahip olmaları kuşkulu olduğundan, Nearderthallerin ya da hatta daha eski atalarımızın konuşup konuşamadıkları konusu hâlâ tartışmalı. Mizah, ironi, fantezi ve mit kapasitelerinin olup olmadığınıysa muhtemelen hiç bilemeyeceğiz. Ama dilin gelişimi konusunda önemli bir ipucu var elimizde. Yaklaşık 40.000 yıl önce kaya sanatı, oyma hayvan ve insan figürleri ve nesneler üzerindeki bezemelerle sembolizmde büyük bir sıçrayış yaşandığını görüyoruz.

Sembolün klasik tanımı, "başka bir şeyin yerine geçen şey"dir – örneğin, kırmızı, kan yerine kullanılabilir ve sonra da tehlike sembolü olarak genelleştirilebilir. Steven Mithen, *Aklın Tarihöncesi* adlı kitabında, insanın her biri teknoloji, doğal dünya ve sosyal dünyayla ilgili bir dizi alana-özgü zekâları olan atalarında bir farklılık görür. Bu farklı düşünce alanlarını birbirine bağlayamıyorlardı. Mithen haklıysa, bu kitabın en başında bahsettiğim Boxgrove insangilleri akıllarının bir bölümüyle atların davranışlarını, ötekisiyle bir el baltası yapmayı ve üçüncü bir kısmını kullanarak da grup içinde kendi konumlarını düşünebiliyorlardı. Bu düşünce alanlarını etkili bir biçimde birbirle-

rine bağlayamıyorlardı. Son 40.0000 yıl, doğal ve sosyal dünyalar arasında bağlantı kurabilen, Mithen'ın deyişiyle "bilişsel akışkanlığın" yükselişine tanık oldu. Günümüz avcı-toplayıcıları bir hayvanı ataları olarak görüp, öldürülürken ve yenirken ona saygılı davranılması gerektiğini düşünebilirler. Mithen'a göre, Boxgrove insangillerinin bu tür bağlantılar kurmaları olanaksızdı. Bilişsel akışkanlığın temeli sembol yaratabilmektir. Bir şeyin başka bir şeyi temsil ettiği düşünüldüğünde her tür bağlantının kurulması mümkün olur ve böylece alana-özgü zekâlar ayrımı ortadan kalkar.

Zekâ konusunda Mithen'dan biraz farklı bir görüş benimsiyor ve zekâyı zihinlerimizin olduğu kadar bedenlerimizin de bir niteliği olarak görüyorum. Atalarımız dünya üzerinde ve dünyada zekâyla çalışarak, sosyal olanla doğal olanı ayrılmaz biçimde birleştirdiler. Boxgrove insangilleri avlanıyorlardıysa, bunun için hayvan davranışına dair gelişmiş bir anlayışa ve koordinasyonlu sosyal eyleme gerek vardı. Mithen'ın yaptığı gibi kültürle doğayı ayrı düşünce kategorileri olarak bölmek, son birkaç yüzyıla özgü bir yaklaşımdır. Ne var ki, 40.000 yıl öncesinde, sözcüklerin sanal dünyasıyla eylem ve ilişkilerin somut alanı arasındaki gerilim yeni yeni ortaya çıkıyordu. Modern insan davranışının temel unsurlarından biri şeyler yapabilmemiz, ama aynı zamanda şeyler yapmak hakkında düşünebilmemizdir. 40.000 yıl önce gelişmiş sembolizm biçimlerinin ortaya çıkmasına dek eylem dünyasını inşa etmenin pek az sembolik yolu vardı ve bu nedenle insangiller kendi maddi ve duyusal dünyalarının içerisinde daha kısıtlıydılar. Sembolik konuşma ve temsil biçimleri, dünyayla bağlantılar

aracılığıyla işler (kan – kırmızı – tehlike), ama zamanla kendi içsel mantıklarını da geliştirirler ve bu mantık, bu bağların dolaysızlığının büyük oranda azalmasına neden olur. Sahlin'in Cook'un ölümüyle ilgili açıklaması, Hawaiililerle Avrupalıların kendi kültürel mantık kümelerini kullandıklarını vurgular; eylemlerini bir olaylar kümesi, ama aynı zamanda bu olaylardan çıkardıkları farklı anlamlar yönlendirmiştir. Modern insanın eylemleri ve zekâsı, Mithen'ın savunduğu gibi, eskiden ayrı olan alanların birbirlerine bağlanmasıyla değil, eylemle düşünce arasında bir gerilim oluşturulmasıyla ortaya çıktı. Düşünce de gündelik hayatı sanal bir biçimde yeniden yaratabilen sembolizm aracılığıyla mümkün olur. Şu anda yaratmakta olduğum dijital sözcükler sonradan sayfaya aktarılarak okurda (umarım ki) kimi duygu ve düşünceler uyandıracak. Sözcükler kendi başlarına dünyayı oluşturmaz, ama dünyayla karmaşık bir ilişki içinde varolur.

İlk olarak gelişmiş sembolik dil yoluyla ortaya çıkmış olan sanal dünya, maddi dünyayla gerilim içindedir, ama ona tamamen zıt değildir. Renfrew'un da belirtmiş olduğu gibi, maddi bir ağırlık kümesi olmadan ağırlık kavramının tasavvur edilmesi güçtür ve böyle bir kavram tümüyle bir fikir olarak ortaya çıkamazdı. Artık kavram olarak var olduklarından, ağırlık ölçüleri aritmetik olarak çıkarılıp eklenebiliyor ve gerçek ağırlıklardan oldukça ayrı bir şekilde işlem görebiliyor. Ağırlık hem kavram hem fiili, hem sanal hem gerçektir.

Bilgisayarlar, Ethernet kabloları ve klavyelerinin başına oturmuş insanlar olmadan varolamayacak sanal bir ilişkiler sistemidir siberuzay. Hem kafamızdadır, hem par-

maklarımızın ucunda. Giderek artan sayıda kitap ve filmin de gösterdiği gibi siberuzay kendi mitolojilerni yarattı, hayal gücümüzü ele geçirdi, benimsediğimiz bir mitten kurtulmamıza yardımcı oldu – hiç mitimiz olmadığı mitinden. İnsanlarla çanak çömlek ya da çanak çömlekle metal araçlar arasındaki tarihöncesindeki ilişkiler, günümüzün siber ve siborg kültürüne doğrudan bir kılavuz oluşturmuyor. Ama maddi olanla sanal olan arasındaki gerilim en azından son kırk binyıldır yaşanıyor ve günümüzde uzun süreli ilişki ve gerilimlerden alabileceğimiz çok ders var.

Günümüz dünyası hızla değişerek eski ilişkilere yeni şekiller veriyor. Yarı-insan yarı-nesne olarak kim olduğumuzdan, çizgisel olmayan bir gelecek ortaya çıktıkça nereye gittiğimizden emin değiliz. Oscar Wilde tarihe karşı görevimizin onu yeniden yazmak olduğunu söylemişti. Ama tarihin bizi yeniden yazdığı hissi giderek güçleniyor.

Ek Kaynaklar

I. Bölüm

B. Connolly ve R. Anderson, *First Contact* (Viking Penguin, 1987): Yeni Gine düzlüklerinde tarihöncesi nasıl sona erdi?

C. Gamble, *The Palaeolithic Societies of Europe* (Cambridge University Press, 1999): Avrupa tarihöncesinin en erken periyoduna dair zekice ve ayrıntılı bir değerlendirme.

Ongka, *Ongka: A Self-Account by a New Guinea Big-Man*, çev.: A. Strathern (Duckworth, 1979).

M. Pitts ve M. Roberts, *Fairweather Eden* (Century, 1997): Boxgrove'da yapılan işin, ilgili şahsiyetlerin ve buluntuların kusursuz bir değerlendirmesi.

J. N. Postgate, *Early Mesopotamia: Society and Economy at the Dawn of History* (Routledge, 1994): Mezopotomya'da yazının kökenleri ve bunun başka yerlerdeki etkisi hakkında iyi bir arkaplan.

II. Bölüm

R. Dunbar, *Gossip, Grooming and the Evolution of Language* (Faber, 1997): primatlarda sosyal kamaşıklık ve beyin

hacminin büyüklüğü arasındaki ilişkilerle insanda dilin kökenlerini tartışıyor.

C. Gamble, *Timewalkers: The Prehistory of Global Colonization* (Penguin, 1993).

M. Mauss, *The Gift*, çev.: W. D. Halls (Routledge, 1990; I. Baskı, 1928): Akrabalığa dayalı toplumlarda sosyal ilişkilere ve değiştokuşa ilişkin anlayışın temelleri, büyük oranda, Fransız antropolojisinin bu klasik çalışmasıyla atılmıştır.

III. Bölüm

R. Gould ve M. Schiffer (yay. haz.), *Modern Material Culture: The Archaeology of US* (Academic Press, 1981): Rathje'nin Tucson Garbage Project ve kimi başka ilginç şeyler üzerine kaleme aldığı ilgi uyandırıcı bir bölüm içermektedir.

T. Ingold, *The Percpetion of the Environement* (Routledge, 2000): avcı-toplayıcıların doğal çevreleriyle aralarındaki ilişki konusunda mükemmel bir kaynaktır.

G. Stocking, *Victorian Anthropology* (Free Press, 1987): 19. yüzyıl tartışmaları ve toplumsal bağlamla ilgili mükemmel bir değerlendirme.

B. Trigger, *A History of Archaeological Thought* (Cambridge University Press, 1989): mevcut en kapsamlı değerlendirme.

IV. Bölüm

P. Bogucki, *The Origins of Human Society* (Blackwell, 1999): insanın tarihöncesi üzerine, ilerleme kavramı etrafında kurulmuş, kapsayıcı, ustalıkla yazılmış bir değerlendirme.

Y. Bonnefoy (yay. haz.), *Mythologies*, çev.: W. Donniger (Chicago University Press, 1991): dünya mitolojileri hakkında, orijinali Fransızca olan, kapsayıcı bir inceleme.

V. G. Childe, *What Happened in History* (Penguin, 1942): 20. yüzyıl başlarının en etkili arkeoloğu tarafından yazılmış, insanlık tarihi üzerine klasik bir değerlendirme.

J. Diamond, *Guns, Germs and Steel* (Vintage, 1998): insanlık tarihinin evrimci bir perspektiften yazılmış canlı ve harekete geçirici değerlendirmesi.

S. Fiedel, *Prehistory of the Americas* (Cambridge University Press, 1992).

A. Moore, G. Hillman ve A. Legge, *Village on the Euphrates* (Oxford University Press, 2000): Ebu Hureyra hakkındaki araştırma raporu – hacimli ama bu zahmete değer.

C. Renfrew, *Archaeology and Language* (Jonathan Cape, 1987): bu kitap arkeologların diller tarihine duyduğu ilgiyi yeniden alevlendirdi ve başlıca dil ailelerinin çiftçilerin hareketleri sonucu yayıldığı hipotezini ortaya koydu.

– ve K. Boyle (yay. haz.), *Archaeogenetics: DNA and the Population Prehistory of Europe* (McDonald Institute for Archaeological Research, 2000): yeni genetik bilgilere odaklanarak arkeolojik genetik ve dilbilimsel verilerin "büyük sentezine" dair bir olasılığı keşfe çıkıyor.

T. Shaw, P. Sinclair, B. Andah ve A. Okpoko (yay. haz.), *The Archaeology of Africa* (Routledge, 1993).

A. Sherratt, *Economy and Society in Prehistoric Europe* (Princeton University Press, 1997): Avrupa tarihöncesine ilişkin, bütünlükçü ve materyalist bir perspektif kurmaya çalışan bir değerlendirme.

V. Bölüm

R. Gilchrist, *Gender and Archaeology* (Routledge, 1999): kimi örnek durumlar üzerinden cinsiyeti çevreleyen konulara dair kapsayıcı bir genel bakış.

C. Gosden, *Anthropology and Archaeology* (Routledge, 1999): hem arkeolojik hem de antropolojik bir perspektiften estetikler ve dönüşümleri sorunlarına göz atıyor.
– C. Gosden (yay. haz.), *Archaeology and Aesthetics*, *World Archaeology*, 33 (2001.

P. Kirch, *On the Road of the Winds* (University of California Press, 2002): Pasifik tarihöncesinin kapsayıcı ve ulaşılabilir bir değerlendirmesi.

G. Lock, C. Gosden, D. Miles ve S. Palmer, *Uffington White Horse Hill and its Landscape* (Oxford University School of Archaeology, 2004).

M. Sahlins, *Islands of History* (University of Chicago Press, 1985): Kaptan Cook'un ölümü de dahil olmak üzere, Pasifik tarihinin zorlu, ama büyüleyici bir değerlendirmesi.

VI. Bölüm

D. Bell ve B. Kennedy (yay. haz.), *The Cybercultures Reader* (Routledge, 2000).

S. Mithen, *The Prehistory of the Mind* (Thames & Hudson, 1996): bedensel zekâdan çok zihnin önemini vurgulamakta, ama bu önemli konuda canlı ve ilginç bir değerlendirme sunmaktadır.

T. Taylor, *The Prehistory of Sex* (Fourth Estate, 1996): çok satmayı amaç edinen, genellikle eleştirel olmaktan uzak, ama canlı bir çalışma.

Zaman Çizelgesi

Afrika

y. 120.000 İÖ	İlk tümüyle modern insanlar (davranışsal olmasa bile fiziksel açıdan).
120.000	Klasies River Mouth arkeolojik alanı: balıkçılık, deniz kabuklularının toplanması ve deniz kuşları avcılığına dair kanıtlar; oltalar ve taş aletler.
y. 100.000	Tümüyle modern insanların ilk kez Afrika dışına çıkışları.
40.000	Geç Taş Çağı'nın başlangıcı; devekuşu yumurtası kabuğundan yapılmış boncuklar.
30.000	Güney Afrika kaya sanatı; ok ve yay geliştirilmiş olabilir.
6000	Kuzey Afrika'da sığır çobanlığı; Mısır'da yerleşik tarım.
5000	Bu tarihe gelindiğinde Sahra civarında Sorghum cinsi bitkiler, Afrika pirinci ve beçtavuğu ehlileştirilmişti.
4000-3000	Mısır'da hiyeroglif yazısının geliştirilmesi; bu bölgede tarihöncesi sona erer.

3000-2000	Bu döneme gelindiğinde (belki de daha önce) sığır ve keçi Sahra altı Afrika'ya girmiştir; Afrika yamları ve yağ palmiyesi ehlileştirilmiştir; çay ve kahvede tarih bilinmemektedir.
800	Batı Afrika'da bakır işlenir (daha erken bir tarihte de olabilir).
500	Nijerya ve Orta Nijer'de demirin eritildiğine dair kanıtlar; İS 1000'e gelindiğinde Batı Afrika'nın geri kalan kısmına da yayılmış olacaktır.
0	Sığır, koyun ve demirin Güney Afrika'ya yayılması.

Amerika kıtaları

Güney

13.000 İÖ	Monte Verde.
12.000	Clovis.
6000	Andlar'da patates, mısır, fasulye.
5000	Amazon ve Andlar'da çanak çömlekçilik.
3500	Andlar'da çanak çömlek, pamuk ve evcilleştirilmiş devegiller, kobay.
900	Andlar'da büyük tören merkezleri.
İS 100	İnka İmparatorluğu'nun atası olan Tiahuanaco uygarlığının yükselişi.

Orta

12.000	Clovis.
7000	İlk kabak ve sukabakları.
5000	Mısır ve fasulye.

2500	Çanak çömlekçilik.
1000	İlk devlet oluşumu.
500	Maya bölgesinde yazı.
İS 1000	Metal üretimi.

Kuzey

12.000	Clovis.
10.000	Folsom.
7000	Orta-Batı'da sukabağı ve kabak.
4000	Orta-Batı'da çanak çömlekçilik ve bakır.
3000	Güney-Batı'da mısır.
2000	Kuzey Kutup Bölgesi'nde ok ve yay.
1000	Kuzey Kutup Bölgesi'nde ve Güney-Batı'da çanak çömlekçilik.
600	Büyük Havza'da çanak çömlekçilik ve mısır.

Asya

Güney-Batı

15.000 İÖ	Sığınaklardan çıkarak yayılma?
12.000	Natufien.
10.000	Çanak çömlekçilik öncesi Neolitik; ilk tahıl ve hayvan ehlileştirmesi.
9500	Ebu Hureyra başlar.
6500	Hassuna ve Samarra boyalı çanak çömlekleri, sepetler, obsidiyen, bakır boncuklar, zeytin ve asma.
5000	Üç bölümlü evler; saban.
4000	Çark yapımı çanak çömlek.

3500	Mezopotamya'da kentler; tuncun ilk kez işlenmesi ve yazı.

Orta ve Doğu

7000	Türkmenistan'dan Belucistan'a tarım köyleri: ehlileştirilmiş tahıl ve hayvanlar.
6500	Çin'de pirinç ekimi, çanak çömlekçilik ve köyler.
3000	Çin'de tunç ve ipek dokumacılığı; Tayland ve Vietnam'da pirinç.
2500	İndus Vadisi'nde kentler.
1800	Şang hanedanının başlangıcı, Çin.
1400	İlk Çin yazısı.

Avustralya ve Pasifik

40.000+ İÖ	İlk kolonileştirme.
35.000	İlk ada kolonileştirmesi: New Ireland.
30.000	İlk kaya sanatı: Avustralya; Solomon Adalarının ilk kolonileştirilmesi.
25.000	Avustralya'nın orta bölgelerinde çöle ilk kez yerleşilir.
20.000	Yeni Gine'de obsidiyen ve hayvan dolaşımı.
14.000?	Ağaçlardan elde edilen ürünlerin ilk kez kullanılması: Yeni Gine.
8000	Deniz seviyesindeki yükselme Avustralya'yla Yeni Gine'yi birbirinden ayırır.
6000	Yeni Gine'nin dağlık bölgelerinde ilk bahçecilik sistemleri; Avustralya'ya köpek gelir; Avustralya'da yeni alet tipleri.

3500	Lapita kültürü Pasifik'te Tonga ve Samoa'ya kadar yayılır.
1000	Tatlı patates Güney Amerika'dan Pasifik'e gelir.
İS 1000	Avustralya'da Murray Nehri'nde yerleşik yaşam; Hawaii, Paskalya Adası ve Yeni Zelanda'ya ilk kez yerleşilir.
1350	Tatlı patates Yeni Gine'nin dağlık bölgelerine gelir.
1788	Beyazlar Avustralya'ya ilk kez yerleşir.

Avrupa

y. 40.000 İÖ	İlk tümüyle modern insanlar.
15.000	İberya- Güney Fransa, Balkanlar-Ukrayna'da sığınaklardan çıkarak yayılma.
10.000	Yabani tahıllar, meyveler ve deniz kaynakları kullanılır.
6500	Güneydoğu Avrupa'da erken dönem Neolitik köyleri; tahıllar ve evcilleştirilmiş hayvanlar.
4500	Bakır ilk kez kullanılır.
4000	Kuzeybatıda ilk çiftçilik ve ilk megalitler.
3500	Saban ve yük arabası.
3000	Yün ve at.
2000	Minos saraylarında ilk metinler.
2300	İlk tunç kullanımı.
800	Demir kullanılır; Akdeniz'de kentleşme.
100	Kuzey Avrupa'da ilk kent yerleşimleri.

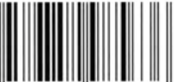
TARİHÖNCESİ

CHRIS GOSDEN

Türkçesi: SİNEM GÜL

İNSANOĞLUNUN SANAL BİR ETKİLEŞİM VEYA GENETİK MANİPÜLASYON GİBİ TAMAMEN NÜMERİK BİR ANLAYIŞ ÜZERİNE KURULU KAVRAM DİZGELERİNCE TANIMLANIR HALE GELDİĞİ BU DEVİRDE, TARİHÖNCESİNİN EN KARANLIK PATİKALARINI KEŞFE ÇIKMAK BİZE NE ÖĞRETİR? MODERN HAYATIN TEMEL BİLEŞENLERİNDEN HİÇBİRİNİN BİRKAÇ YÜZYILDAN DAHA GERİYE GİDEN BİR TARİHİ YOK. OYSA, TÜM BU GELİŞMELERİ MÜMKÜN KILAN TEMEL BECERİLERİN KAZANILDIĞI BİR TARİHÖNCESİ, TOPLUMSAL YAPILARIMIZDAN BİLİMSEL KAVRAYIŞIMIZA DEK BİRÇOK TEMEL YETİNİN KAYNAĞI. BU ÇALIŞMA, GELİŞMİŞLİK DÜZEYLERİ ARASINDAKİ HAYRET UYANDIRICI FARKLARA RAĞMEN, ÇEŞİTLİ DÖNEMLER VE İNSAN TOPLULUKLARI ARASINDAKİ SÜREKLİLİĞİN BİR O KADAR ÇARPICI MANZARASINI GÖZLER ÖNÜNE SERİYOR.

Kültür Kitaplığı: 165; Tarih: 31



D